

“Geven zeer ootmoedelijk te kennen ...”

De politieke invloed van de gilden in Utrecht 1700-1813

Masterscriptie
Geschiedenis
Gert van der Weide
Universiteit van Utrecht
Mei 2010

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	De context	12
2.1	Het maatschappelijke stelsel.....	12
2.2	De doelstellingen van de gilden.....	17
2.3	De doelstellingen van het stadsbestuur	19
3	1700-1748 De autonome stad.....	24
3.1	Economische en politieke ontwikkelingen.....	24
3.2	De rekesten	26
3.3	Analyse van de verzoeken	31
3.4	Analyse van de argumenten.....	32
4	1748-1782 Onder stadhouderlijk gezag	36
4.1	Economische en politieke ontwikkelingen.....	36
4.2	De rekesten	36
4.3	Analyse van de verzoeken	40
4.4	Analyse van de argumenten.....	41
5	1782-1813 Verwarring.....	45
5.1	Economische en politieke ontwikkelingen.....	45
5.2	De rekesten	50
5.3	Analyse van de verzoeken	55
5.4	Analyse van de argumenten.....	58
6	Proces en resultaat	62
6.1	Het proces	62
6.2	Het resultaat	74
7	Conclusie.....	79
	Literatuurlijst.....	81

1 Inleiding

“*Geven zeer ootmoedelijk te kennen ...* “

Met deze uitdrukking, of met variaties daarop, zoals ‘Geven met alle verschuldigde eerbied te kennen ...’ openden de meeste rekesten die in de achttiende eeuw ingediend werden bij het stadsbestuur van Utrecht. Daarmee werd al direct duidelijk gemaakt dat de indieners de positie en het gezag van het stadsbestuur accepteerden en erkenden, en dat zij zichzelf daaraan ondergeschikt achtten. Dat gold ook voor de Utrechtse gilden.

Vroeger, in de late Middeleeuwen, was dat anders geweest. Tussen 1304 en 1528 speelden de gilden een belangrijke rol in het Utrechtse stadsbestuur. Het was echter niet zo, dat de macht daardoor bij de kleine burgerij lag. Het gildenlidmaatschap was verplicht voor alle burgers, dus ook voor de stedelijke elite. De bedoeling daarvan was om de macht van de elite binnen de gilden te verdelen, en daarmee onschadelijk te maken. Dat lukte echter niet. De rijke en aanzienlijke burgers slaagden er al snel in de macht binnen de gilden en daarmee de politieke macht in de stad weer naar zich toe te trekken.¹ In de eeuwen daarna waren de gilden en hun formele politieke invloed op het stadsbestuur vooral een werktuig van de verschillende regentenfacties in de stad. Nadat Karel V in 1528 de macht in Utrecht in handen kreeg was het helemaal afgelopen met de bemoeienis van de gilden bij het stadsbestuur. Alle gildenordonnanties werden daartoe aangepast. De dekens van de gilden mochten zich alleen nog bezig houden met zaken die hun eigen gilde aangingen, en niet met de politiek. Er mocht alleen nog vergaderd worden als er ook een vertegenwoordiger van het stadsbestuur aanwezig was, en om te mogen vergaderen moest eerst toestemming gevraagd worden.² De politieke rol van vertegenwoordiger van en spreekbuis namens de burgers werd vanaf 1572 overgenomen door de schuttersvendels en hun hoptienden.³

De gilden bleven echter een belangrijke institutie in Utrecht. Dat blijkt wel uit het feit dat nog in de achttiende eeuw ongeveer de helft van de gezinshoofden lid van een gilde was.⁴ Een verklaring voor het succesvol voortbestaan van de gilden is gezocht op economisch, educatief, sociaal en cultureel terrein.⁵ De rol van de gilden als politiek blok behoort echter nog tot de

¹ I. Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht* (Amsterdam, 1950), 29-30; J.E.A.L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht, 1968) 68

² Nico Slokker, *Ruggengraat van de stedelijke samenleving. De rol van de gilden in de stad Utrecht, 1528-1818* (proefschrift Utrecht, 2009) 22

³ Vijlbrief, *Van anti-aristocratie* 54; Slokker, *Ruggengraat* 130

⁴ Slokker, *Ruggengraat* 39

⁵ *ibidem* 14

minst onderzochte kwesties.⁶ Dat is ook niet zo vreemd, aangezien de overheersende mening onder historici die zich met gilden in de Nederlanden bezig houden bijna bij voorbaat is dat die gilden in de Republiek weinig of geen politieke macht en invloed hadden.⁷ De conclusie wordt daarbij, soms expliciet maar meestal impliciet, getrokken uit het gegeven dat de gilden geen formele rol hadden in of bij de samenstelling van de stadsbesturen. Aan de andere kant zijn er ook auteurs die wel degelijk een (belangrijke) politieke functie voor de gilden zien. De gilden zouden wellicht ‘een heilzame tempering van het gezag’⁸ te weeg gebracht hebben. Ze zouden een beschermende buffer voor de kleine burgerij gevormd hebben, in stand gehouden vanuit de wil van de regenten om de kleine burgerij te vriend te houden.⁹ Tussen gildenorganisatie en stadsbestuur, de laatste ook namens de consumenten, zou een impliciet Sociaal Contract bestaan, zodat beide partijen hun doelstellingen zouden kunnen halen.¹⁰ Er zou sprake zijn geweest van een ‘duurzame alliantie’ van de gilden en de stadsbesturen, omdat beide partijen voor hun succes van elkaar afhankelijk waren.¹¹

Daarnaast wordt vaak wel onderkend dat het niet direct betrokken zijn bij het stadsbestuur niet perse betekende dat er geen enkele sprake was van politieke invloed. Er waren nog voldoende andere manieren om de politieke besluitvorming te beïnvloeden: (dreiging met) oproer en geweld, omkoping, het aanspannen van juridische procedures, lobbyen en indirecte vertegenwoordiging. Het belangrijkste middel was echter het recht van petitie. Daarmee hadden de burgers en instituties de mogelijkheid om wensen en (vermeende) misstanden formeel onder de aandacht te brengen van het stadsbestuur, en deze te verzoeken om de noodzakelijke maatregelen te nemen. Ook de gilden konden van dit recht gebruik maken, een groot deel van de rekesten was dan ook van hen afkomstig.¹² Het aantal gildenrekesten was

⁶ Slokker, *Ruggengraat* 16

⁷ zie onder andere Catharina Lis en Hugo Soly, ‘Craft guilds in comparative perspective: the Northern and Southern Netherlands, a survey’, in Maarten Prak, e.a. (red), *Craft guilds in the Early Modern Low Countries. Work Power and representation* (Aldershot, 2006) 1-31 aldaar 12-13; J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* (Den Haag, 1970) 291; Piet Lourens en Jan Lucassen, ‘Ambachtsgilden in Nederland: een eerste inventarisatie’, in: *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57 (Amsterdam, 1994) 34-62 aldaar 41; Cornelis Wiskerke, *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam, 1938) 86

⁸ G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie. Een reeks historische voorlezingen. Bewerkt door prof. dr; H. Smitskamp*, 69 (Franeker, 1976), aangehaald in Slokker, *Ruggengraat* 4

⁹ W. van Ravensteyn, *Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16de en het eerste kwart der 17de eeuw* (Amsterdam, 1906), aangehaald in Slokker, *Ruggengraat* 7

¹⁰ Bo Gustafsson, ‘The rise and economic behaviour of mediaeval craft guilds’, in Bo Gustafsson, *Power and economic institutions. Reinterpretations in economic history* (Aldershot, 1991) 69-109

¹¹ L.H. Remmerswaal, *Een duurzame alliantie. Gilden en regenten in Zeeland 1600-1800* (proefschrift Utrecht, 2006) 160

¹² Lis en Soly, ‘Craft guilds’ 12-13, ook Lourens en Lucassen, ‘Ambachtsgilden’ 56; Henk van Nierop, ‘Popular participation in politics in the Dutch Republic’, in Peter Blicke (red), *Resistance, Representation, and community* (Oxford, 1997) 272-290 aldaar 287

echter te klein om te kunnen spreken van een intensieve dialoog tussen de gilden en het stadsbestuur.¹³ De intensiteit van de dialoog zegt echter weinig over de mate van politieke invloed. Er kan zelfs gesteld worden dat hoe minder rekesten er ingediend werden, en hoe minder dialoog er daar over was, hoe beter de gildenbelangen blijkbaar behartigd werden. Er waren dan immers geen rekesten nodig, dus wellicht was er sprake van een andere wijze van beïnvloeding. Belangrijker dan het aantal is daarom het resultaat van de rekesten. Het stadsbestuur nam alleen maatregelen als zij er van overtuigd was dat die nodig, of tenminste nuttig, waren. Uiteraard speelden de aard van de zaak en de gehanteerde argumenten daarbij een belangrijke rol. Daarnaast was waarschijnlijk ook de positie van de indiener belangrijk. Of het nu aan de inhoud of aan de positie lag, gebleken is dat de invloed van gildenrekesten op de regelgeving groot was. Plaatselijke verordeningen werden bijna altijd opgesteld naar aanleiding van rekesten.¹⁴ Bovendien werd een groot deel van de gildenrekesten gehonoreerd, veel rekesten werden daarbij integraal overgenomen in plaatselijke verordeningen.¹⁵

Gilden oefenden door middel van rekesten dus wel degelijk invloed uit. In dit onderzoek zal getracht worden te achterhalen hoe en waarmee ze dat deden. Daarmee wordt een kleine bijdrage geleverd aan het onderzoek naar de politieke rol van de gilden. Daarvoor is het echter allereerst noodzakelijk, dat de kernbegrippen goed gedefinieerd worden. Omdat het om politieke begrippen gaat, kan voor een definitie gebruik worden gemaakt van de politicologie, de tak van wetenschap die zich bij uitstek bezig houdt met de politiek. Hoewel er ook binnen dat vakgebied vele meningen bestaan, zijn daar wel enkele handvatten te vinden. ‘Politiek’ wordt beschouwd als ‘alles wat te maken heeft met het besturen van een samenleving’.¹⁶ Politieke invloed en macht laten zich als volgt omschrijven:

Een actor (hier: de gilden) oefent politieke invloed uit indien zijn aanwezigheid, denken of doen ertoe leidt dat een politieke actor (het stadsbestuur) aan zijn belangen of doeleinden meer tegemoet komt dan het geval zou zijn geweest indien de actor had

¹³ Catharina Lis en Hugo Soly, ‘Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15e-18e eeuw’, in Catharina Lis en Hugo Soly (red), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 11-42 aldaar 27

¹⁴ zie ook bij Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 135

¹⁵ Maarten Prak ‘Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries’ in Maarten Prak e.a. (red), *Craft guilds in the Early Modern Low Countries. Work Power and representation* (Aldershot, 2006) 74-106 aldaar 103-104; Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 63, 134-136. Remmerswaal verklaart (63) het feit dat rekesten vrijwel altijd ingewilligd werden door te stellen dat het stadsbestuur slechts marginaal toetste. Elders (134) stelt hij echter dat ingediende rekesten een zorgvuldige en uitgebreide procedure doorliepen. Zie ook Slokker, *Ruggengraat* 133

¹⁶ Kris Deschouwer en Marc Hooghe, *Politiek: een inleiding in de politieke wetenschappen* (Amsterdam, 2005) 19

ontbroken. Een actor heeft politieke macht, indien hij er bij voortdoring in slaagt politieke actoren ertoe te bewegen aan zijn belangen of doeleinden tegemoet te komen.¹⁷

Confronteren we deze definities met het voorgaande, dan mag duidelijk zijn dat gilden in de Republiek wel degelijk politieke macht en invloed nastreefden en ook hadden. Ze probeerden het stadsbestuur te beïnvloeden en kregen vaak hun zin.

Politieke macht en invloed zijn gebaseerd op het hebben van machts- en invloedsmiddelen. Zo'n middel laat zich definiëren als: alles wat een bestuurder waardeert of nodig heeft. De middelen kunnen per bestuurder, per beleidsterrein, per politiek stelsel en per samenleving verschillen. De invloed die gepaard gaat met het middel is afhankelijk van de mate waarin het middel aan de bestuurder kan worden toegekend of onthouden. Voorbeelden van politieke invloedsmiddelen zijn: fysieke middelen, rijkdom, prestige, aantal, vaardigheden, kennis, affectie, rechten en ideologische voorstellingen.¹⁸

Om iets te kunnen zeggen over het politieke gedrag van gilden is het interessant om te onderzoeken welke politieke invloedsmiddelen de gilden wilden inzetten. Daarvoor kan met name naar de door gilden in rekestten gebruikte argumenten gekeken worden. Die kunnen duiden op de aanwezigheid van een (verondersteld) politiek invloedsmiddel bij de gilden. De indieners van het rekest zochten immers vooral argumenten waarvan zij dachten dat de bestuurder daar gevoelig voor was – of waarvan ze vonden dat die bestuurder daar gevoelig voor zou moeten zijn. Daarbij is het ook interessant om na te gaan of er veranderingen optreden in het gebruik van argumenten, en waardoor die veranderingen verklaard kunnen worden. Aan de hand daarvan kan mogelijk een uitspraak gedaan worden over het politieke aanpassingsvermogen van de gilden. Daarnaast kan gekeken worden hoe het proces verliep, en of de gilden gebruik maakten van de beïnvloedingmogelijkheden die mogelijk daarin aanwezig waren. Tenslotte kan gekeken worden of het politieke gedrag en succes van gilden afweek van dat van andere groepen beroepsbeoefenaren. Mocht dat zo zijn, dan zal ook daarvoor een verklaring gezocht worden.

De ene stad is de andere stad niet, de ene periode is de andere periode niet. Een beeld dat voor de gilden in Utrecht in de achttiende eeuw gold, kan daarom niet geldig verklaard

¹⁷ L.W.J.C. Huberts, 'Intensieve procesanalyse', in: L.W.J.C. Huberts en J. Kleinnijenhuis, (red), *Methoden van invloedsanalyse* (Amsterdam, 1994) 38-60 aldaar 38

¹⁸ *ibidem*

worden voor gilden elders en/of in een andere periode. Er zullen dan ook geen algemene conclusies getrokken worden. Ook bij ‘de gilden in Utrecht in de achttiende eeuw’ kan opgemerkt worden dat het ene gilde het andere niet was. De verschillende gilden hadden niet allemaal dezelfde positie en vervulden niet allemaal dezelfde rol in de stedelijke maatschappij. Het is niet uit te sluiten, dat die positie of rol ook doorklonk in de rekesten. Eigenlijk zou ieder gilde op zich beschouwd moeten worden, maar het geringe aantal rekesten per gilde maakt het trekken van een verantwoorde conclusie onmogelijk. Daarom worden de gilden ingedeeld in groepen met een min of meer gelijke positie en rol. Daarbij was het in eerste instantie de bedoeling om zowel een onderscheid te maken naar de rol in de economie, als naar de relatie met het stadsbestuur. Voor de rol in de economie zou er dan een onderverdeling gemaakt kunnen worden tussen de op de export gerichte, de economie stuwende gilden versus de lokaal-verzorgende gilden. In de zeventiende eeuw zaten (onder andere) de kunstschilders, de linnenwevers en de smeden in de eerste categorie.¹⁹ Dat gold echter niet meer in de achttiende eeuw. De kunstschilders bereikten hun top in 1670, waarna hun rol in Utrecht door faillissementen en migratie vrij vlot voorbij was.²⁰ Het linnenweversgilde bereikte de maximale omvang in het begin van de zeventiende eeuw waarna het aantal (nieuwe) leden gestaag afnam, vooral door concurrentie uit het oosten van de Republiek.²¹ De smeden tenslotte, die qua export vooral actief waren in de wapenproductie, waren tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) nog wel belangrijk voor de economie, maar daarna nam hun belang snel af.²² In 1728 werd zelfs geconstateerd dat ook de laatste loopsmid de stad had verlaten.²³ Deze afname wilde natuurlijk niet zeggen dat de leden van deze gilden helemaal niets meer exporteerden. Er is echter geen reden om te veronderstellen dat ze wat dat betreft belangrijker waren dan andere beroepsgroepen. Die exporteerden waar mogelijk immers ook hun producten. Zo claimden de looiers in 1714 bijvoorbeeld “*dat der supplianten negotie, dewelke tot nog toe alhier capitaal is geweest, en waar van de leermarkten allomme door het land bekend zijn...*”.²⁴ Ook de zilversmeden klaagden in 1711 dat hun exportmogelijkheden in het gedrang kwamen.²⁵ Hoe groot de export was ten opzichte van de lokale consumptie is echter op basis van de beschikbare gegevens

¹⁹ Slokker, *Ruggengraat* 108

²⁰ *ibidem* 69

²¹ *ibidem* 75

²² *ibidem* 107

²³ Ronald Rommes, Ronald, *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16^e-begin 19^e eeuw)* (proefschrift Amsterdam, 1998); Ronald Rommes en Joost van der Spek, *Met hand en hart. Zeven eeuwen smedengilde en St.Eloyengasthuis in Utrecht 1304-2004* (Utrecht, 2004) 63

²⁴ UA, 702-1/455, rekest d.d. 12-02-1714

²⁵ UA, 702-1/500, rekest d.d. 16-11-1711

niet vast te stellen. Daarmee is het ook niet met zekerheid vast te stellen of er in de achttiende eeuw wel belangrijke stuwende gilden waren. Daarom is er voor gekozen om het onderscheid tussen stuwend en lokaal-verzorgend niet te maken. De gilden kunnen nog wel verder uitgesplitst worden naar de aard van de relatie met het stadsbestuur. Enerzijds waren er de onafhankelijke zelfstandige ondernemers, georganiseerd in de ambachts- en handesgilden, en anderzijds waren er de gilden waarbij de leden in hun beroep werden aangesteld door het stadsbestuur (verder te noemen: stadsambtgilden). Schippers en voerlieden verdienen daarbij extra aandacht: enerzijds werden ze namelijk aangesteld door het stadsbestuur, anderzijds waren ze wel zelfstandig ondernemer, met hun eigen schip of wagen. Vanwege de directe afhankelijkheid van het stadsbestuur worden ze echter toch onder de stadsambtgilden gerubriceerd.

Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van de tussen 1700 en 1813 ingediende rekestes in de stad Utrecht. De keus voor Utrecht is met name gebaseerd op het praktische aspect: Utrecht is goed bereikbaar, en in het stadsarchief leken bij een eerste inventarisatie voldoende rekestes te vinden te zijn. Daarnaast speelde mee dat Utrecht één van de weinige steden in de noordelijke Nederlanden was waar de gilden ooit een directe rol hadden gespeeld in het stadsbestuur. Die gildentraditie zou mogelijk door kunnen werken in het politieke gedrag in de vroegmoderne tijd, wat een extra dimensie zou kunnen geven aan het onderzoek. De onderzoeksperiode moest aan twee voorwaarden voldoen. In de eerste plaats moest er voldoende materiaal beschikbaar zijn. Vanwege de beperkte beschikbare tijd moesten de rekestes bovendien redelijk makkelijk leesbaar zijn. Het criterium was dat er tenminste 60 bruikbare gildenrekestes te vinden moesten zijn. In de tweede plaats moest het een periode betreffen waarin er politieke veranderingen optraden die impact zouden kunnen hebben op het gedrag van de gilden. Aan het begin van de achttiende eeuw begon een stadhouderloze periode, die tot 1748 duurde. Het stadsbestuur had in deze periode een grote handelingsvrijheid. Aan de andere kant genoot ze geen bescherming 'van boven'. Van 1748 tot 1782 had de stadhouder weer alle macht. Het stadsbestuur werd volledig door de stadhouder benoemd, en genoot ook zijn bescherming. Vanaf 1782 werd de politieke situatie sterk wisselend en onduidelijk. De achttiende eeuw voldeed daarmee aan beide voorwaarden, alleen in de laatste decennia waren er weinig rekestes te vinden. Daarom is de periode opgerekt tot 1813.

Om het gedrag van de gilden te bestuderen zijn een honderdtal rekestes verwerkt. Dat zijn niet alle rekestes die tussen 1700 en 1813 waren ingediend. Uit de (korte) notulen van het

stadsbestuur blijkt dat er soms rekesten behandeld zijn die niet in het archief aanwezig waren (of gevonden zijn). Rekesten kunnen weggegooid of vernietigd zijn, zoek zijn geraakt of elders bewaard worden. In dit onderzoek wordt er van uitgegaan dat uit alle perioden relatief evenveel ingediende rekesten zullen ontbreken. Daardoor zullen de wel beschouwde rekesten toch een redelijk betrouwbaar beeld opleveren. Aan de andere kant gaat het toch om betrekkelijk kleine aantallen, enkele extra gevonden rekesten kunnen het beeld al behoorlijk verstoren. Daarom is soms een aanvullende onderbouwing voor de getrokken conclusies nodig.

Uit de hierboven gegeven definities wordt duidelijk dat de mate van feitelijke politieke invloed en macht kan worden bepaald aan de hand van besluiten van het stadsbestuur. Het gaat er immers om in welke mate de besluitvorming beïnvloed is door de gilden. In eerste instantie is geprobeerd de besluiten te achterhalen door de resoluties van het stadsbestuur te bekijken. Het bleek echter erg lastig om de precies die resoluties te vinden die opgesteld waren naar aanleiding van de gebruikte rekesten. Gelukkig was het besluit in een aantal gevallen aangetekend op het rekest zelf. Daarnaast is gebruik gemaakt van de (korte) notulen van het stadsbestuur.

Om vast te kunnen stellen of het politieke gedrag en succes van gilden afweek van dat van andere groepen beroepsbeoefenaren, zijn ook een aantal rekesten van niet in gilden georganiseerde groepen beroepsgenoten bekeken. Daarbij vond de bepaling of het om een gildenrekest gaat of niet plaats aan de hand van de indieners van het rekest. Als een rekest was ingediend door dekens en overliden van een bepaald gilde, dan betrof het zeker een gildenrekest. Ook als het rekest was ingediend door “die van het gilde” werd het als een gildenrekest beschouwd. Bij schippers wordt daarbij overigens meestal niet gesproken van een gilde. De schippers (en ook de voerlieden) waren namelijk georganiseerd per transportroute, of ‘veer’. Ieder veer had daarbij z’n eigen dekens en overliden. Omdat de problematiek voor de verschillende veren overeenkomstig is, wordt er in dit onderzoek geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende veren. De herkomst van een rekest werd twijfelachtiger als het om rekesten ging waarin geen sprake was (of althans leek) van een officieel rekest namens een gilde. Dit was het geval bij indieners als “de kruideniers”, “de gezamenlijke aslieden”, “de schippers van het grote veer”. Soms kon het hier om een groep gaan die ondergebracht was bij een gilde (de kruideniers vielen waarschijnlijk onder het marskramersgilde), soms ging het om een groep die helemaal niet binnen een gilde georganiseerd was (de gezamenlijke aslieden), en soms ging het wellicht wel degelijk om een

gildenrekest, alleen is dat niet duidelijk. In al deze gevallen werd er van uitgegaan dat het géén gildenrekest betreft.

De resultaten van het onderzoek zullen per periode worden gepresenteerd. Het is dan ook van belang vast te stellen wanneer een rekest was geschreven. Het probleem daarbij is, dat rekesten vrijwel nooit door de ondertekenaars werden gedateerd. Op de meeste rekesten zijn echter wel indicaties te vinden. In de eerste plaats werd er bij de indiening van een rekest, tegen betaling, een zegel in het rekest gedrukt, meestal in de rechterbovenhoek van het eerste blad van het rekest. Daarnaast werd meestal de datum vermeld waarop het rekest ter advies was voorgelegd. Dat het rekest voorgelegd werd en wanneer is in vrijwel alle gevallen in de linkerbovenhoek van het eerste blad van het rekest vermeld. Tenslotte kan soms uit de inhoud van het rekest zelf afgeleid worden wanneer het was geschreven. In het zegel werd een jaartal vermeld. Helaas was dat jaartal lang niet altijd goed leesbaar. Waar het wel leesbaar was, bleek het meestal hetzelfde jaartal te zijn als dat van de datum waarop het rekest ter advies was voorgelegd. In zo'n geval kon het jaar waarin het rekest was ingediend zonder probleem vastgesteld worden. In een aantal gevallen lag het jaartal van het zegel een jaar, en soms zelfs meerdere jaren terug. Dat zou kunnen betekenen dat de behandeling van het rekest door het secretariaat van het stadsbestuur enige tijd op zich heeft laten wachten. Dan zou het jaartal in het zegel een betere indicatie zijn. Het zegel was echter niet betrouwbaar. Het kwam namelijk voor dat de gebeurtenissen die beschreven werden in het rekest duidelijk later plaatsvonden dan het jaartal in het zegel.²⁶ Het had er daardoor alle schijn van dat ofwel degene die het rekest daadwerkelijk schreef, ofwel het secretariaat van het stadsbestuur de beschikking had over tenminste enige vellen eerder gezegeld blanco papier. Gezien het bovenstaande is er voor het verwerken van de onderzoeksresultaten voor gekozen om voor de bepaling of een rekest in de te beschouwen periode valt in eerste instantie de datum waarop het rekest voor advies was voorgelegd te gebruiken. Als die datum niet aanwezig of niet leesbaar was, is geprobeerd om de datering af te leiden uit de inhoud van het rekest. Daar waar dat ook geen uitsluitsel bood is gebruik gemaakt van het jaartal in het zegel. In het geval er helemaal geen datering mogelijk bleek, is het rekest niet gebruikt binnen dit onderzoek.

Om de resultaten van het onderzoek goed te kunnen plaatsen is het van belang kort in te gaan op de context waarbinnen het rekestreren plaats vond. Daartoe zullen in het volgende hoofdstuk een aantal algemene aspecten in vogelvlucht behandeld worden. Het gaat dan om

²⁶ Zie bijvoorbeeld UA, 702-1/473, rekest van dekens en overliden van het marsliedengilde met zegel uit 1707, terwijl de kwestie over de aankomende vredesonderhandelingen (beginnend in 1712) gaat.

het politieke stelsel in de Republiek, de plaats die rekesten daarbinnen hadden, en de doelstellingen van respectievelijk de gilden en de stadsbesturen. In de hoofdstukken 3, 4 en 5 zullen vervolgens de onderzoeksresultaten voor de drie genoemde perioden worden behandeld. Hoofdstuk 6 gaat in op het proces en de resultaten. In hoofdstuk 7 tenslotte worden de conclusies samengevat.

2 De context

2.1 Het maatschappelijke stelsel

De mate waarin iemand politieke invloed kan uitoefenen is onder meer afhankelijk van het maatschappelijke stelsel waarin die persoon moet functioneren. In de Republiek was er sprake van een corporatief systeem. Zo'n systeem heeft (economische) voor- en nadelen:

Corporatist or integrated economies are in general superior to pluralist economies with regard to low unemployment, price stability, more income equality and industrial peace. No positive impact is discernible with regard to economic growth. [...] On the other hand negotiation democracy has a number of disadvantages. Frequently it is slow and cumbersome, prone to deadlock and joint decision traps. Often the democratic process is not transparent and has an 'elitist' flavour.²⁷

Aan de hand van de bovenstaande beschrijving zal worden ingegaan op de verhouding tussen bestuur en burgers: het elitaire luchtje aan het bestuur, de corporatieve economie en de inspraak door de burgers middels rekesten.

In de zeventiende, maar vooral in de achttiende eeuw werd er door de elite bewust naar gestreefd de afstand tussen bestuurders en burgers groter te maken. Men gebruikte daarvoor onder andere voorgeschreven etiquette en fysieke onderscheidingsmiddelen.²⁸ Om toe te kunnen treden tot de bestuurderselite werden eisen aan welstand en levensstijl gesteld, ondernemerschap werd niet als een sterk punt gezien: de regent werd geacht te rentenieren.²⁹ Allengs was er daardoor sprake van aristocratisering en oligarchisering van de bestuurlijke elite, waardoor de gewone burgers in de praktijk hun rol in het bestuur kwijtraakten. Dat gebeurde overigens niet overal in dezelfde mate. Er kunnen een drietal modellen voor het stadsbestuur worden onderscheiden in de Nederlanden: het Zuid-Nederlandse, het West-Nederlandse en het Oost-Nederlandse model. Het verschil tussen de modellen zit hem in de

²⁷ Deschouwer en Hooghe, *Politiek* 108-109

²⁸ Jean Cornelis Streng, 'Stemme in staat'. *De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum, 1997) 440

²⁹ Clé Lesger en Leo Noordegraaf, 'Inleiding', in Clé Lesger en Leo Noordegraaf (red), *Ondernemers & bestuurders. Economie en politiek in de noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 55

mate waarin de burgers een formele rol hadden in het stadsbestuur. In het zuiden namen de burgers, via de gilden, vaak direct deel aan het stadsbestuur, in het westen hadden de burgers geen enkele formele rol in het bestuur. In het oosten nam de burgerij weliswaar niet feitelijk deel aan het bestuur, maar was er wel een rol bij het benoemen van magistraten en het controleren van de financiën.³⁰ Ondanks deze verschillen was de 'oligarchiseringsgraad' in het oosten maar weinig minder dan in het westen.³¹ In ieder geval was er nergens sprake van representatie in de moderne zin van het woord.³² In Utrecht kwam de situatie in grote mate overeen met het hierboven geschetste, en wel volgens het West-Nederlandse model. In 1619 was er een vroedschap of erfraad ingesteld als stadsbestuur. De leden daarvan werden voor het leven benoemd. Daardoor werd de doorstroming en de invloed van buitenaf beperkt.³³

Problematisch was dat in normale omstandigheden niet. Daar zijn een aantal redenen voor aan te geven. In de eerste plaats was er van principiële gelijkheid voor alle burgers binnen de stad geen sprake: status- en standsverschillen waren normaal en geaccepteerd.³⁴ Daarnaast was de burgerij helemaal niet geïnteresseerd in directe deelname aan het bestuur. Een oligarchische elite, waarvan de leden verondersteld werden zowel voldoende tijd als kwaliteiten te hebben om een goed bestuur te kunnen voeren, werd volledig geaccepteerd.³⁵ Ten derde claimden de stadsmagistraten dat ze de hele stadsgemeenschap vertegenwoordigden, en ze werden daarin ook door de burgers gesteund. De claim was vooral gebaseerd op het feit dat alle leden van het bestuur ook burgers en dus leden van de gemeenschap waren. Stadsresoluties spreken dan ook nooit van onderdanen, maar altijd van burgers en inwoners, waarmee de legale gelijkheid tussen bestuurders en bestuurden werd onderstreept.³⁶ De claim berustte deels op het feit dat het stadsbestuur, althans theoretisch, open stond voor alle burgers.³⁷ Tenslotte was het bestuur voor iedere burger toegankelijk, door het indienen van rekesten. Van het stadsbestuur werd verwacht dat ze de klachten van de burgers serieus zouden nemen, en indien ze redelijk waren ook zouden voldoen aan de

³⁰ Maarten Prak, 'Verfassungsnorm und Verfassungsrealität in den Niederländischen Städten des späten 17. und 18. Jahrhunderts. Die Oligarchie in Amsterdam, Rotterdam, Deventer und Zutphen 1672/75-1795', in W. Ehbrecht, (red), *Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas. Beiträge zu Verfassungsnorm und*

Verfassungswirklichkeit in altständischer Zeit (Keulen, 1994) 55-83 aldaar 58, 65; Wiskerke, *De afschaffing* 88

³¹ Prak, 'Verfassungsnorm' 75

³² Van Nierop, 'Popular participation' 277

³³ Slokker, *Ruggengraat* 134

³⁴ Streng, *Stemme in staat* 39

³⁵ Prak, 'Verfassungsnorm' 64

³⁶ Marc Boone en Maarten Prak, 'Rulers, patricians and burghers: the great and the little traditions of urban revolt in the Low Countries', in K. Davids en J. Lucassen (red), *A miracle mirrored. The Dutch Republic in European perspective* (Cambridge, 1995) 99-134 aldaar 116-117

³⁷ Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het revolutietijdvak 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999) 62-63

verzoeken. Praktisch gesproken was dat de enige manier waarop de regenten konden laten zien dat ze echt de burgerij vertegenwoordigden.³⁸

De hele stedelijke samenleving was corporatistisch opgebouwd.³⁹ Corporatisme kan gedefinieerd worden als een stelsel waarin een deel van de overheidsmacht aan maatschappelijke organisaties, zoals gilden, wordt overgedragen. Gilden waren hiërarchisch ondergeschikt aan het stadsbestuur. Desondanks bezaten ze een aanzienlijke mate van onafhankelijkheid, dankzij privileges en het feit dat ze over eigen inkomsten beschikten.⁴⁰

Het corporatieve systeem ontlastte het stadsbestuur op twee manieren. De bestuurlijke macht werd uitgeoefend via de corporatieve instellingen. De stadsregering had namelijk niet de beschikking over de middelen om dat zelf te doen.⁴¹ Die instellingen kregen de taak toebedeeld om, als verlengstuk van het bestuur, toe te zien op de uitvoering van het beleid op hun aandachtsgebied. Voor de gilden ging het daarbij met name om de economie. Ze kregen ook de nodige machtsmiddelen om aan het beleid gestalte te geven of overtredingen aan te pakken.⁴²

De zaken die het stadsbestuur van de gilden en hun leden nodig had (de feitelijke invloedsmiddelen van de gilden) waren onder te verdelen in drie categorieën: ideologisch, sociaal-economisch en administratief. In de eerste categorie vielen de behoefte aan legitimatie, en loyaliteit aan en identificatie met de stad en het 'gemene nut'. Beide waren nodig opdat de door de raad genomen besluiten ook inderdaad uitgevoerd konden worden. In de tweede categorie vielen de geboden werkgelegenheid en de daarmee gepaard gaande belastinginkomsten. Tevens speelden de gilden een belangrijke rol in het faciliteren van het onderhandelingsproces tussen producent en consument, waardoor wrijvingen tussen de partijen werden voorkomen.⁴³ Met dat alles werd ook een bijdrage aan rust en orde, en een bijdrage aan de sociale zorg geleverd. De administratieve zaken betroffen alles wat zich op dagelijkse basis binnen het gilde afspeelde en geregeld moest worden.

Daarnaast beperkte het stadsbestuur, door de burgers in corporaties te organiseren (of toe te staan dat ze zich op deze wijze organiseerden) het aantal overlegpartijen waarmee ze zaken moesten regelen.⁴⁴ Zo hoefden niet alle individuele ambachtslieden gehoord te worden als

³⁸ Van Nierop, 'Popular participation' 284

³⁹ Prak, *Republikeinse veelheid* 134

⁴⁰ *ibidem* 23

⁴¹ *ibidem* 59

⁴² Lesger en Noordegraaf, 'Inleiding' 39

⁴³ K.G. Persson, *Pre-industrial economic growth. Social organization and technological progress in Europe* (Oxford, 1988) 50-54; Slokker, *Ruggengraat* 112

⁴⁴ Deschouwer en Hooghe, *Politiek* 108

hun belangen geraakt werden, maar werd in plaats daarvan het betreffende gilde gehoord. De gilden fungeerden daarbij als een ‘klassieke pressiegroep’⁴⁵: ze streefden geen deelname aan het bestuur na, maar hadden wel de bedoeling om het beleid te beïnvloeden.⁴⁶ Ze gaven adviezen of traden op als actiegroep.⁴⁷ Dat gebeurde zeker niet alleen op initiatief van het stadsbestuur. Bij interne en externe problemen van het gilde was een beroep op de magistraat een gebruikelijke weg naar een oplossing.⁴⁸ Het meest aangewezen instrument daarvoor was het rekest.⁴⁹

The right to voice a grievance and to receive an answer belonged to the juridical culture of Old Europe and gave the subjects a political power which should not be underestimated. This right was never contested in theory, and in practice was enforced again and again in the face of opposition and obstacles.⁵⁰

Door rekesten waren burgers en instituties in staat om het bestuur te beïnvloeden en deel te nemen aan wet- en regelgeving. Het recht van de burgers om rekesten in te mogen dienen was nooit opgetekend, maar ook nooit aangevochten. Het was deel geworden van het gewoonterecht, er was in de loop van de tijd een stilzwijgende overeenkomst tussen bestuur en burgers ontstaan.⁵¹ Lagere sociale groepen achtten zich daardoor gerechtigd te protesteren wanneer de elites verzaakten hun traditionele plichten te vervullen of aloude gebruiken en gewoonten met voeten traden.⁵² Er waren wel grenzen aan de deelname van burgers aan de politiek: in normale jaren raakten petitiees nooit ‘staatszaken’: buitenlandse politiek, oorlog en vrede, belastingen en relaties met andere steden en provincies.⁵³

De vorm en layout van rekesten was gestandaardiseerd. Er was sprake van een vast formaat, de indieners betitelden zich zelf meestal als remonstrant (tegenbetoger) of als supplicant (smekeling), er stond meestal geen datum op. Meestal werd begonnen met een vaste openingszin. In Utrecht was dat “*Geven zeer ootmoedelijk te kennen ...*”, gevolgd door

⁴⁵ Maarten Prak, ‘Ambachtsgilden vroeger en nu’, in: *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57 (Amsterdam, 1994) 11-33 aldaar 24

⁴⁶ Deschouwer en Hooghe, *Politiek* 106

⁴⁷ Lesger en Noordegraaf, ‘Inleiding’ 57-58

⁴⁸ Jean Cornelis Streng, *Vrijheid, gelijkheid, broederschap en gezelligheid. Het Zwolse Sint Nicolaasgilde tijdens het ancient régime* (Hilversum, 2001) 157

⁴⁹ Lis en Soly, ‘Craft guilds’ 12-13

⁵⁰ Peter Blickle ‘Conclusion’, in Blickle, *Resistance* 335

⁵¹ Van Nierop, ‘Popular participation’ 284, 289

⁵² Catharina Lis en Hugo Soly, ‘De macht van ‘vrije arbeiders’: collectieve acties van hoedenmakersgezellen in de Zuidelijke Nederlanden (zestiende-negentiende eeuw)’, in Catharina Lis en Hugo Soly (red), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994) 15-50 aldaar 15

⁵³ Van Nierop, ‘Popular participation’ 288

de namen of functies van de indieners. Daarna werden aard, oorzaak en remedie van het probleem beschreven. Na een vaste afsluiting (“*Dit doende,*”) volgde soms een ondertekening. Voordat het rekest in behandeling werd genomen, moest er eerst, voor een paar stuivers, een stempel gekocht worden. Door de vormvoorwaarden en het stempel werd een drempel opgeworpen voor het armere en/of minder schrijfvriendige deel van de bevolking. Het schrijven van rekesten werd overigens meestal overgelaten aan (juridisch) deskundigen. Daardoor konden zondig ook allerlei juridische spitsvondigheden worden benut.⁵⁴

Rekesten werden nooit in persoon gepresenteerd of verdedigd. Ze moesten daarom goed geschreven zijn, en om de kans op succes te vergroten moest de zaak zeker ook persoonlijk onder de aandacht gebracht worden bij de individuele leden van het bestuur.⁵⁵ Als een rekest door de magistraat in behandeling werd genomen vond er eerst meningvorming plaats binnen de raad. Daarna werd gevraagd naar de zienswijze van relevante groepen, zoals gilden, in de samenleving. Pas daarna werd een (concept) verordening opgesteld.⁵⁶ Het overleg tussen magistraat en betrokken partijen moet overigens niet te idyllisch voorgesteld worden. Er was geen sprake van een debat, de partijen werden alleen gehoord.⁵⁷

Wanneer rekesten geen effect sorteerden konden de organisaties uiteraard altijd nog hun toevlucht nemen tot gerechtelijke procedures.⁵⁸ In de Republiek gebeurde dat echter niet veel.⁵⁹ Wellicht is de verklaring daarvoor dat rekesten wél vaak effect sorteerden. Daarnaast was een procesgang duur, en bovendien oordeelde (in eerste instantie) dezelfde magistraat dan vaak over de kwestie.⁶⁰ De kans op succes was dan niet heel groot. Als de legale middelen rekest en rechtsgang niet voldoende waren, kon er uiteraard ook nog gebruik gemaakt worden van illegale middelen: omkoping en (dreiging) met geweld. Voor wat betreft de eerste: het is niet uit te sluiten, misschien zelfs wel waarschijnlijk, dat zich gevallen van corruptie hebben voorgedaan. Geweld, oproeren waren er in de Republiek niet minder dan elders, maar dan nog was het uitzonderlijk.⁶¹

⁵⁴ Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 57

⁵⁵ Van Nierop, ‘Popular participation’ 285

⁵⁶ Van Nierop, ‘Popular participation’ 286; Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 134

⁵⁷ Streng, *Vrijheid, gelijkheid* 157

⁵⁸ Lesger en Noordegraaf, ‘Inleiding’ 54

⁵⁹ Maarten Prak, ‘Individual, corporation and society: the rhetoric of Dutch guilds (18th C.)’, in Marc Boone en Maarten Prak (red), *Statuts individuels, statuts corporatifs et status judiciaires dan les villes européennes (moyen âge et temps modernes)* (Leuven/Apeldoorn, 1996) 255-279 aldaar 257; zie ook Lis en Soly, ‘Ambachtsgilden’ 27. Lis en Soly verklaren het geringe aantal rechtszaken uit het feit dat corporatieve organisaties in de Republiek (meestal) geen rol in het bestuur hadden. Dat lijkt echter eerder een reden om meer rechtszaken te verwachten.

⁶⁰ Streng, *Vrijheid, gelijkheid* 157

⁶¹ Van Nierop, ‘Popular participation’ 273-274;

2.2 De doelstellingen van de gilden

Het meest aangewezen middel om invloed uit de oefenen was dus het rekest. Maar op welk beleidsterrein zochten de gilden invloed? Het antwoord op die vraag is te vinden in de doelstellingen van de gilden en de gildenleden.

The guild citizenry maintained that guilds, as more-or-less autonomous associations within the all-encompassing association of the city, even setting aside their direct participation in city government, played an important and constructive role on the lower level in the public life of the city. [...] gave protection to 'rich and poor' in equal measure, furthermore they represented a significant factor in the preservation of the peace, in that they promoted peace, and spiritual welfare and happiness, and prevented disturbances of the peace and lawless violence.⁶²

De kern van het zelfbeeld van de gildenbroeder was die van de individuele, onafhankelijke ambachtsman of winkelier. Uiteraard mannelijk, getrouwd, pater familias, eigenaar van zijn productiemiddelen, bewoner van een – liefst eigen - huis, en in staat om voor zichzelf te zorgen. Daarnaast was hij gehoorzaam aan de wetten, nam volop deel in de stadsgemeenschap, betaalde zijn belastingen en vervulde zijn burgerplichten. Hij droeg bij aan het gilde, waarvan hij zonedig steun terug ontving. Zowel met het gilde als met de stad onderhield het gildenlid een wederkerige relatie: het individu steunde de gemeenschap, en de gemeenschap steunde in ruil daarvoor de onafhankelijkheid van het gildenlid.⁶³ In het verlengde daarvan zagen de gilden zichzelf veelal als de hoeksteen van de samenleving.⁶⁴ In rekesten werd de samenleving en de rol van de gilden daarin voortdurend bevestigd, zodat het bestaan van de gilden een vanzelfsprekendheid zou blijven.⁶⁵

Een gilde was een organisatie van kleine ambachts- of handelslieden, werkend voor een lokale of hooguit regionale afzetmarkt, die zijn markt trachtte te beschermen tegen concurrentie.⁶⁶ De marktbeheersing was echter slechts een middel om het echte doel te bereiken: maatschappelijke onafhankelijkheid. Ten behoeve van de onafhankelijkheid van de gildenbroeders dienden alle leden genoeg te nemen met zekere beperkingen van hun

⁶² Eberhard Isenmann, 'Norms and values in the European city, 1300-1800' in Blicke, *Resistance* 185-216 aldaar 208

⁶³ Prak, 'Individual, corporation' 269; Maarten Prak, 'Individu, corporatie en samenleving. De retoriek van de Amsterdamse gilden in de 18de eeuw' in Lis en Soly (red), *Werelden van verschil* 293-319 aldaar 305

⁶⁴ Lis en Soly, 'Craft guilds' 31; Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 60. Remmerswaal zet overigens twijfels bij de waarde die de gilden hechtten aan het goede burgerschap.

⁶⁵ Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 62, 149

⁶⁶ Prak, 'Ambachtsgilden' 14

vrijheid van handelen.⁶⁷ Bedrijfscontinuïteit en daarmee bestaanszekerheid, ‘een ordentelijk bestaan’⁶⁸, niet maximale winst, was voor deze kleine ondernemers het belangrijkste, vandaar de verdediging van de monopoliepositie.⁶⁹ Isenmann verwoordt het als volgt:

The pre-eminent socio-economic norm and value of the craft guild citizenry was the so called sustenance principle, that is, the brotherly and, as far as possible, equitable distribution of an assumed total complement of occupational opportunities [...] The principle of sustenance was to guarantee the individual master craftsman and his family a sufficient, moderate, income, befitting his profession and social status as a petty bourgeois, so that he could occupy the place assigned him in the social hierarchy and be selfsufficient in his work.⁷⁰

Ander onderzoek bevestigt het beeld. Gildenrekesten hadden voor het merendeel betrekking op wering van buitenstedse concurrentie en geschillen met andere gilden over afbakening van het werkterrein. Er kwamen echter ook veel andere onderwerpen aan de orde. Het betrof dan bijvoorbeeld conflicten over het aantal arbeiders per werkplaats, problemen met de hoogte van de knechts- en leerlingenlonen en uitkeringen, spanningen tussen het gilde en individuele leden of toekomstige leden, de moeizame handhaving van de regels met betrekking tot de toegang tot productiemiddelen en arbeid, het uitvoeren van kwaliteitscontroles, het voeren van de supervisie op de arbeidsmarkt, het kunnen uitvoeren van bezoeken of huiszoekingen om overtreders op te sporen en te betrappen, het overschrijden van de maximaal toegestane productiecapaciteit en het hebben van lidmaatschap zonder dat eerst voldaan was aan de eis van burgerschap.⁷¹ De meeste rekesten gingen dus over economische aangelegenheden.

Hoewel de meeste gildenrekesten over een economisch probleem gingen, werden veelvuldig argumenten gebruikt die niet of slechts zeer indirect economisch te noemen zijn. Prak heeft onderzoek gedaan naar (rekesten van) gilden in Amsterdam en 's-Hertogenbosch. Volgens hem zouden in rekesten argumenten terug te vinden moeten zijn die gerelateerd zijn aan de doelen van de gilden, zoals het bereiken en behouden van een zekere materiele

⁶⁷ Prak, *Republikeinse veelheid* 86-87

⁶⁸ *ibidem* 90

⁶⁹ Ronald Rommes, ‘De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800’, in Lesger en Noordegraaf (red), *Ondernemers & bestuurders* 445-464 aldaar 446

⁷⁰ Isenmann, ‘Norms and values’ 204

⁷¹ Van Dillen, *Van rijkdom en regenten* 291; Harald Deceulaer, ‘Conflicten en conflictregulering in de Antwerpse ambachtswereld, 1585-1796’, in Catharina Lis en Hugo Soly (red), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994) 137-177 aldaar 139; Lis en Soly, ‘Craft guilds’ 19; Rommes, ‘De gilden’ 452; Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 59

welstand. Het materiële argument kwam inderdaad het meest voor.⁷² De overige argumenten werden door Prak verklaard uit het feit dat de gilden “*were addressing a public authority that could not officially condone outright greed.*” Zijn stelling was dat die argumenten slechts ‘verpakking’, voor het bestuur aansprekende argumenten, waren. Het ging dan bijvoorbeeld om argumenten waarbij een doemscenario werd geschetst, waarin een redelijk bestaan voor de gildeleden niet meer mogelijk zou zijn. Ook argumenten waarbij de tegenpartij ervan beschuldigd werd dat die zijn eigen belang liet prevaleren boven het gemeenschapsbelang werden gebruikt kwamen voor. Al deze argumenten zijn echter niet slechts verpakking, maar kunnen beschouwd worden als een beroep op de zorgplicht van het stadsbestuur voor de burgers van de stad. Ook het beroep op gildenprivileges en burgerrechten, dat vaak gedaan werd, moest eerder als een moreel beroep op de bestuurders gezien worden dan als een verzoek om steun op basis van een wettelijk recht. Voor de geprivilegieerde status van het gilde was betaald, de verdediging van die privileges tegen onderkruipers was terecht. De leden vervulden toch hun burgerplichten zoals het betalen van belastingen en het deelnemen aan de schutterijen; daar mochten ze dan ook wat voor terugverwachten. De gilden bouwden hun zaak dus gebaseerd op de gemeenschap en hun bijdrage daar aan. Omdat de gildenleden, zowel individueel als collectief bijdroegen aan het in stand houden van de gemeenschap, zouden ze gesteund moeten worden.⁷³ De impliciete mededeling daarbij was, dat als het stadsbestuur niet voor de gemeenschap zou zorgen, dat de gemeenschap dan het stadsbestuur niet meer zou steunen.

2.3 De doelstellingen van het stadsbestuur

De gemeenschap was dus belangrijk voor het stadsbestuur, of zou dat tenminste moeten zijn in de ogen van de gilden. Dat zou te herkennen moeten zijn in de doelstellingen van het stadsbestuur.

Die doelstellingen kunnen onderverdeeld worden in doelstellingen die naar buiten gericht waren, en doelstellingen die naar binnen gericht waren. Naar buiten ging het vooral om de relatie met de naburige steden en het bovenliggende bestuur. Steden in de Nederlanden hadden in de voorafgaande eeuwen uitgebreide privileges verkregen, die de politieke autonomie, de ‘vrijheid’, van de stedelijke gemeenschap ten opzichte van bovenliggende

⁷² Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 61 ziet dit ook in Zeeland.

⁷³ Prak, ‘Individual, corporation’ 264-265; Prak, ‘Individu, corporatie’ 301-302; Prak, ‘Corporate politics’ 103-104; Prak, ‘Ambachtsgilden’ 30

autoriteiten waarborgde.⁷⁴ Terwijl in de meeste landen de steden met verloop van tijd ondergeschikt raakten aan de vorst, bleven de steden in de Republiek (in meer of minder mate, afhankelijk van de specifieke omstandigheden) tot het eind van het Ancient Régime onafhankelijk. De stadselites, waarmee niet alleen de bestuurlijke elite maar ook de daar buiten vallende gegoede burgerij bedoeld wordt, waren bereid om voor die autonomie vechten. Als er sprake was van een potentiële inbreuk op het stadsprivilege kwam eigenlijk de hele stad in actie. De strijd werd dan ook niet gevoerd voor het een of andere speciale belang binnen de stad, maar in naam van de hele gemeenschap. Daardoor konden de elites grote delen van de bevolking mobiliseren.⁷⁵ Daarbij speelde zeker een rol, dat er geen enkel verlangen was naar verandering, omdat verandering per definitie de bestaande maatschappelijke en staatkundige orde zou verstoren. “Het oudste is het beste, omdat het een afschaduw van de eeuwigheid is”, schreef Hugo de Groot aan het begin van de zeventiende eeuw, en dat gold nog steeds. Die behoudzucht werd nog versterkt door de gedachte dat het eenmaal vastgelegde positieve recht onschendbaar was en blijvend van kracht bleef.⁷⁶ Het belangrijkste aspect van het beleid naar buiten toe kan daarmee vastgesteld worden als het behouden van de stedelijke autonomie.

De economische middelen die het bestuur daarvoor tot haar beschikking had maakte stadsautonomie een levensvatbaar alternatief voor centralisatie.⁷⁷ Zo lang de stad zich zelf kon bedruipen, en niet afhankelijk was van het bovenliggende bestuur, was het relatief eenvoudig om onafhankelijk te blijven. Naar binnen toe was dan ook het bevorderen van de welvaart, en daarmee het vergroten van de inkomsten van de stad, één van de belangrijkste doelen. Het bevorderen van de welvaart moet echter ruimer gezien worden dan het nemen van puur economische maatregelen: het ging meer algemeen om het ‘gemene nut’, het algemeen belang, het ‘common good’.⁷⁸ Dat begrip kan als volgt gedefinieerd worden:

Common good” ...was generally understood to mean the peace upheld by law... associated with the idea of economic growth and material prosperity. “The meaning of the concept of ‘common good’ as it was understood in the cities in the sense of a policy of caring on the part of city government, went beyond the

⁷⁴ Boone en Prak, ‘Rulers, patricians’ 101

⁷⁵ ibidem 128

⁷⁶ Streng, *Stemme in staat* 12

⁷⁷ Boone en Prak, ‘Rulers, patricians’ 128

⁷⁸ Streng, *Stemme in staat* 41

limited goals of merely keeping the peace and the laws in the direction of general welfare.⁷⁹

‘Vrede’ was de belangrijkste waarde in de stedelijke gemeenschap. Het ging daarbij niet alleen om de afwezigheid van geweld, maar er moest vooral voor gezorgd worden dat er sprake was van rechtsbescherming (dus niet van willekeur), orde en (politieke) stabiliteit.⁸⁰ Verstoring van die stabiliteit zou het risico met zich mee brengen dat veel burgers niet langer een ‘zeker bestaan’ konden genieten – en dus geen belastingen meer konden betalen. Ook intern ging het om het in stand houden van de bestaande situatie.⁸¹

Betrokkenheid bij de inwoners van de stad vloeide bij de bestuurders naast uit economische motieven ook voort uit gevoelens van burgerlijke saamhorigheid, gemeenschapszin en lokaal patriottisme.⁸² Zoals al eerder gezegd beschouwden de burgers de stadsbestuurders als hun vertegenwoordigers in de zin dat deze namens hen handelden. Het bestuur gedroeg zich daar ook naar door steeds het welzijn van de stedelijke gemeenschap als uitgangspunt te nemen.⁸³ Zorg voor de gemeenschap was een heel belangrijke doelstelling,⁸⁴ ook al omdat dat voor het stadsbestuur een belangrijke bron van legitimatie was. Behalve uit economisch oogpunt trad het stadsbestuur dus ook vanuit hun zorgende rol beschermend op richting de stedelijke handel en nijverheid.⁸⁵

De naar binnen gerichte doelstellingen van het stadsbestuur waren het bevorderen van de welvaart, het zorgen voor de inwoners en het bevorderen van de ‘vrede’. Bij het nemen van beslissingen ging het dan ook eigenlijk altijd om de afweging tussen enerzijds de effecten op de stedelijke economie, en anderzijds de effecten op de sociale vrede en de politieke stabiliteit.⁸⁶ Bij hun besluiten streefden de bestuurders daarom meestal naar een evenwichtige belangenbehartiging, er werd altijd gezocht naar een compromis tussen de vaak botsende belangen van verschillende partijen.⁸⁷ Daarbij werd het ‘gemene nut’, waarvan het belang door alle groepen werd onderschreven, vaak door de bestuurders gebruikt om de diverse partijen binnen de stad op één lijn te krijgen. Het belang van de stad was immers groter dan

⁷⁹ Isenmann, ‘Norms and values’ 190

⁸⁰ *ibidem* 189

⁸¹ Karel Davids, ‘Deregulering in de stedelijke exportnijverheid in de vroegmoderne tijd. Beschouwingen over de Republiek in Europees perspectief’, in Lesger en Noordegraaf (red), *Ondernemers & bestuurders* 109-128 aldaar 111

⁸² Lesger en Noordegraaf, *Ondernemers & bestuurders* 37

⁸³ Gabriëlle Dorren, ‘Stadsbestuur en ambachtsgilden in Haarlem in de zeventiende eeuw’, in Lesger en Noordegraaf (red), *Ondernemers & bestuurders* 129-138 aldaar 137-138; Rommes, ‘De gilden’ 456

⁸⁴ Rommes, ‘De gilden’ 456

⁸⁵ Lesger en Noordegraaf, ‘Inleiding’ 37

⁸⁶ Lis en Soly, ‘Ambachtsgilden’ 17

⁸⁷ Lesger en Noordegraaf, ‘Inleiding’ 39-40

het belang van ieder van de betrokken partijen op zich.⁸⁸ Het was naast een gedeeld ideaal ook een politiek middel dat ingezet kon worden bij conflicterende belangen. Aan de andere kant werd hetzelfde argument ook vaak door de verschillende partijen ingezet.

Om de doelstellingen te bereiken werd vooral ingezet op de economie. Het economisch beleid van de overheid – of althans de economische doelstelling – was in 1624 door de Staten-Generaal als volgt omschreven:

Alsoo onder andere het ampt van een goede overheydt is medebrenge den onderdanen by alle behoerlycke middelen te verrycken, met welvaren en neeringe veel meer te conserveren en aan te voeden de neeringen die alreede in swangh zyn, op dat deselve onderdanen bequamer mochten omme de regeringe met hare middelen te stadigen⁸⁹

Voor zover er sprake was van een achterliggende economisch theorie was die gebaseerd op de uitgangspunten van het mercantilisme. Een van de belangrijkste daarvan was dat de macht en rijkdom van een staat (of stad) afhankelijk was van het aantal productief werkende inwoners.⁹⁰ Het is dan ook niet verwonderlijk dat werkgelegenheid en de bevordering daarvan een thema was dat alle bestuurders ter harte ging. Dat de werkgelegenheidssituatie ook van invloed was op de belastingopbrengsten, op de mogelijkheden voor sociale zorg en op de kans op sociale onrust was eveneens helder.⁹¹ Dat betekende overigens niet dat er sprake was van een consequent economisch beleid. Het stadsbestuur moest namelijk steeds een middenweg zien te vinden tussen een heel scala van tegengestelde belangen: gilden, andere ondernemers, burgers, inwoners, plattelanders, vreemdelingen (hoewel daar weinig rekening mee werd gehouden), en natuurlijk ook de belangen van het stadsbestuur zelf.⁹² In het algemeen kan echter wel gesteld worden, dat er in tijden waarin sprake was van economische expansie een economische politiek gevoerd werd die erop gericht was vestiging van nieuwkomers zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Had een industrie eenmaal goed wortel geschoten, dan werd het beleid vaak restrictiever. Via gildenbepalingen kon het vestigingsbeleid of in ieder geval het doordringen tot de ondernemende klasse bemoeilijkt worden. De regulatie van de

⁸⁸ Isenmann, 'Norms and values' 190; Lis en Soly, 'Ambachtsgilden' 17

⁸⁹ Placaat van de Staten Generaal van 13 maart 1624, overgenomen uit Lesger en Noordegraaf, 'Inleiding' 9

⁹⁰ Th. van Tijn, 'Dutch economic thought in the seventeenth century', in J. van Daal en A. Heertje, *Economic thought in the Netherlands: 1650-1950* (Aldershot, 1992) 7-28 aldaar 9

⁹¹ Lesger en Noordegraaf, 'Inleiding' 41-42

⁹² D. Aten, 'Amsterdamse gilden en regenten contra de Zeeuwse nijverheid, 1600-1800' in Lesger en Noordegraaf (red), *Ondernemers & bestuurders* 61-77 aldaar 75; Remmerswaal, *Een duurzame alliantie* 136-137

arbeidsmarkt en van de kwaliteit van het product gingen dan een rol spelen. Afscherming tegen concurrentie van buiten behoorde tot de ingrediënten van zo'n politiek. Wanneer de conjunctuur structureel verslechterde nam het aantal bepalingen en dus de restrictieve houding van de overheid doorgaans sterk toe. Kwalitatief werd dan strenger gecontroleerd, het wegtrekken van vaklieden tegengewerkt, de export van technologie streng verboden.⁹³

Samenvattend: het corporatieve maatschappelijke stelsel vormde de context waarbinnen zowel stadsbestuur als gilden moesten opereren. In het contact tussen gilden en stadsbestuur was een belangrijke rol weggelegd voor rekesten. De onderwerpen waarover gerekestreed werd, hadden eigenlijk uitsluitend betrekking op het beleidsterrein van de economie. De gebruikte argumenten betroffen echter ook aspecten die niet direct tot de economie gerekend kunnen worden. Het stadsbestuur werd vooral vaak aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor de stad en haar burgers. Vanuit het stadsbestuur geredeneerd was daarbij de werkgelegenheid van groot belang.

⁹³ Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 401

3 1700-1748 De autonome stad

3.1 Economische en politieke ontwikkelingen

Sinds het midden van de zeventiende eeuw was er in de Republiek sprake van een periode van economische contractie. Het aantal inwoners daalde gestaag,⁹⁴ en er was sprake van een krimpende vraag met als gevolg daarvan voortdurende prijsdalingen. Deze neergaande trend duurde tot ongeveer 1740.⁹⁵ De Utrechtse economie was grotendeels lokaal-verzorgend van aard, en daarmee minder gevoelig voor de economische ontwikkelingen in de rest van de Republiek. Dat kwam doordat er in Utrecht sprake was van een relatief omvangrijke sociale bovenlaag. Velen leefden van de inkomsten uit hun bezit van onroerend goed.⁹⁶ Als stad met een groot verzorgingsgebied kon Utrecht daarnaast profiteren van de koopkracht van de bewoners van het omliggende platteland. Ook het bijna voortdurend aanwezige omvangrijke garnizoen, de universiteit en het feit dat Utrecht het bestuurscentrum voor het gewest was leverden werkgelegenheid en inkomsten op.⁹⁷ Toch had ook Utrecht wel te lijden van de algehele economische terugval. Er was vooral sprake van een inzakkende vraag van het omliggende platteland. Na de bezetting van 1672-1674 verkeerde het Stichtse platteland namelijk in een zeer slechte staat. Herstel was lange tijd niet mogelijk door de ongunstige ontwikkeling van de landbouwprijzen, de hoge belastingdruk (tot ca. 1720) en epidemieën van rundveepest en overstromingen in de eerste helft van de achttiende eeuw. Door de inzakkende vraag werd de teruggang van de Utrechtse nijverheid in de hand gewerkt.⁹⁸ Tegelijkertijd was er, tot ongeveer 1730, echter ook sprake van een aantrekkende handel met Holland, vooral met Amsterdam. Bovendien ontstonden er specialisaties, zoals winkels die zich toelegden op de verkoop van koffie, thee, tabak, sterke drank en 'Franse modes'. Vanaf 1730 sloeg de Utrechtse economie echter ook om: werkloosheid, bedelarij en kindersterfte namen toe.⁹⁹ De ontwikkeling van de Utrechtse bevolking bevestigde het beeld. Rond 1700 had de stad ongeveer 30.000 inwoners. Tot 1730 steeg het bevolkingsaantal tot ongeveer 33.000 (mogelijk door een trek naar de stad vanaf het platteland), daarna daalde de bevolking

⁹⁴ De Vries en Van der Woude, *Nederland* 105

⁹⁵ *ibidem* 43-44

⁹⁶ Rommes, 'De gilden' 446

⁹⁷ Pieter Dirk 't Hart, *De stad Utrecht en haar inwoners. Een onderzoek naar samenhangen tussen sociaal-economische ontwikkelingen en de demografische geschiedenis van de stad Utrecht 1771-1825* (proefschrift Utrecht, 1983) 7

⁹⁸ Rommes, *Oost, west* 140; Rommes en Van der Spek, *Met hand en hart* 60

⁹⁹ Slokker, *Ruggengraat* 26

totdat het rond 1750 een dieptepunt van 28.000 inwoners bereikte. Tussen 1730 en 1750 was er zowel sprake van een sterfte- als van een vertrekoverschot.¹⁰⁰

Politiek gezien waren er ook een aantal belangwekkende gebeurtenissen. In 1702 overleed stadhouder Willem III. Daarop werd het regeringsreglement van 1674, op basis waarvan alle (politieke) benoemingen (in de provincie Utrecht) door de stadhouder plaatsvonden opgeheven. In Utrecht trokken de regenten de macht zonder problemen weer naar zich toe. Vooral in het oosten van het land was er echter sprake van flinke onrust rond de vraag wie nu het recht op benoeming van het stadsbestuur had. Waren dat de regenten, zoals voor 1674, of de burgers en/of gilden, zoals nog eerder? Tijdens deze 'Plooierijen' was er zelfs in het dichtbij gelegen Amersfoort sprake van militair ingrijpen, gevolgd door processen en ter dood veroordelingen. In Utrecht gebeurde zoals gezegd niets van dit alles.¹⁰¹

Na afloop van de Spaanse successieoorlog in 1712 had de Republiek geen financiële reserves meer. De inmiddels zeer grote staatschuld was voornamelijk in handen van de zeer rijken. Omdat de bestuurders uit dezelfde groep afkomstig waren was er sprake van een steeds grotere belangenverstrengeling: de belangen van de staat werden meer en meer ook de belangen van de bestuurders. Omdat de belangen van de groep beschermd moesten worden, leidde dit tot een steeds sterkere politieke olichargisering.¹⁰² Omdat de Republiek geen geld meer had, werd bezuinigd op militaire uitgaven. Daardoor was men gedwongen tot het voeren van een neutraliteitspolitiek. Ook op andere uitgaven werd bezuinigd. Tegelijkertijd was er sprake van een hoge belastingdruk. De staatsschuld moest immers wel afbetaald worden. Voor de stad Utrecht was met name van belang dat de vredesbesprekingen in 1712 in de stad gevoerd werden. Dat leverde immers extra mogelijkheden op voor nijverheid en handel. Daartegenover stond een verkleining van het garnizoen als gevolg van de bezuinigen en de aanhoudend hoge belastingdruk.

Als gevolg van de Oostenrijkse successieoorlog (1740-1747) stegen de militaire uitgaven weer en nam de belastingdruk nog verder toe. In 1747 vielen de Fransen de Republiek binnen. Er ontstond een volksbeweging, die ertoe leidde dat Willem IV in de hele Republiek tot stadhouder werd aangesteld. In 1747 werd in Utrecht het regeringsreglement van 1674 weer volledig ingevoerd.¹⁰³ De volksbeweging die zich in eerste instantie slechts vóór Oranje had uitgesproken, keerde zich nu, gesteund door het succes, tégen de regenten. Dit mondde uit in het zogenaamde Pachtersoproer. Overal kwam de burgerij met eisen en wensen voor de dag

¹⁰⁰ Rommes, *Oost, west* 31-33

¹⁰¹ Struick, *Utrecht* 240

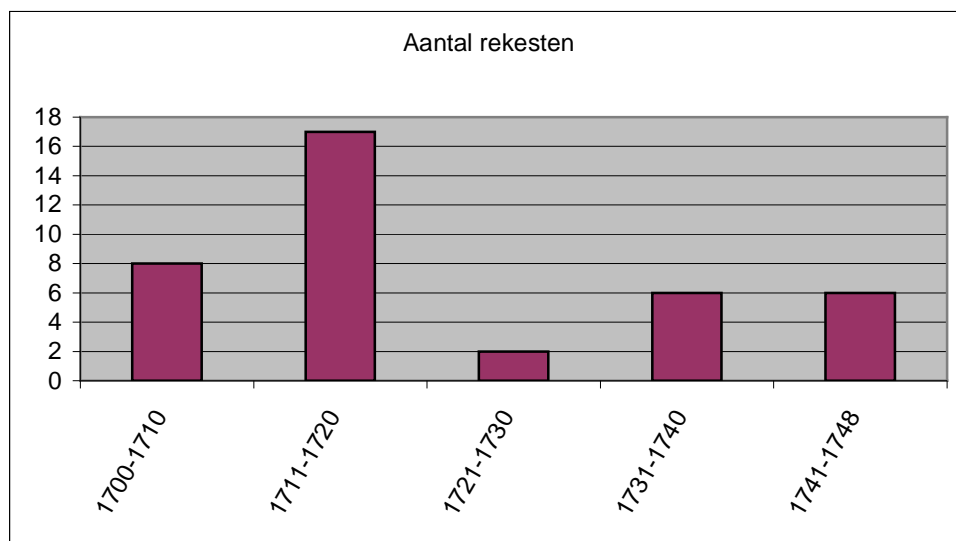
¹⁰² De Vries en Van der Woude, *Nederland* 153

¹⁰³ A. van Hulzen, *Utrecht in de patriottentijd* (Zaltbommel, 1966) 26; Vijlbrief, *Van anti-aristocratie* 130

tegen het wanbeheer en het winstbejag van de regenten.¹⁰⁴ In Haarlem en Amsterdam waren de gilden hierbij betrokken.¹⁰⁵ Het resultaat van het oproer was dat in de meeste provincies de belastinginning niet langer werd verpacht (dat gebeurde eerder vaak aan leden uit de regentenklasse), maar dat de belastingen direct door de overheid geheven werden.¹⁰⁶ Net als in 1702 was er in Utrecht ook tijdens de gebeurtenissen van 1747-1748 nauwelijks sprake van ongeregelheden. Wel was er in 1748 sprake van een volksoproer tegen de belastingdruk. Waarschijnlijk liet de kleine, ‘nette burgerij’, zich echter niet met het straatrumoer in. In 1795 verwees één van de leiders in ieder geval naar de gebeurtenissen uit 1748 met de opmerking dat de revolutionairen ‘geen achtenveertigers – geen canaille’ waren, waarmee tevens gezegd was dat die ‘achtenveertigers’ wél canaille waren.¹⁰⁷

3.2 De rekesten

Voor de periode 1700 tot en met 1748 zijn in totaal negendertig rekesten gevonden. In Grafiek 1 is weergegeven hoe de beschouwde rekesten in de tijd gezien over de periode verdeeld zijn.

Grafiek 1 Verdeling rekesten 1700-1748

Opvallend is de piek van 17 rekesten in het tweede decennium. Misschien is de verklaring daarvoor te vinden in het feit dat in 1712 de Spaanse Successieoorlog werd beëindigd. Wellicht vond men dat na afloop van de vijandelijkheden de lasten (sneller) verlicht en de

¹⁰⁴ Vijlbrief, *Van anti-aristocratie* 131

¹⁰⁵ Wiskerke, *De afschaffing* 86

¹⁰⁶ De Vries en Van der Woude, *Nederland* 155-156

¹⁰⁷ Vijlbrief, *Van anti-aristocratie* 136; Struick, *Utrecht* 244

lusten (meer) vergroot moesten worden. In de periode 1711-1720 werd in ieder geval het argument van het ‘verdiende recht als burger’ relatief veel gehanteerd. De marslieden stelden bijvoorbeeld dat het stadsbestuur een maatregel moest nemen, “*misgaders den borgeren alhier niet in den driek te laten, dewelke reeds soo meenigte van jaaren in deesen droevigen oorlogh seer neeringloos hebben geseeten en egter de dagelijxe swaare lasten van dien hebben moeten dragen*”.¹⁰⁸ De wijnkopers stelden dat zij steeds “*alle borgelijke lasten alhier hebben gedragen op hope van een beetere thijdt dewelcke haer nu schijnt te worden gebooren*”.¹⁰⁹ Ook werd betrekkelijk vaak het moeilijk kunnen onderhouden van het gezin als argument gebruikt. Het eerste gaf aan dat met meende recht te hebben op de lusten, terwijl het tweede iets zegt over de hoogte van de lasten. Het dal van slechts 2 rekesten in de periode 1721-1730 werd mogelijk veroorzaakt doordat de economische situatie in periode betrekkelijk goed was. De vraag van het omliggende platteland herstelde zich wellicht wat nu de belastingdruk iets lager was. Er was daardoor misschien iets minder aanleiding om rekesten in te dienen. Rond 1730 verslechterde de situatie in Utrecht echter weer.¹¹⁰

De rekesten werden ingediend door verschillende beroepsgroepen. In Tabel 1 is aangegeven door welke beroepsgroepen rekesten waren ingediend. Zoals eerder aangegeven worden de beroepsgroepen daarbij onderverdeeld in “Niet als gilde georganiseerd”, Ambachts- of handelsgilde” en ”Stadsambtgilde”.

Om wat gevoel te krijgen voor de inhoud van de rekesten zullen er een aantal kort samengevat worden. In december 1700 dienden de kruideniers, de lokale winkeliers in kruiden en specerijen, een rekest in.¹¹¹ Mogelijk vielen deze kruideniers onder het marsliedengilde. In het rekest werd geklaagd over het feit dat er mensen uit Sardam (waarschijnlijk de Zaanstreek¹¹²) met schepen hun waren kwamen brengen en vanuit die schepen aan het publiek wilden verkopen, buiten de toegestane marktdagen. Ter “*conservatie van supplianten en andere burgers neringen*” werd er bij het stadsbestuur om een verbod op dit handelen gevraagd. In de argumentatie werd een parallel getrokken met een andere besluit waarbij – ten gunste van andere beroepsgroepen – ook de vrije invoer en verkoop van waren was verboden. Een belangrijker argument was dat de indieners vonden dat zij “*uijt machte van haer burger- en gilderecht dagelijcke neringe alhier met uijtsluijtinge van alle vreemden vermochte te doen, terwijl sij ook aldaer alle lasten onderhevig sijn*”. Oftewel: omdat de

¹⁰⁸ UA, 702-1/473, ongedateerd

¹⁰⁹ UA, 702-1/473, rekest dd 16-11-1711

¹¹⁰ Slokker, *Ruggengraat* 26

¹¹¹ UA, 702-1/473

¹¹² <http://www.johndehe.nl/sardam.htm>

Tabel 1: Verdeling rekesten naar beroepsgroep 1700-1748

Organisatietype	Beroepsgroep	Aantal rekesten
Niet als gilde georganiseerde groep	Aslieden	1
	Groen- en fruitverkopers	1
	Huurkoetsiers	1
	Kleinwerkers ¹¹³	1
	Kraankinderen ¹¹⁴	1
	Kruideniers	1
	Looiers	1
	Rouwmantelverhuurders	1
	Schippers	1
	Voerlieden	2
	Totaal	11 (28%)
Ambachts- of handelsgilde	Goud- en zilvermeden	3
	Grutters en gorters	1
	Kuipers	2
	Marslieden	3
	Molenaars	2
	Riemsnijders en vellebloters	1
	Stofjeswerkers	1
	Vleeshouwers	1
	Wijnkopers	3
	Totaal	17 (44%)
Stadsambtsgilde	Schippers	6
	Voerlieden	4
	Bierdraggers	1
	Totaal	11 (28%)

kruideniers onderworpen waren aan alle stedelijke lasten hadden zij het alleenrecht op de kruideniershandel.

In december 1711 dienden de dekens en overliden van het Marsliedengilde een rekest in waarin zorgen werden geuit over de gevolgen van het aankomende "*Congres tot de generale Vreedehandeling*" in Utrecht.¹¹⁵ Direct na het bekend worden daarvan gingen er al geruchten rond dat dit congres vele handelaren van buiten zou aantrekken, die zouden proberen burger te worden en het gilde te winnen. Dat zouden ze dan echter niet doen om zich "*alhier ter needer te setten en voortaan te stabiliseren, misgaders schot en lot neevens de supplianten en andere alhier van ouds geseten borgeren te helpen dragen*", maar alleen om snelle winst te maken. De burgers van Utrecht konden die winst echter veel beter zelf gebruiken. Opmerkelijk is overigens dat het rekest al werd ingediend voordat er feitelijk sprake was van een misstand:

¹¹³ Een kleinwerker is een zilversmid die zich bezig houdt met de productie van klein zilverwerk

¹¹⁴ Kraankinderen zijn arbeiders die belast zijn met het laden en lossen van schepen, vaak met behulp van een kraan

¹¹⁵ UA, 702-1/473

het gilde handelde hier dus pro-actief. Daarnaast valt op dat het marsliedengilde zich in het rekest presenteerde als “*representeerende de Coop- en Neringsluijden aldaer*”, de dekens zouden “*door veele van hun meede borgeren seer ernstigh sijn aangesogt*” om tegen deze potentiële misstand te protesteren.

Waarschijnlijk naar aanleiding van een rekest¹¹⁶ waarin geklaagd werd over de kwaliteit van het Utrechtse zilver, schreef de vroedschap in 1712 een nieuwe keur voor aan de zilversmeden. Hierbij werd het minimum zilveragehalte verhoogd. De zilversmeden werden ook verplicht om er een eed op af te leggen dat ze zich inderdaad zouden houden aan dat minimum zilveragehalte. Het nieuwe reglement werd ingevoerd “*niettegenstaende soo veele mondelinge en schriftelijcke vertoogen en versoecken*” van de zilversmeden. Daarop werd er een gildenvergadering bijeengeroepen waarbij “*alle de aanwezende gildebroeders genoeghsaem eenparigh tot antwoordt gaeven dat sij deese ordonnantie niet konden agtervolgen noch den vereijschten eed presteren*”. Dat antwoord, met de achterliggende argumenten werd in een rekest aan de vroedschap vastgelegd, met het verzoek om het nieuwe reglement niet zo in te voeren. Het belangrijkste argument is ook hier “*tot voorcominge van de totale ruïne hunner neeringe en familien*”, maar ook een aantal andere argumenten passeerden de revue. Opvallend is het beroep op het recht op gehoord te worden en op een eerlijke behandeling: “*dogh dewijll de vertoonders als goede borgeren vermeijnen well bevoegt te sijn om hunne welgegronde grieven en zwarigheeden tegens het geene voorschreeven is, voor het ooge van UEd Achtb als hunne beschermheeren en vaderen te brengen, soo durven sij sigh wel belooven, dat sij enigh gehoor vinden en UEd Achtb hunne rechtvaardige vertoogen in aenmerkingen neemen*”.¹¹⁷ De kwestie speelde nog maanden door, waarbij meerdere resoluties werden uitgevaardigd en rekesten werden ingediend. In de loop van de tijd kwamen vroedschap en gilde wel steeds dichter tot elkaar.

Door het Riemsnijders en Velleblotersgilde werd – samen met een aantal wolkammers - in 1720 geklaagd over een aantal andere wolkammers.¹¹⁸ Een vellenbloter was iemand die op een leerlooierij huiden schoonmaakte. In het geval van schapen ging het er dan om de huiden te ontdoen van de (restanten) wol. De wolkammers mochten dat, op basis van een resolutie van 1691 ook doen, maar alleen voor zover ze die wol zelf nodig hadden voor hun werk. De ongekamde wol mocht dan ook niet verkocht worden. De vellenbloters hadden nu echter geconstateerd dat er wolkammers waren die complete vellenbloterijen hadden opgezet, dat er

¹¹⁶ UA, 702-1/500, rekest van 16-11-1711

¹¹⁷ UA, 702-1/500, rekest van 09-05-1712

¹¹⁸ UA, 702-1/471

van heinde en ver schaapsvachten werden ingekocht, en dat de ongekamde wol wel degelijk werd verkocht. De betreffende wolkammers maakten daarbij gebruik van enkele mazen in de gildenbepalingen, ze beseften wel degelijk dat hun gedrag eigenlijk niet door de beugel kon. Het verzoek van de vellebloters en de overige wolkammers was nu om de resolutie van 1681 in te trekken. Het argument was dat anders zowel het riemsnijders- en vellenblotersgilde als het wolkammersgilde in verval zou raken. In maart 1721 werd door de vroedschap positief op het verzoek besloten.

De wijnkopers beklaagden zich in 1737 in een rekest over twee zaken tegelijk.¹¹⁹ In de eerste plaats maakten ze zich zorgen over het feit dat er op allerlei manieren buiten hen om wijn de stad in werd gebracht. Het gevolg daarvan was dat de “*Coopmanschap van Wijnen*” van dag tot dag verder verminderde. Als maatregel werd voorgesteld om de impost op wijn die van buiten de stad aan particulieren werd geleverd te verhogen, of er een andere belasting op te leggen. Uit het feit dat gevraagd werd om een verhoging van de impost kan afgeleid worden dat deze handel op zich niet verboden was. Zo’n verbod werd ook nu niet gevraagd. Het tweede probleem dat in het rekest werd aangekaart was van fiscale aard. Sinds kort moest er “Inkomend recht” worden betaald, een belasting op ingevoerde wijn. Bij retournering of wederuitvoer van die wijn kon dat recht echter niet teruggevorderd worden. Omdat retournering nogal eens voorkwam was het gevolg “*dat de Wijnnegotie alhier ook een seer groote krak heeft gekregen*”. Daarnaast was de regeling administratief lastig. Het was dan ook beter geweest om de normale impost (een heffing op verkochte wijn) enigszins te verhogen, dat zou net zoveel geld hebben opgeleverd, veel makkelijker en eerlijker zijn. Hier had het gilde dus kritiek op een door de vroedschap ingevoerde fiscale maatregel.

Het laatste voorbeeld betreft een rekest uit 1747 van de gezamenlijke dekens en overliden van het gaarntwijnders¹²⁰, blauw¹²¹- en kousseverversgilde.¹²² Binnen het gilde was er al sinds 1688 een afspraak over een aantal beperkingen met betrekking tot het aannemen van leer knechten en leerjongens. Deze conventie werd goed nageleefd, toch verzochten de dekens aan de vroedschap om het een en ander alsnog goed te keuren, en deze conventie te veranderen in een resolutie zodat het ook formeel vastgelegd kon worden in het gildenboek. Blijkbaar was hier (nog) geen sprake van een misstand, en betrof het een verzoek om formalisering van een al bestaande regel.

¹¹⁹ UA, 702-1/473

¹²⁰ Een garentwijnder was iemand die garen in elkaar draaide.

¹²¹ Een blauwverver was iemand die kleding donkerblauw verft.

¹²² UA, 702-1/466

3.3 Analyse van de verzoeken

Een groot deel van de rekesten (dertien stuks) betrof het feit dat mensen die geen lid van het betreffende beroepsgroep wel de werkzaamheden uitvoerden die middels een privilege aan de leden van die groep waren toebedeeld. De klacht ging, zeker daar waar het concurrentie door vreemdelingen – dat wil zeggen: iedereen die van buiten de stad kwam - betrof, soms vergezeld van de mededeling dat de kwaliteit van de dienst of het product minder was dan wanneer het door de burgers van de stad zou zijn uitgevoerd. Vreemdelingen (en speciaal joden) werden in rekesten meestal in elk opzicht als het tegendeel van de ‘fatsoenlijke, gehoorzame, plaatselijk gewortelde gildenbroeder’ gepositioneerd.¹²³ Zowel de benadrukking van de aanwezigheid van vreemdelingen als die van de slechte kwaliteit kan beschouwd worden als een versterking van de hoofdklacht, met als specifiek doel om daar een bepaald argument aan te koppelen. Dat argument was dan dat de overige burgers en inwoners van de stad daar schade door zouden lijden. De mededelingen over vreemdelingen en kwaliteit worden hier dan ook niet als een zelfstandige klacht beschouwd.

In elf gevallen ging het om een gewenste verbetering van de positie van de beroepsgroep. Meestal ging het daarbij om het verkrijgen van permanente of tijdelijke privileges. Ook de vragen aan de vroedschap om afspraken die binnen de groep gemaakt zijn te formaliseren valt hieronder. In zes rekesten was het belangrijkste probleem puur financieel van aard: ofwel het ging om personen die geen bijdrage aan het gilde of de bus wilden betalen (vier), ofwel men weigerde het loon te betalen (in het geval van de bierdragers en kraankinderen). In twee gevallen waren er klachten van de voerlieden over het functioneren van de roeper¹²⁴.

In de bovengenoemde verzoeken ging het er steeds om, om de steun van het stadsbestuur te krijgen om hetzij een misstand te corrigeren of te voorkomen, hetzij de eigen positie te verbeteren. Daarbij was geen sprake van kritiek op het stadsbestuur. Er waren echter ook enkele rekestes waarbij de houding tegenover het stadsbestuur veel kritischer was. Het gaat dan om de felle protesten van de zilversmeden tegen het invoeren van de nieuwe keur, en de kritiek van de wijnkopers op een ingevoerde belastingmaatregel. De klachten hadden allemaal betrekking op zaken die de beroepsgroep direct aangingen. Slechts een rekest bevatte een element dat verder gaat dan dat. Het gaat dan om het rekest van de wijnkopers (1737) met de kritiek van de wijnkopers op het “Inkomend recht”. In de tijd gezien is er geen trend te zien

¹²³ Prak, ‘Individu, corporatie’ 311

¹²⁴ Deze functionaris had als taak om op de juiste plaats en tijd af te roepen welke opdrachten voor de voerlieden er waren, zodat iedereen daarvan op de hoogte kon zijn.

als het gaat om de aard van de verzoeken. Het een en ander is in Tabel 2 samengevat, en ook weer uitgezet naar de verschillende perioden.

Tabel 2: Aard van de verzoeken per periode 1700-1748

Aard van het verzoek	1700-10	1711-20	1721-30	1731-40	1741-48	Totaal
Inbreuk op het privilege	2	4	1	5	1	13
Verbetering rechtspositie	2	6		1	2	11
Financiële kwestie		2	1		3	6
Misbruik van ambt		2				2
Protest tegen besluit		1				1
Fiscaal probleem				1		1
Onbekend	4					4
Totaal	8	15*	2	7**	6	38

* In drie achtereenvolgende rekestten werd door het goud- en zilversmedengilde geprotesteerd over de invoering van de nieuwe keur. Ik beschouw dat hier als één kwestie.

** Er is één rekest waarin zowel een klacht met betrekking tot inbreuk op het privilege als met betrekking tot de belasting werd verwoord.

Tenslotte kan de aard van het verzoek afgezet worden tegen het soort beroepsgroep. Dat is in Tabel 3 gebeurd. Daaruit komt naar voren dat het zwaartepunt bij de niet in gilden georganiseerde groepen lag bij de verbetering van hun positie. Voor de gilden was dat óók van belang, maar vooral bij de ambachts- en handeslgilden lag het zwaartepunt toch bij het tegengaan van inbreuken op het privilege, oftewel het beschermen van de positie.

Tabel 3: Aard van de verzoeken per beroepsgroep 1700-1748

Aard van het verzoek	Niet in gilde georganiseerd	Ambachts- of handeslgilde	Stadsambtgilde	Totaal
Inbreuk op het privilege	2	8	3	13
Verbetering rechtspositie	5	4	2	11
Financiële kwestie		2	4	6
Misbruik van ambt	1		1	2
Protest tegen besluit		1		1
Fiscaal probleem		1		1
Totaal	8	16	10	34

3.4 Analyse van de argumenten

De argumenten die in de rekestten gegeven werden waren wisselender van aard dan de kwesties die aan de orde gesteld werden. Dat kwam omdat er binnen een rekest vaak sprake was van meerdere, elkaar aanvullende, versterkende en soms overlappende argumenten.

De argumenten kunnen ingedeeld worden in twee hoofdcategorieën. In de eerste plaats werd er vaak een beroep gedaan op het (veronderstelde) recht dat de groep had. Het ging dan

vaak om een beroep op een eerder afgegeven formeel recht. Meestal werd dan het betreffende privilege of de resolutie aangehaald, waarbij soms expliciet werd gesteld dat er sprake was van een inbreuk op het besluit. Zo werd het verkopen van allerhande waren door vreemde kooplieden door de dekens van het marsliedengilde in 1709 als *‘oock regt contrarie de voornoemde geannexeerde resolutie’* bestempeld. De resolutie waarnaar verwezen werd stamde uit 1650.¹²⁵ Ook het ‘verdiende recht als burger van de stad’ werd regelmatig gehanteerd als argument. Het argument luidde dan meestal dat de betrokkenen de aan hen opgelegde belastingen en ander verplichtingen accepteerden, en dat ze daarmee een voorkeurspositie ten opzichte van vreemden hadden verdiend. In 1711 rekestreerden de wijnkooplieden dan ook tegen de mogelijke instroom van vreemden met het argument dat *“ondertusschen de supplianten alle borgelijke lasten alhier hebben gedragen”*.¹²⁶ Daarnaast werden er soms vergelijkingen gemaakt met andere groepen binnen de stad, met het verleden of met de situatie elders. Toen een voerman in 1740 probeerde om het alleenrecht op het bedienen van de koeriers te krijgen beriepen de dekens van het voerliedengilde zich er op dat *“het een meenigte van jaaren herwaarts gebruikelijk is geweest dat die door die van den voorsz gilde sijn bediend”*, overigens zonder dat er daarbij sprake was van een formeel privilege.¹²⁷ Tenslotte beriep men zich soms op het recht op een rechtvaardige behandeling door het stadsbestuur.

Naast het recht waarop men zich beriep, werden ook vaak de gevolgen van het niet – of juist wel – nemen van een maatregel als argument gebruikt. Het kon daarbij zowel gaan om de gevolgen voor de individuele beroepsbeoefenaars, voor de beroepsgroep (het gilde) als geheel, voor andere burgers en inwoners of voor de stad. Het meest voorkomende argument was dat er, als de gevraagde maatregel niet getroffen zou worden, sprake zou zijn van directe financiële gevolgen voor de gildenbroeder. Meestal was er daarbij sprake van een negatieve benadering: als er niets gebeurde kon hij de kost niet meer verdienen. Soms werd dat argument nog versterkt door ook het gezin er als potentieel slachtoffer bij te noemen. Toen het stadsbestuur in 1712 een nieuwe keur afkondigde voor de goud- en zilversmeden, protesteerden dezen bijvoorbeeld met het argument dat *“agtervolgingh daer van de supplianten volstrekt onmogelijk is, indien sij met haere vrouwen en kinderen niet geruïneert en buijten staet gestelt willen sijn om voor deselve de kost te kunnen winnen”*.¹²⁸ In enkele gevallen zagen de indieners echter een mogelijk voordeel voor zichzelf en anderen. In een

¹²⁵ UA, 702-1/473, 21-10-1709

¹²⁶ UA, 702-1/473, 24-12-1711

¹²⁷ UA, 702-1/581, 17-10-1740

¹²⁸ UA, 702-1/500, 30-05-1712

rekest uit 1720 waarmee verzocht werd om een postdienst op Breda te mogen instellen, beargumenteerden de indieners dat dat “*tot merkelyck avantage van ons voerluijden alsmede tot een groot gerief en voordeel voor de passagiers en voor de burgers en ingesetenen van deese stad*” zou zijn.¹²⁹ De geschetste gevolgen voor de stad konden financieel van aard zijn, maar hadden soms ook betrekking op ordehandhaving. De voerlieden klaagden in 1720 over het functioneren van de roeper. Deze functionaris moest er voor zorgen dat de voerlieden op de hoogte waren van de opdrachten. Dat deed hij echter niet goed, aan het stadsbestuur werd verzocht in te grijpen “*omme nadere dispuijten en disordres voor te komen*”.¹³⁰ Tenslotte werden er soms ook puur technische argumenten gebruikt.

Ongeveer tweederde van alle argumenten waren argumenten die over de gevolgen van het (niet) nemen van maatregelen gingen. Alleen in het eerste decennium werden de rechten bijna even vaak aangehaald. Daarin zou een verschuiving gezien kunnen worden. Die zou verklaard kunnen worden door te stellen dat het nieuwe ‘autonome’ stadsbestuur van na 1702 misschien gevoeliger was voor concrete gevolgen dan voor de vermelding van een inbreuk op een oud recht. Als dat inderdaad zo was, dan was er wellicht in de periode na 1748 weer sprake van een tegengestelde beweging. In het volgende hoofdstuk zal daar expliciet op gelet worden.

De (nadelige) gevolgen voor de individuele beroepsbeoefenaren vormden gedurende de hele periode het belangrijkste argument. Alleen in het laatste decennium werd het iets minder vaak gebruikt. De overige argumenten werden veel minder vaak gebruikt. Mede door de geringe aantallen is er geen duidelijke trend te herkennen als het gaat om het gebruik van individuele argumenten. De gehanteerde argumenten zijn in Tabel 4, verdeeld over de verschillende periodes, samengevat.

Als gekeken wordt naar het gebruik van de argumenten door de verschillende soorten beroepsgroepen, valt op dat de stadsambtgilden relatief zwaar inzetten op hun rechten. Bijna de helft van hun argumenten ging daarover, bij de andere groepen was dat minder dan 30%. Het beroep op het formele privilege werd daarbij verreweg het meest gebruikt. De verklaring daarvoor is mogelijk de nauwere relatie met het stadsbestuur: de betrokkenen waren door het stadsbestuur zelf aangesteld, en voelden daarin waarschijnlijk een extra bevestiging van het toegekende privilege. Dat werd overigens niet expliciet uitgesproken. Het formele privilege werd door de niet georganiseerde groepen logischerwijs minder vaak gebruikt. Dat compenseerden ze echter door gebruik te maken van de andere argumenten binnen de rechtengoep. Het beeld voor de niet georganiseerde groepen en dat van de ambachts- en

¹²⁹ UA, 702-1/590, 16-12-1720

¹³⁰ UA, 702-1/596, 25-11-1720

handelsgilden komt daardoor voor een groot deel overeen. In Tabel 5 is het een en ander samengevat.

Tabel 4 Argumenten per periode 1700-1748

Argument	1700-10	1711-20	1721-30	1731-40	1741-48	Totaal
Beroep op rechten						
- formele rechten	2	4	1	2	4	13
- recht als burger	1	4	1			6
- precedent						
andere groep	1	1				2
in het verleden				1	2	3
elders		3		1		4
- bedoeling stadsbestuur	1					1
Subtotaal	5	12	2	4	6	29
Directe gevolgen voor:						
De beroepsbeoefenaar	3	14	1	5	3	27
Versterking: onderhoud gezin		4	1	1		6
De beroepsgroep/het gilde		5		1	3	9
Andere burgers	2	4		1	1	8
De stad	1	1		2	3	7
- risico van ordeverstoring		2		1		3
Subtotaal	6	30	2	10	11	60
Technisch argument		2				2
Totaal argumenten	11	44	4	14	17	91

Tabel 5 Argumenten naar soort beroepsgroep 1700-1748

Argument	Niet in gilde georganiseerd	Ambachts- of handelsgilde	Stadsambt-gilde	Totaal
Beroep op rechten				
- formeel privilege	1	5	7	13
- recht als burger	2	3	1	6
- precedent				
andere groep	1	0	1	2
in het verleden	0	1	2	3
elders	1	3	0	4
- intentie stadsbestuur	1	0	0	1
Subtotaal	6	12	12	29
Directe gevolgen voor:				
De beroepsbeoefenaar	7	13	7	27
Versterking: onderhoud gezin	1	4	1	6
De beroepsgroep/het gilde	1	5	3	9
Andere burgers	3	4	1	8
De stad	1	5	1	7
- risico van ordeverstoring	1	1	1	3
Subtotaal	14	32	14	60
Technisch argument	1	1	0	2
Totaal argumenten	21	45	26	91

4 1748-1782 Onder stadhouderlijk gezag

4.1 Economische en politieke ontwikkelingen

Vanaf ongeveer 1740 was de economische situatie in de Republiek veranderd: er was inmiddels sprake van een periode van expansie. De totale vraag nam toe, de prijzen stegen.¹³¹ Afhankelijk van de plaats daalde het aantal inwoners minder snel, of was er zelfs weer sprake van groei.¹³² Door de voortgaande bezuinigingen was er langzamerhand ook enig herstel van de overheidsfinanciën. Met het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog in 1780 kwam daar echter een eind aan.¹³³ Ook in Utrecht ging het beter. Het aantal inwoners steeg tussen 1750 en 1780 van ongeveer 28.000 naar ongeveer 29.500.¹³⁴ Vooral de gunstige ontwikkeling van de landbouw legde de stad vanaf 1760 geen windeieren. De koopkracht van de boeren groeide, en Utrecht profiteerde van de groeiende vraag naar goederen en diensten van het ommeland. Bovendien namen door de stijging van de pachtprizen ook de inkomsten van en de consumptie door de stedelijke grondbezitters toe.¹³⁵

In 1748 was het oude regeringsreglement weer ingevoerd. Daarmee had stadhouder Willem IV de bevoegdheid tot het benoemen van alle magistraten gekregen. In de provincie Utrecht liet hij zich vertegenwoordigen door Nicolaas Pesters. Die had het – zonder dat hij zelf een officiële positie bekleedde – volledig voor het zeggen, en maakte daar op grote schaal misbruik van. In 1780 brak de Vierde Engelse Oorlog uit. Die verliep voor de Republiek rampzalig. De schuld daarvan werd bij de stadhouder gelegd. De combinatie van een ogenschijnlijk overmachtige stadhouder met zich misdragende ondergeschikten en een rampzalig verlopen oorlog was voldoende aanleiding voor het ontstaan van de Patriotische revolutie in 1785. In Utrecht, één van de voorlopers in de revolutie, waren de politieke schermutselingen al enkele jaren eerder begonnen, in 1782. Het stadsbestuur accepteerde namelijk niet meer (zonder meer) dat de stadhouder alle benoemingen deed. Vandaar dat 1782 als eindjaar voor de periode ‘onder stadhouderlijk gezag’ is gekozen.

4.2 De rekesten

¹³¹ De Vries en Van der Woude, *Nederland* 43-44

¹³² ibidem 105

¹³³ ibidem 155-158

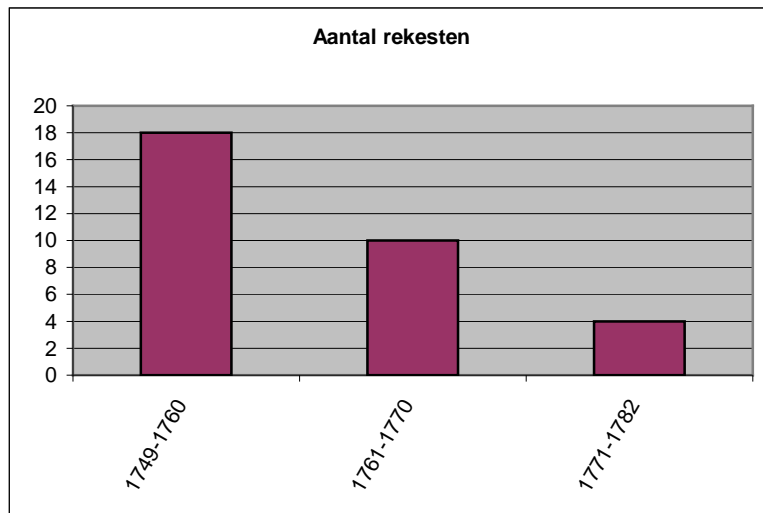
¹³⁴ Rommes, *Oost, west* 31; 't Hart, *Utrecht* 115 noemt een stijgingspercentage van 15.

¹³⁵ Rommes, *Oost, west* 140

Voor de periode 1749 tot en met 1782 zijn in totaal eenendertig rekesten gevonden. Daarnaast is er een ‘consideratie’, een reactie op een ander rekest, uit 1775 van de dekens van het marsliedengilde mede in beschouwing genomen. Er was bij het stadsbestuur een verzoek ingediend om een stijfselfabriek in Utrecht te mogen oprichten. Om de stijfselfabriek commercieel interessant(er) te maken was door de indiener van het verzoek voorgesteld om de invoer van stijfselfabriek uit Holland te beperken, en aan de fabriek een monopolieprivilege voor de provincie Utrecht toe te kennen. Omdat dit gevolgen zou kunnen hebben voor de handel werd aan de marslieden gevraagd wat zij daarvan vonden. In de consideratie gaven de marslieden te kennen dat in het algemeen de oprichting van fabrieken aangemoedigd moest worden. Omdat Utrecht een landprovincie was, was er, in tegenstelling tot Holland, geen zeehandel mogelijk. Om de zware belastingen te kunnen betalen "*en de van dag tot dag aangroeiende armoede en lediggang van den burger en gemeene man te verhelpen en bijgevolg voor te komen*" waren er dus fabrieken en handwerken nodig. De marslieden wilden echter geen import beperking: Hollandse stijfselfabriek was namelijk goede handel en bovendien zou de Utrechtse fabriek (voorlopig) niet in de volledige behoefte kunnen voorzien. De marslieden stemden wel in met het verstrekken van privileges zodat de fabriek op termijn met de Hollandse fabrieken kon concurreren. Die privileges mochten echter niet onbeperkt zijn want het was immers zo, dat "*het verlenen van exclusieve privilegien in soortgelijke saken, voor een langen tijd, niet anders dan van de nadeligste gevolgen kan zijn, als waardoor sich eene hatelijke en altoos schadelijke monopolie soude kunnen worden geïntroduceert, en den naijver van andere goede ingezetenen belet om mede diergelijke fabrieken op te regten, welke ijver in een land van goede orde en vrijheid niet moet worden verdoofd, maar integendeel op allerhande wijze aangemoedigd*". Tenslotte stelden de marslieden zich op het standpunt dat de thans in stijfselfabriek neringdoende ingezetenen niet mochten worden benadeeld. De fabriek mocht dan ook alleen in bulkhoeveelheden produceren en verkopen.¹³⁶ Hoewel strikt genomen geen rekest wordt deze consideratie hier toch als zodanig meegenomen. Net als in een ‘normaal’ rekest gaf het gilde hier immers haar mening aan het stadsbestuur omtrent een bepaalde zaak haar aangaande – en liet daarbij niet na ook een mening over de doelstellingen van het stadsbestuur te geven.

In Grafiek 2 is weergegeven hoe de beschouwde rekest in de tijd gezien over de periode verdeeld zijn.

¹³⁶ UA, 702-1/497, 07-03-1775

Grafiek 2 Verdeling rekestes 1748-1782

Opvallend is het grote aantal rekestes in de periode tot 1760. Het aantal is vergelijkbaar groot als in de periode 1711-1720. De overeenkomst tussen beide perioden is, dat ze beide (grotendeels) vlak na een Europese oorlog lagen. In 1712 werd de Spaanse Successieoorlog beëindigd met de Vrede van Utrecht, in 1748 werd de Oostenrijkse Successieoorlog beëindigd met de Vrede van Aken. Uit de rekestes van na de Spaanse succesieoorlog kon geconcludeerd worden dat de indieners van mening waren dat de zware lasten wel lang genoeg hadden geduurd, en dat men nu recht had op een door het stadsbestuur te bevorderen herstel.¹³⁷ Het is mogelijk, en misschien wel waarschijnlijk, dat hetzelfde ook voor de periode 1748-1760 gold. In de rekestes zijn daar echter in deze periode geen aanwijzingen voor te vinden. Na 1760 neemt het aantal rekestes weer af tot vergelijkbare aantallen als ‘normaal’ in de periode voor 1748.

De rekestes werden ingediend door verschillende beroepsgroepen. In Tabel 6 is aangegeven door welke beroepsgroepen de rekestes zijn ingediend. Ten opzichte van de periode tot 1748 valt op, dat het aandeel van de ambachts- en handeslgilden veel groter is, vooral ten koste van het aandeel van de stadsambten. Binnen de groep ambachts- of handeslgilden valt het grote aantal rekestes van de marslieden op. Maar liefst vier van deze rekestes hadden echter betrekking op de (vrijdagse) erfhuysverkoop. Bij een normale erfhuysverkoop werd de boedel uit een huys op het erf bij veiling verkocht, te vergelijken met de hedendaagse garage-sale. Dat gebeurde door of onder supervisie van de erfhuysmeester, een door de stad aangestelde functionaris. De erfhuysmeester moest er onder andere op toezien

¹³⁷ Zie hoofdstuk 3

Tabel 6 Verdeling rekesten naar beroepsgroep 1748-1782

Organisatietype	Beroepsgroep	Aantal rekesten
Niet als gilde georganiseerde groep	Getrouwde bazinnen van het kleermakersgilde	1
	Pompenmakers	1
	Vleeshouwers	1
	Warmoesiers	1
	Wolkammers en kousenfabriqueurs	1
	Zeepzieders	1
	Totaal	6 (19%)
Ambachts- of handelsgilde	Bakkers	1
	Blauw-, linnen- en kouseververs	1
	Boekverkopers	1
	Glazemakers en grofschilders	1
	Kleermakers	2
	Lakenkopers	3*
	Lont en lijndraaiers	1
	Marslieden	8*
	Riemsnijders en vellebloters	1
	Schoenlappers	1
	Schoenmakers	1
	Smeden	1
	Stofjeswerkers	1
	Wolkammersknechts	1
	Wolspinders en knoopjesdraaiers	2
Totaal	24 (75%)	
Stadsambtgilde	Voerlieden	1
	Bierdraggers	1
	Totaal	2 (6%)

* Marslieden en lakenkopers hebben in twee gevallen een gezamenlijk rekest ingediend.

dat er inderdaad alleen inboedel uit het betreffende huis werd verkocht. De vrijdagse erfhuisverkoop valt beter te vergelijken met de moderne rommelmarkt. Hier mocht iedereen uit de stad eigen gebruikte spullen die niet meer nodig waren te koop aanbieden. In geen geval was het echter de bedoeling dat er bij een erfhuisverkoop ook partijen nieuwe waren aangeboden zouden worden, en dat gebeurde nu juist voortdurend. Dat ging ten koste van de handel van met name de marslieden, die daar dan ook een aantal keren tegen rekestreerden.¹³⁸

¹³⁸ UA, 702-1/514 24-03-1760, 13-09-1762, 11-02-1765, 24-10-1768

4.3 Analyse van de verzoeken

Net als in de voorafgaande periode betrof een groot deel, en hier zelfs het grootste deel (achttien stuks), een klacht over een (vermeende) inbreuk op het privilege van de beroepsgroep. In twaalf gevallen ging het om een gewenste verbetering van de positie van de beroepsgroep. In drie rekestten was het belangrijkste probleem puur financieel van aard: ofwel het ging om personen die geen bijdrage aan het gilde of de bus wilden betalen, ofwel het gilde wilde juist niet uitkeren (bij overlijden) ofwel men weigerde het loon te betalen (in het geval van de bierdragers). Net als voorheen ging het er in de rekestten steeds om, om de steun van het stadsbestuur te krijgen om hetzij een misstand te corrigeren of te voorkomen, hetzij de eigen positie te verbeteren. Het een en ander is in Tabel 7 samengevat, en ook weer uitgezet naar de verschillende perioden.

Tabel 7 Aard van de verzoeken per periode 1748-1782

Aard van het verzoek	1749-60	1761-70	1771-82	Totaal
Inbreuk op het privilege	10	6	2	18
Verbetering positie	7	3	2	12
Financieel probleem	2	1		3
Totaal	19*	10	4	33

* Er is één rekest waarin zowel een klacht met betrekking tot inbreuk op het privilege als een los daarvan staand verzoek ter verbetering van de positie werd verwoord.

De rekestten hadden allemaal betrekking op zaken die de beroepsgroep direct aangingen. In deze periode was er, voor zover uit de aan de orde gestelde kwesties af te leiden, geen enkele sprake van kritiek op het stadsbestuur. Opmerkelijk is wel dat het aantal rekestten die niet over bescherming of verbetering van de positie gingen (9% van het totaal), zeer beperkt was ten opzichte van de periode tot 1748 (26% van het totaal). Misschien kan dat als een aanwijzing gezien worden dat het stadsbestuur in deze periode minder geneigd was iets te doen aan dat soort 'triviale' zaken. Het is daarmee een eerste indicatie voor een gewijzigde verhouding tussen stadsbestuur en burgers.

Tenslotte wordt de aard van het verzoek afgezet tegen het soort beroepsgroep. De resultaten zijn weergegeven in de Tabel 8. Ten opzichte van de eerste helft van de achttiende eeuw zijn daarin geen verschillen waar te nemen. Ook in deze periode lag het zwaartepunt bij de niet in gilden georganiseerde groepen bij de verbetering van hun positie, terwijl het voor de gilden vooral lag bij het beschermen van de positie.

Tabel 8 Aard van de verzoeken per beroepsgroep 1748-1782

Aard van het verzoek	Niet in gilde georganiseerd	Ambachts- of handelsingilde	Stadsambtgilde	Totaal
Inbreuk op het privilege	2	15	1	18
Verbetering rechtspositie	4	8	0	12
Financiële kwestie	0	2	1	3
Totaal	6	25	2	33

4.4 Analyse van de argumenten

In de verdeling tussen de groepen argumenten (rechten en gevolgen) is er een opmerkelijk verschil waar te nemen ten opzichte van de periode 1702-1748. Vooral in de eerste twee decennia werden argumenten over de gevolgen van het (niet) nemen van maatregelen namelijk ongeveer even vaak aangehaald als de argumenten over de rechten. In de voorafgaande periode werden de gevolgen beduidend vaker als argument gebruikt. Dat sluit aan bij de veronderstelling in het voorgaande hoofdstuk, dat een ‘autonoom’ stadsbestuur (zoals dat tussen 1702 en 1748 functioneerde) gevoeliger was, of verondersteld werd te zijn, voor concrete gevolgen dan voor de vermelding van een inbreuk op een oud recht. Blijkbaar werd verondersteld dat een ‘van boven af’ aangesteld stadsbestuur beter met juridische argumenten kon worden benaderd. Dat is een tweede indicatie voor een gewijzigde verhouding tussen stadsbestuur en gilden (of burgers in het algemeen). In het derde decennium werden de gevolgen overigens, om onduidelijke redenen, weer veel vaker aangehaald dan de rechten.

De belangrijkste individuele argumenten die in deze periode werden gehanteerd, waren dezelfde als in de eerste helft van de achttiende eeuw. Het argument van het nadeel voor de leden van de beroepsgroep werd het meest gehanteerd, op de voet gevolgd door het argument dat het (vermeende) formele recht van de groep geschonden werd. Wat dat betreft lijkt er dus weinig veranderd. Bij de andere argumenten lijkt er echter wel degelijk sprake te zijn van een accentverschuiving. In de eerste plaats werd er minder vaak een beroep gedaan op het recht als burger. Tegelijkertijd werd vaker de aanwezigheid van een precedent, ofwel bij andere groepen, ofwel in het verleden, of zelfs bij beide als argument gebruikt. De dekens van het glazemakers- en grofschildersgilde rekestreerden in 1769 bijvoorbeeld dat, als door het stadsbestuur werd ingestemd met het verzoek van een weduwe die claimde recht te hebben op een overlijdensuitkering ten laste van het gilde, dat dan “*het oud en constant gebruik, niet*

alleen bij hun maar ook bij alle andere gilden" geweld zou worden aangedaan.¹³⁹ Deze verschuiving was een trend die al in de eerste helft van eeuw ingezet leek te zijn.

Daarnaast is opvallend dat er vaker dan voorheen een beroep werd gedaan op de intentie van het stadsbestuur, meestal aanvullend op het beroep op een formeel recht. Van de intentie van het stadsbestuur werd dan uiteraard verwacht dat die rechtvaardig zou zijn, en (uiteraard) in het voordeel van de rekestrant zou uitpakken. In 1755 rekestreerden de dekens van het blauw- linnen en kousseverversgilde tegen het feit dat er te veel, en steeds meer, wolkammersbazen in de stad werkten. Wolkammersbazen mochten namelijk hun eigen productie verven. Het vermoeden bestond nu, dat er wel wat erg veel wolkammersbazen waren, en dat die niet alleen hun eigen productie verfden. De ververs stelden nu dat een dergelijke toename van het aantal wolkammers strijdig was met de intentie van het stadsbestuur.¹⁴⁰ Een zelfde argument werd ook door de marslieden gehanteerd in hun rekest uit 1760 waarmee ze protesteerden tegen de misstanden rond de erfhuisverkoop. Het verkopen van nieuwe spullen was namelijk "*niet overeenkomende met de intentie*" van een eerder afgegeven ordonnantie.¹⁴¹ In een vergelijkbaar rekest uit 1768 werd het stadsbestuur ook op haar intentie aangesproken, "*als welk niets anders dan het welzijn der borgeren kunnen beogen*".¹⁴²

Bij beide argumenttypen – het zich beroepen op een precedent en het aanspreken van het stadsbestuur op haar goede bedoelingen – was de rekestrant eerder op zoek naar rechtvaardigheid dan naar recht. Het gegeven dat die argumenten vaker gebruikt werden dan voorheen kan gezien worden als een derde indicatie voor een verandering in de verhouding tussen stadsbestuur en beroepsgroepen. Het is nu de vraag of hier sprake is van een vorm van emancipatie van de rekestranten, of juist van het omgekeerde. In het eerste geval zouden de rekestranten een sterkere positie moeten hebben dan voorheen. De redenering zou dan kunnen zijn dat de indieners zich niet meer wilden beperken tot het zich beroepen op haar recht, maar dat men het stadsbestuur in een bepaalde – rechtvaardiger – richting wilde sturen. In het tweede geval zou de redenering kunnen zijn, dat het stadsbestuur minder gevoelig was geworden voor het formele argument, waardoor de rekestranten wel gedwongen waren om ook andere argumenten naar voren te brengen. Door te vragen naar rechtvaardigheid stelden de rekestranten zich in die visie juist afhankelijker, of eigenlijk ondergeschikter op dan voorheen. Dat is een indicatie dat de afstand tussen stadsbestuur en inwoners groter was

¹³⁹ UA, 702-1/469 28-03-1769

¹⁴⁰ UA, 702-1/471 10-03-1755

¹⁴¹ UA, 702-1/514 24-03-1760

¹⁴² UA, 702-1/514 24-10-1768

geworden. De laatste redenering lijkt meer voor de hand te liggen. De indruk wordt bevestigd door een nieuw argument dat in deze periode wordt gebruikt: het argument van de ongehoorzaamheid aan het stadsbestuur. In 1756 dienden de vleeshouwers een rekest in omdat er diverse personen waren die thuis slachtten voor de handel, en het vlees dan ook vanuit huis verkochten. Daarbij stelden ze, dat een dergelijke ontwikkeling “*tot openbaren vilipendie van Ued:Achtb nooit volpresen voorsorgen, jaa tot eene notoire illusie en onderkruipingen van de resolutie*” zou leiden.¹⁴³ Toen in 1762 een voerman uit Wageningen te veel vracht vanuit Utrecht vervoerde op weg terug, meenden de commissaris en dekens van de voerlieden er in hun rekest expliciet op te moeten wijzen dat dat gebeurde “*zonder permissie van UEd Gr Achtb*”. Het heeft er alle schijn van dat in ieder geval de rekestranten dachten dat (on)gehoorzaamheid aan het stadsbestuur een goed argument was.

De gehanteerde argumenten zijn in Tabel 9, verdeeld over de verschillende periodes, samengevat.

Tabel 9 Argumenten per periode 1748-1782

Argument	1749-60	1761-70	1771-82	Totaal
Beroep op rechten				
- formele rechten	9	5	2	16
- recht als burger	2	1		3
- precedent				
andere groep	3	3		6
in het verleden	1	4		5
elders				
- bedoeling stadsbestuur	3	2	1	6
Subtotaal	18	15	3	36
Directe gevolgen voor:				
De beroepsbeoefenaar	9	7	4	20
Versterking: onderhoud gezin			1	1
De beroepsgroep/het gilde	4	4	2	10
Andere burgers	2	1	3	6
De stad	4	1	2	7
- risico van ordeverstoring	3		1	4
- ongehoorzaamheid	2	2		4
Subtotaal	24	15	13	52
Technisch/praktisch argument	2			2
Totaal argumenten	44	30	16	90

¹⁴³ UA, 702-1/472 03-05-1756

Tenslotte worden de argumenten afgezet tegen de soort beroepsgroep. Ten opzichte van de voorgaande periode trad vooral bij de gilden een verschuiving op van de argumenten op basis van de consequenties, naar de argumenten op basis van rechten. Dat is ook niet zo vreemd, omdat de niet in een gilde georganiseerde groepen nu eenmaal minder rechten hadden om zich op te beroepen.

Tabel 10 Argumenten naar soort beroepsgroep 1748-1782

Argument	Niet in gilde georganiseerd	Ambachts- of handelsgilde	Stadsambtgilde	Totaal
Beroep op rechten				
- formeel privilege	2	13	1	16
- recht als burger	1	2		3
- precedent				
andere groep	1	5		6
in het verleden	1	3	1	5
elders				
- bedoeling stadsbestuur		6		6
Subtotaal	5	29	2	36
Directe gevolgen voor:				
De beroepsbeoefenaar	5	14	1	20
Versterking: onderhoud gezin		1		1
De beroepsgroep/het gilde		9	1	10
Andere burgers	2	4		6
De stad	2	5		7
- risico van ordeverstoring		4		4
- ongehoorzaamheid	1	2	1	4
Subtotaal	10	39	3	52
Technisch argument	1	1		2
Totaal argumenten	16	69	5	90

5 1782-1813 Verwarring

5.1 Economische en politieke ontwikkelingen

Wat de ambachten betrof. Deze waren ook in een beklagelijke omstandigheid. Veele derzelve, als metselaars, timmerlieden, verwers, leydekkers en dergelijken waren reets zonder werk. [...] Die van de meer noodzakelijke en onontbeerlijke behoeftens, als broodbakkers, kleermakers, hoedenmakers, schoenmakers, en dergelijken hadden werk, maar te wijinig om te leeven en te veel om te sterven (dagboek Hendrik Keetell, 22 oktober 1810)¹⁴⁴

Hoewel de lange termijn trend van expansie (bevolkingsgroei, toenemende vraag, prijsstijging) nog doorging tot ongeveer 1815,¹⁴⁵ was de Republiek economisch gezien in zeer zwaar weer verzeild. In 1780 was de Vierde Engelse Oorlog uitgebroken. De uitgaven aan defensie, de compensatie voor de verliezen van de VOC door Engelse aanvallen, en de verliezen door de stilstand van de handel door Engelse blokkades stortten de Republiek in een echte financiële crisis, die de Republiek niet meer te boven zou komen. De belastingdruk werd alleen maar zwaarder, en dat werd er ook na 1795 niet beter op. De Bataafse Republiek en haar opvolgers werden door de Franse overheersers als melkkoe gebruikt. Omstreeks 1810 was de staat dan ook de facto bankroet.¹⁴⁶

Ook in Utrecht was de situatie verre van rooskleurig. Tot 1795 liep de werkgelegenheid in een aantal sectoren van de economie gestaag terug, daarna trad zelfs nog een versnelling op met een dieptepunt in de jaren van de inlijving, vooral ook voor degenen die voor hun inkomsten afhankelijk waren van de stadskas.¹⁴⁷ Tijdens de Vierde Engelse Oorlog “stond de handel stil, werd het leven duur en sloop armoede menig gezin binnen”.¹⁴⁸ Begin 1783 constateerde de vroedschap dat zuinigheid geboden was, omdat er sprake was van een “*meer dan gewoone uitgave van penningen, die door de groote werkloosheid en excessieve duurte der levensmiddelen aan de gebrek lijdende ingezetenen [...] moeten uitgereikt worden.*”¹⁴⁹ De stijging van de prijzen was des te erger, omdat de lonen, net als elders in de Republiek,

¹⁴⁴ 't Hart, *Utrecht* 10

¹⁴⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland* 105

¹⁴⁶ ibidem 158-162

¹⁴⁷ 't Hart, *Utrecht* 37

¹⁴⁸ Van Hulzen, *Utrecht* 37

¹⁴⁹ ibidem 39

nominaal vrijwel gelijk bleven.¹⁵⁰ Utrecht was wel minder kwetsbaar voor de economische malaise dan steden die afhankelijk waren van internationale handel.¹⁵¹ De bevolking nam tot circa 1809 nog toe met ongeveer 200 inwoners per jaar, maar daarna leek er gedurende enige jaren ook op dit vlak sprake te zijn van achteruitgang.¹⁵² Rond 1800 werd het aantal inwoners geschat op ongeveer 33.000.¹⁵³

De politieke situatie in de Republiek veranderde tussen 1782 en 1813 voortdurend. Eerst was er de aanloop naar en de uitvoering van de patriottische opstand in 1785, gevolgd door het door Pruisen gesteunde herstel van het gezag van de stadhouder in 1787. Daarna was er in 1794 de Franse inval en de stichting van de Bataafse Republiek. In 1806 werd de Bataafse Republiek omgevormd tot het in naam onafhankelijke Koninkrijk Holland. In 1810 werd dat vervolgens volledig ingelijfd bij het Franse keizerrijk.

Vooraf de Franse inval had grote gevolgen voor de gilden. In Frankrijk waren de gilden al in 1791 formeel afgeschaft, en ook in de Republiek, te beginnen in Holland, leek dat al snel te gaan gebeuren. Een belangrijke gebeurtenis in dat kader was de afkondiging van de Staatsregeling in 1798, waarbij de ambachts- en handelsingilden formeel werden afgeschaft. In de praktijk had dat echter nauwelijks effect. Het zonder meer afschaffen zou namelijk ook aantal praktische problemen tot gevolg hebben. Door een aanpassing van de regeling in 1801 leek er dan ook weer ruimte te komen voor het (formeel) herleven van de gilden. Aan de andere kant werd in 1805 op nationaal niveau de Patentwet afgekondigd. Daarmee kreeg iedereen die een patent (vergunning) kocht het recht om gedurende een jaar een bedrijf uit te oefenen. Lidmaatschap van een gilde en het hebben voldaan aan de eisen van een meesterproef waren daarbij geen voorwaarde meer. Kort daarna werd een wetsontwerp voor de oprichting van 'corporaties' ingediend. Deze corporaties zouden een aantal functies van de (voormalige) gilden moeten overnemen. Het voorstel leidde tot een groot aantal tegenrekenen van voormalige gilden uit een groot aantal steden.¹⁵⁴ Uiteindelijk besliste de prefect van het departement Zuyderzee, waar Utrecht binnen lag, in 1812 dat de gilden in zijn departement definitief werden afgeschaft.

Ook op lokaal niveau vonden er – mede als gevolg van de ontwikkeling op 'nationaal' niveau – voortdurend veranderingen plaats. In de eerste plaats wisselde de samenstelling van het bestuur frequent, en veranderden de bevoegdheden voortdurend. Daarnaast hadden

¹⁵⁰ 't Hart, *Utrecht* 67

¹⁵¹ *ibidem* 7

¹⁵² *ibidem* 116

¹⁵³ Rommes, *Oost, west* 31

¹⁵⁴ Wiskerke, *De afschaffing* 169-175

nationale ontwikkelingen natuurlijk ook andere gevolgen. Utrecht was bijvoorbeeld één van de steden die voorop liep tijdens de patriottische opstand. In Dordrecht, net als Utrecht een stad waar de gilden in de middeleeuwen een grote rol hadden in het stadsbestuur, speelden de gilden daarbij een belangrijke rol, in Utrecht helemaal niet.¹⁵⁵ Individuele leden van gilden deden wel mee. Zo ondertekende ongeveer 40% van de gildenleden het patriottisch conceptreglement.¹⁵⁶ Een andere indicatie voor de betrokkenheid was, dat na de restauratie in 1787 het merendeel van de gildendekens door het stadsbestuur werd vervangen.¹⁵⁷ Er waren echter ook gildenleden die juist de kant van Oranje kozen. De busmeester van het chirurgijns-gilde poogde bijvoorbeeld om tijdens een gildenvergadering stemmen te werven voor een tegen de patriotten gericht rekest.¹⁵⁸ In februari 1787 werden bij enkele tientallen Oranjegezinde burgers de ruiten ingegooid. Gezien de beroepen van de slachtoffers was een groot deel daarvan waarschijnlijk gildenlid, één van de slachtoffers was deken van het zakkedragersgilde.¹⁵⁹

Direct na de Franse inval in 1795 verkondigde het nieuwe Utrechtse gemeentebestuur al dat “*alle monopolien en het drukkende van vele gildewetten*” waren vervallen.¹⁶⁰ Dit radicale standpunt leidde echter niet tot het afschaffen van de gilden, maar wel tot actie door een tiental ambachtsgilden. Op 1 juni 1795 presenteerden de gecommitteerden van deze ambachtsgilden (smeden, bijlhouwers, kuipers, ververs, zilversmeden, kleermakers, metselaars, schoenmakers, glazenmakers, mandenmakers) een adres over de wenselijkheid van het in stand houden van de gilden. Als belangrijkste argumenten werden daarin de door de gilden gegarandeerde kwaliteit van de producten en de sociale functie van de gilden aangedragen. Het adres werd door het gemeentebestuur voor advies voorgelegd aan een speciaal daarvoor ingestelde commissie. Die concludeerde dat het gildensysteem gehandhaafd moest blijven, hoewel er wel enige verbeteringen aangebracht zouden moeten worden. Vervolgens bleef alles gewoon bij het oude, waarop enkele patriottische leden van het bestuur

¹⁵⁵ Wiskerke, *De afschaffing* 87

¹⁵⁶ Slokker, *Ruggengraat* 135. Slokker concludeert dat 62% van de ondertekenaars (534 van de 862 ondertekenaars met een beroepsaanduiding) van het patriottisch conceptreglement vermoedelijk gildelig was. Aangezien de gildeleden ongeveer 40% van de beroepsbevolking uitmaakten zouden ze dan oververtegenwoordigd zijn. Er wordt echter vanuit gegaan dat alle 1215 ondertekenaars afkomstig zijn uit de beroepsbevolking. Van 343 is echter helemaal geen beroepsaanduiding aanwezig. Het totaal van de bijbehorende tabel 9.1 is bovendien slechts 393 ondertekende gildeleden. Er kan dus wel wat afgedongen worden op die 62% procent. Belangrijker is wellicht dat uit de tabel blijkt dat (de marslieden buiten beschouwing gelaten) ongeveer 38% van de gildeleden het patriottisch reglement heeft ondertekend. Dat wil ook zeggen dat 62% dat niet heeft gedaan. Van een gilde-betrokkenheid kan dan ook niet gesproken worden.

¹⁵⁷ *ibidem* 139

¹⁵⁸ Van Hulzen, *Utrecht* 57

¹⁵⁹ *ibidem* 260

¹⁶⁰ Slokker, *Ruggengraat* 177

het initiatief namen. Zij stelden voor om een referendum over het voortbestaan van de gilden te organiseren. Hoewel een aantal gilden daartegen protesteerden, werd dat voorstel overgenomen. Het merendeel van de stemgerechtigden bleek van mening dat de gilden moesten blijven bestaan. Ook nu werd geconstateerd dat er wel enkele verbeteringen aangebracht moesten worden. Dat betrof dan met name verlaging van de kosten van het lidmaatschap en de meesterproef. Opnieuw gebeurde er echter niets, maar inmiddels was de afschaffing van de gilden ook op de nationale politieke agenda gekomen.¹⁶¹ Dat leidde tot de invoering van de Staatsregeling in 1798. Het stadsbestuur – wiens relatieve autonomie met dezelfde Staatsregeling was verdwenen - werd verplicht om, als voorbereiding op de afschaffing, aan de nationale overheid een opgave te doen van de aanwezige gilden en hun bezittingen.¹⁶² Het bestuur werkte daaraan wel mee, maar was, na de formele afschaffing, vervolgens nog steeds niet erg genegen om daadwerkelijk werk te maken van de afschaffing. Daarbij beriep het zich met name op de toezichhoudende functie, de ‘goede politie’ van de gilden, waarvoor geen adequate vervanging beschikbaar was.¹⁶³ Om die functie in te vullen, werden vanaf 1803 in Utrecht al initiatieven ontplooid voor de oprichting van ‘handelsbedrijven’, in feite een variant op de gewezen gilden.¹⁶⁴ Toch werd in 1806, naar aanleiding van de Patentwet, door het Utrechtse gemeentebestuur besloten dat “*alle bepalingen in de wetten der voormalige gildens gemaakt zo ten opzichte van proeven als anderzinst door de ordonnantie van het patent kunnen worden gerekend vervallen te zijn*”.¹⁶⁵ Uit Utrecht haakte alleen het smedengilde aan bij de nationale rekestactie rondom de invoering van corporaties.¹⁶⁶ Bij al deze bewegingen rond de gilden bleven de stadsambtgilden overigens (grotendeels) buiten schot.

Al deze ontwikkelingen maakten het functioneren van met name de gilden (en hun opvolgers) er niet makkelijker op. Het valt dan ook te verwachten dat het aantal rekesten, zeker vanaf 1798, aanzienlijk zal zijn. De gilden lieten echter ook al eerder van zich horen, om te beginnen in 1784.

In april 1784 was er vanuit patriottische hoek een concept reglement voor een nieuwe bestuursinrichting ingediend. De kern daarvan was dat de burgerij de vroedschap zou kiezen en controleren. Op 17 april 1784 had het Utrechtse stadsbestuur aan alle burgers en inwoners

¹⁶¹ Wiskerke, *De afschaffing* 98-107; Struick, *Utrecht* 268; Slokker, *Ruggengraat* 176-183

¹⁶² Slokker, *Ruggengraat* 184

¹⁶³ Wiskerke, *Afschaffing* 138

¹⁶⁴ Slokker, *Ruggengraat* 185

¹⁶⁵ *ibidem* 193

¹⁶⁶ UA, 703-1/136

van de stad gevraagd om daarop te reageren. Het marsliedengilde was het enige gilde dat van die mogelijkheid gebruik maakte. Zij hadden “*gemeend niet te mogen stilzitten, maar verplicht te wezen om tot dit heilzaam en Edelmoedig oogmerk van UEd Groot Achtb (zo veel in hun is) mede te werken, en het welzijn van hun gild en dus doende dat den Burgerije voor te staan*”. Het gilde werd daarbij gepresenteerd als “*het Hooftgild binnen deze stad uitmakende*”. Daarmee werd geïmpliceerd dat ook de andere gilden vertegenwoordigd werden. Het commentaar werd echter alleen door de dekens van het marsliedengilde ondertekend. Naast dit commentaar van de marslieden reageerde geen enkele beroepsgroep.

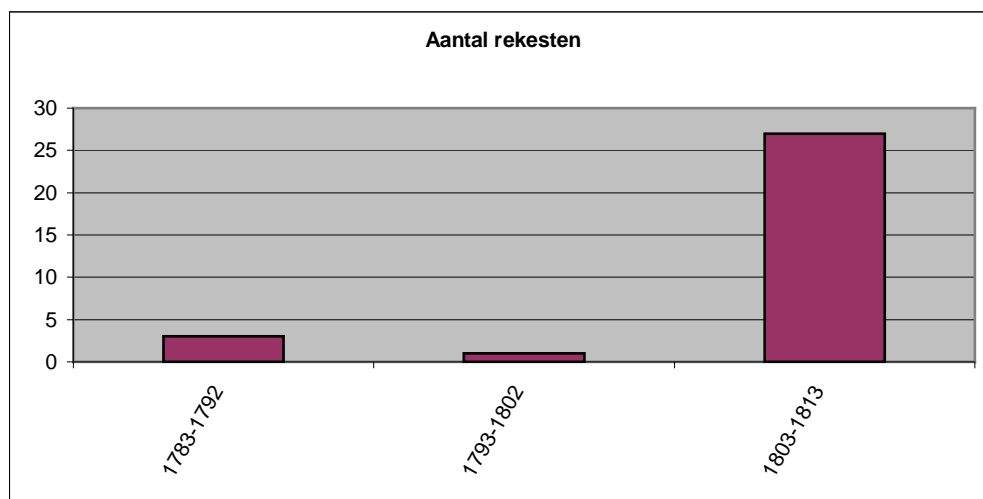
Het commentaar van de marslieden had op drie punten direct betrekking op de samenstelling van het stadsbestuur. Al direct in het eerste artikel, stelden de dekens, dat bij wijziging van het stadsbestuur “*de Hooftgilden binnen deze stad als van ouds daartoe het meest gerechtigden overeenkomstig met de Constitutie niet mochten worden voorbijgegaan, maar zodanig hersteld als tot het meeste welzijn van Magistraat en Burgerij zal bevonden worden te behoren*”. De marslieden vonden dus dat de hoofdgilden op de één of andere manier een rol moesten spelen bij de samenstelling van de vroedschap. Daarbij werd overigens niet precies duidelijk gemaakt wat voor rol dat dan zou moeten zijn. In het commentaar werd namelijk niet aangegeven welke ‘Constitutie’ hier bedoeld werd. Wel was duidelijk dat teruggegrepen werd naar een situatie van voor 1528. Vervolgens werd in het negende artikel gesteld, dat “*aangezien de koophandel en exercitie van Fabriecken en Trafieken de beste middelen zijn om een societeit te doen wel varen, en deeze met veel succes ook binnen deze stad die zowel tot eene binnen ende bovenlandsche handel gesitueerd is zoude kunnen gedaen ende geexerceert worden, indien dezelve op alle mogelijke wijze geëncourageert en gemaintineert wierde daaromme Dekens en Overlieden van begrip zouden zijn dat om het voorz oogmerk meer te bevorderen als van ouds ook een zeker aantal van de voornaamste Kooplieden, Fabrikanten en Trafikanten tot leden in de Vroedschap bij vervolg mogten aangestelt worden.*” Daarmee maakten de marslieden duidelijk, dat zij het van belang vonden dat er op zijn minst een aantal zakenlieden in de vroedschap aangesteld zouden worden, zoals dat vroeger ook het geval geweest was. Het is onduidelijk naar welke periode de term ‘als van ouds’ hier verwijst. Het kan zijn dat ook hier de situatie van voor 1528 bedoeld is, maar het is ook goed mogelijk dat er niet zo ver teruggekeken werd. In geen van beide artikelen werd overigens de patriottische lijn gevolgd. Het eerste artikel stond daar zelfs vrijwel haaks op: de patriotten zagen geen enkele rol voor de gilden als het ging om het

besturen van de stad.¹⁶⁷ Voor wat betreft de samenstelling van het stadsbestuur hadden de patriotten geen uitgesproken voorkeur. Dat kon ook nauwelijks, aangezien dat bestuur nu juist door de burgerij gekozen zou moeten worden. In het tiende artikel, dat over de benoeming van de kapiteins der schutterij ging, sloten de marslieden zich echter wel aan bij de patriottische voorkeur. Ze waren het hier met de patriotten eens dat de kapiteins uit de burgerij afkomstig moesten zijn, en niet langer uit de vroedschap. Enigszins verrassend werd er voor wat betreft de schutterij geen enkele rol voor de gilden gezien. Misschien was de reden daarvoor dat de schutterij voor een belangrijk deel toch al (of nog) bestond uit gildenleden.¹⁶⁸ Daarmee zou dan geen verdergaande rol voor de gilden nodig zijn.

De overige artikelen van het commentaar hadden allemaal betrekking op aanpassingen in de belastingen, vermindering van de uitgaven van de stad, maatregelen tegen oneerlijke concurrentie, vermindering van regelgeving en bevordering van de handel. Allemaal zaken die direct van belang waren voor de gildenleden en het gilde zelf, maar die eigenlijk niets te maken hadden met de inrichting van het stadsbestuur.¹⁶⁹

5.2 De rekesten

Voor de periode 1783 tot en met 1813 zijn, het bovengenoemde commentaar meegerekend, in totaal tweeëndertig rekesten gevonden. Dat totaal aantal is niet hoger dan in de voorgaande perioden. In Grafiek 3 is weergegeven hoe de beschouwde rekesten in de tijd gezien over de periode verdeeld zijn.

Grafiek 3 Verdeling rekesten 1782-1813

¹⁶⁷ Slokker, *Ruggengraat* 134

¹⁶⁸ *ibidem* 135

¹⁶⁹ UA, 702-1/79; zie ook Van Hulzen, *Utrecht* 97. Van Hulzen beperkt zich tot het noemen van het rekest, maar het komt verder in het hele werk niet voor. Vijlbrief, *Van anti-aristocratie*, 183 noemt het rekest niet eens.

Wat direct opvalt is dat er in de eerste twee perioden nauwelijks rekestes gevonden zijn, terwijl het aantal rekestes vanaf 1802 juist enorm stijgt. Die laatste stijging was te verwachten, gezien de ontwikkelingen rond de gilden na 1798. Het aantal tot 1802 was echter lager dan verwacht. In de voorgaande perioden was het aantal gevonden rekestes immers ‘normaal gesproken’ tussen de vijf en tien per decennium. Misschien was er een (indirecte) relatie met de politieke gebeurtenissen. Een belangrijk deel van de gildenleden zou namelijk betrokken geweest zijn bij de patriottenbeweging.¹⁷⁰ Ook een aanzienlijk aantal van de gildendekens zou daarbij een rol gespeeld hebben. Het is aannemelijk dat deze bemoeienis ten koste ging van de tijd en energie die anders besteed zou kunnen zijn aan gildenzaken. Als gevolg daarvan zouden er door de gilden minder rekestes ingediend kunnen zijn. Ook kan meegespeeld hebben dat de gilden, zeker in de periode tot 1795, politiek verdeeld waren. Daardoor zal de besluitvorming binnen een gilde wellicht moeizamer zijn verlopen. Bovendien werden er, nadat de patriotten in 1787 uit Utrecht waren verdreven, veel gildendekens door het stadsbestuur vervangen.¹⁷¹ Veel van hun opvolgers hadden geen bestuursverleden, wat er op duidt dat het nieuwe stadsbestuur schoon schip wilde maken. Voorstelbaar is dat de nieuwe dekens daarbij ook nader geïnstrueerd zijn over wat er van hun door het stadsbestuur werd verwacht. Ook dit kan weer een gevolg hebben gehad voor het aantal rekestes: mogelijk mochten of wilden de gilden het stadsbestuur niet tot last zijn. Helaas blijft het bij aannames: voor de genoemde verklaringen zijn geen (harde) bewijzen gevonden in de bestudeerde bronnen.

De rekestes werden ingediend door verschillende beroepsgroepen. In Tabel 11 is aangegeven door welke beroepsgroepen rekestes zijn ingediend. Ten opzichte van de voorgaande periode valt op, dat het aandeel van de ambachts- en handelsingilden (weer) kleiner is geworden. Het aandeel van de niet-georganiseerde beroepen, maar vooral dat van de stadsambten is daardoor groter geworden. De belangrijkste verklaring daarvoor is waarschijnlijk de afschaffing van de gildenprivileges. In de voorgaande perioden bleek immers dat het merendeel van de gildenrekestes over inbreuken op de privileges ging. Binnen de groep stadsambten valt het grote aantal rekestes van de schippers op. De helft daarvan was afkomstig van de schietschuiters (vrachtvervoer) op Amsterdam, de andere vijf van respectievelijk de schippers aan het volksschuitenveer (personenvervoer) op Amsterdam

¹⁷⁰ Slokker, *Ruggengraat* 135

¹⁷¹ *ibidem* 138

Tabel 11 Verdeling rekesten naar beroepsgroep 1783-1813

Organisatietype	Beroepsgroep	Aantal rekesten
Niet formeel georganiseerde groep	Chirurgijns	1
	Fabrikanten in zeep / zeepzieders	2
	Fruitverkopers	1
	Groenteverkopers	1
	Jagers	1
	Kooplieden, winkeliers en handwerklieden	1
	Kruiers	1
	Pruikenmakers / kappers	1
	Rouwmantelverhuurders	1
	Schoorsteenvegers	1
	Viskopers	1
	Totaal	12 (37%)
Ambachts- of handelsgilde	Bakkers	2
	Bijlhouders	1
	Goud- en zilversmeden	1
	Marslieden	1
	Schoenmakers	1
	Smeden	1
	Vleeshouders	1
	Sterkedrankverkopers	1
Totaal	10 (30%)	
Stadsambtgilde	Schippers	10
	Voerlieden	1
	Totaal	11 (33%)

(twee stuks), de beurtschippers op Rotterdam, de schippers van het Keulse veer en de schippers van het Vaartse Rijnschuitenvaar (de beurtvaart tussen Vreeswijk en Utrecht) (ieder één). De rekesten hadden allemaal betrekking op verschillende zaken. Voor een beeld van de variatie aan problemen waarmee de schippers geconfronteerd werden worden er in het navolgende een aantal kort behandeld.

In 1802 werd er een rekest ingediend waarin verzocht werd om de vrachtprijzen op Amsterdam te mogen verhogen, in verband met “*de extraordinaire duurten van al hetgeen tot de scheepsbouw en andere noodwendigheeden tot het in order en bevaarbaar houden der schuiten vereischt word*”. In hetzelfde rekest werd verzocht om “*daar het zelve met zoveel zorg en moeiten tot dien stand is gebracht [...] die bezittingen en schulden te verklaaren eigendommen en lasten van het voornoemde Volksschuitenvaar te zijn*”. Daarvan was het doel

de continuïteit van het veer ook voor de toekomst te borgen, en dus niet afhankelijk te zijn van het stadsbestuur.¹⁷²

In hetzelfde jaar speelde een heel andere kwestie: de beurtschippers op Rotterdam hadden een geschil met de twee suikerraffinaderijen in Utrecht over de te betalen vrachtprijzen. Deze waren in 1770 vastgesteld op 20 stuivers per 1000 pond, maar de raffinaderijen wilden slechts driekwart van die prijs betalen. De kwestie was door de commissaris van het veer al onder de aandacht gebracht bij de Commissie van Tussenkommende Zaken van het vorige gemeentebestuur. De Commissie had vervolgens “zonder concurrentie van het stadsbestuur van Rotterdam, zonder wettige amptiatie op de ordonnantie van anno 1770, maar alleen mondeling” laten weten dat een prijs van 15 stuivers wat haar betreft akkoord was. Uiteraard was die uitspraak niet naar de zin van de leden van het veer, en ze dienden dan ook bij het nieuwe gemeentebestuur opnieuw hun klacht in, dit keer gepaard gaand met de mededeling dat “zulk eene handelwijze van het gemelde Committé van Tusschenkoomende Zaaken uit het voorgaande Gemeentebestuur der stad Utrecht, de supplianten nimmer kan obligeren te moeten gehoorzamen”.¹⁷³

In 1807 werden de schietschuitschippers op Amsterdam geconfronteerd met een besluit van het gemeentebestuur om de aan de gemeente te betalen recognities te verhogen. Dat zou op zich niet zo'n probleem zijn, ware het niet dat het veer sinds een aantal jaren toch al inkomsten misliep. Sinds 1800 waren er namelijk steeds meer vreemde schippers die weigerden hun bijdrage aan het veer te betalen “*uijt hoofde van de vernietiging der gildens*”. Blijkbaar waren deze schippers van mening dat sinds de gilden in 1798 formeel afgeschaft waren (althans volgens hun interpretatie), het betalen van vergoedingen aan gilden en dergelijke instellingen ook niet meer nodig was. Het stadsbestuur had al direct duidelijk gemaakt dat de oorspronkelijke ordonnantie van 1655 onverminderd van kracht was. Tot 1806 liep dat vervolgens wel goed, maar toen weigerden de vreemde schippers opnieuw om te betalen. In het rekest werd overigens niet duidelijk gemaakt waarom het probleem toen weer ontstond, maar er zou een relatie kunnen zijn met de Patentwet. Het leek er in ieder geval op, dat er vanaf dat moment inderdaad geen verplichting meer was om te betalen. Omdat dat het veer hierdoor inkomsten misliep, werd aan het stadsbestuur namelijk verzocht ofwel de verhoging van de recognities terug te draaien, ofwel “*even als van ouds van de vreemde*

¹⁷² UA, 703-1/148

¹⁷³ UA, 703-1/161

schippers de ses stuivers mogen vorderen en ontvangen".¹⁷⁴ Dat impliceerde dat ze dat recht op dat moment niet meer hadden.

Uiteraard waren er ook klachten over oneerlijke concurrentie. In 1808 klaagden de leden van het schietschuitenveer op Amsterdam, dat het volksschuitenveer te veel goederen vervoerde. De volksschuiten mochten, bij ordonnantie van 1664 voorgeschreven, alléén goederen meenemen "*als de afzenders willen opgesloten hebben, waar toe zijlieden een kist moesten voorhanden hebben, en anders niet.*" Bovendien was in 1696 nog verordonneerd, dat ze "*geen koopmanschappen, 't zij in koffers, pakken ofte andersints geladen sullen mogen meedenemen, als alleenlijk een koffer of pak, die de passagiers tot haar gerief ende noodzakelijkheid van noden hebben*". Aan het gemeentebestuur werd verzocht om te regelen, dat de volksschuitschippers de bordjes met de tekst "*hier besteld men pakjes en brieven*" zouden verwijderen, dat de afmetingen van de kist beperkt zouden worden, en dat er maatregelen getroffen zouden worden om te voorkomen zou worden dat er commerciële waar verscheept zou worden.¹⁷⁵

De problemen van het schietschuitenveer werden in 1811 nog verergerd door een resolutie van het Amsterdamse stadsbestuur. Voorheen werden goederen die van Amsterdam naar Keulen vervoerd moesten worden altijd eerst naar Utrecht gebracht. Dat gebeurde door Amsterdamse en Utrechtse schippers. In Utrecht werden de goederen dan overgeladen op het Keulse veer. Sinds enige tijd had Amsterdam echter zelf een veer op Keulen ingesteld, en het stadsbestuur had – waarschijnlijk om het gebruik daarvan te bevorderen – besloten dat vrachten die naar Keulen vervoerd moesten worden niet meer via Utrecht mochten gaan. Dat kostte de Utrechtse schietschuitschippers natuurlijk veel opdrachten. De schippers waren vooral verbolgen over het feit dat zo'n besluit klaarblijkelijk zonder enig overleg genomen kon worden. Ze gaven dan ook in hun rekest aan "*dat dus door een enkele resolutie van eene bijzondere regering hun tegenwoordig bestaan voor een groot gedeelte den bodem is weggeslagen*", en vroegen aandacht voor de vraag "*welke de gevolgen zouden zijn, indien de ene stad om haar bijzonder eigenbelang met eenen enkelen pennestreek de voorrechten van een andere stad zouden kunnen vernietigen en den bodem inslaan*".¹⁷⁶

In het jaar daarop richtten dezelfde schippers zich nogmaals tot het gemeentebestuur, "*teneinde daardoor te geraken uit eene ongerustheid omtrent het verder bestaan van onze ambten*". De kwestie waarom het draaide was die van de patenten. Sinds enige tijd was het

¹⁷⁴ UA, 703-1/155

¹⁷⁵ UA, 703-10/690

¹⁷⁶ UA, 703-10/692

voor de beroepsuitoefening verplicht om een vergunning, een patent, te hebben. Maar, schreven de schippers, *“men wil het thans doen voorkomen, alsof de fransche wetten een iegelijk vrijheid zoude geven, indien hij maar een schip of schuit zich aanschafte en zich van een patent voorzag, om als dan op en in alle veeren te mogen varen”*. Volgens de schippers kon dat nooit de bedoeling zijn, maar was het bezit van een patent alleen een noodzakelijke voorwaarde om door het stadsbestuur als schipper aangesteld te kunnen worden op een vast veer. Daarom hadden ze zelf ook allemaal een patent aangeschaft. Aan het stadsbestuur werden nu drie vragen gesteld. De eerste was of vreemde schippers nu wel of niet belet mocht worden om goederen te vervoeren. De tweede vraag had helemaal niets met de kwestie te maken, er werd (nogmaals) gevraagd of het gemeentebestuur er voor wilde zorgen dat het volksschuitenveer geen goederen vervoerde. De derde vraag luidde *“Of wij verder als stedelijk ambtenaar worden aangemerkt, en of wij bij vacatures op de volksschuit zullen kunnen overgaan”*¹⁷⁷ Deze derde vraag was een wezenlijk andere dan de eerste twee, het ging niet langer om in de praktijk voorkomende inbreuken op het privilege, maar het ging hier echt om de toekomstige rechts- en inkomenspositie van de schippers.

Uit de besproken rekestes wordt duidelijk dat de schippers worstelden met alle optredende veranderingen en de daarmee gepaard gaande onzekerheden over met name de vraag wie nu eigenlijk wat mocht besluiten. Daarbij hanteerden ze verschillende tactieken. Net als voorheen probeerden ze de concurrentie te beperken en hun oude rechten te behouden of terug te krijgen. Daarnaast begaven ze zich echter ook op het politieke pad: ze spraken het gemeentebestuur aan op het gedrag van hun voorgangers en trokken de rechtmatigheid van besluiten van andere autoriteiten in twijfel. Tenslotte probeerden ze hun toekomst veilig te stellen door zichzelf enerzijds materieel onafhankelijker te maken van het (steeds veranderende) stadsbestuur en anderzijds een uitspraak te krijgen over hun rechten.

5.3 Analyse van de verzoeken

In tegenstelling tot de eerdere perioden lag de nadruk niet langer op klachten over een (vermeende) inbreuk op het privilege van de beroepsgroep. In nog slechts zes rekestes was dat het geval. Zoals al eerder aangegeven ligt de verklaring voor de hand: de privileges werden vanaf 1798 steeds meer afgeschaft. Opmerkelijk is dan wel weer dat alle zes rekestes ingediend zijn na 1802. Twee daarvan waren echter afkomstig van de schippers,¹⁷⁸ en deze

¹⁷⁷ UA, 703-10/694

¹⁷⁸ UA, 703-10/690, 703-10/691

waren nog wel degelijk georganiseerd. Van de overige vier was er één van de jagers (in de zin van de geleider van een paard dat een schuit voorttrekt) aan de Nieuwersluis. Zij protesteerden tegen het feit dat jagers van elders schuiten voorbij de Nieuwersluis joegen.¹⁷⁹ Een tweede was van het schoenmakershandelsbedrijf, in 1806. Er werd schoenmakerswerk van buiten ingevoerd, en “*tot schimp en smaad van de wet alhier*” aan de huizen uitgevent.¹⁸⁰ In 1809 werd door een aantal kruiers van de Amsterdamse volksschuit geprotesteerd dat er personen waren die zonder patent als kruier aan het werk waren,¹⁸¹ terwijl “*de gepatenteerde kooplieden, winkeliers en handwerkers*” in 1811 een rekest indienden tegen ene Samson uit Amsterdam, die zich, zonder het burgerrecht verkregen te hebben, “*met een considerabel magazijn van zijde, wolle en andere stoffen*” in Utrecht wilde vestigen.¹⁸²

Hoewel het dus nog wel mogelijk was om zich te beklagen over een inbreuk op een (vermeend) privilege, gebeurde dat in de meeste gevallen niet meer. Klaarblijkelijk accepteerde men grotendeels dat er geen (of althans veel minder) privileges waren. Klagen over een inbreuk op een (vermeend) privilege zou dan ook geen effect meer hebben. De spelregels waren veranderd, en de indieners van rekestten hadden dat goed door. Een logisch gevolg daarvan was dat het aantal verzoeken met als doel de eigen rechtspositie te verbeteren of te versterken sterk toenam. Dat was het geval in maar liefst vijftien rekestten. Het versterken van de eigen positie kon op een aantal verschillende gebieden plaatsvinden. In het eerder beschreven commentaar op het reglement voor de inrichting van het stadsbestuur poogde het marsliedengilde bijvoorbeeld directe invloed op het stadsbestuur te krijgen.¹⁸³ Dat was maar een eenmalige poging, veel vaker voorkomend waren, net als vroeger, rekestten om concurrentie te voorkomen, of tenminste te beperken, door (nadere) regelgeving ten gunste van de betreffende beroepsgroep te vragen. In 1786 protesteerden de drie Utrechtse zeepzieders tegen het verlenen van een vergunning aan een vierde.¹⁸⁴ Vijfentwintig jaar later, in 1811, verzochten dezelfde zeepzieders om extra beschermingsmaatregelen. Vanwege de afschaffing van de impost en de opname in het Franse keizerrijk was het namelijk “*des te meer noodzakelijk te zorgen dat zij van den invoer van zeep, uit landen van waar zij te voren niet mogt inkomen, zo wel als van slegte zeep, geen nadeel lijden*”.¹⁸⁵ De pruikenmakers en kappers dienden nog in 1787 een verzoek in om hun beroep onder een (eigen) gilde te

¹⁷⁹ UA, 703-1/156

¹⁸⁰ UA, 703-1/145

¹⁸¹ UA, 703-10/697

¹⁸² UA, 703-10/689

¹⁸³ UA, 702-1/79

¹⁸⁴ UA, 702-1/495

¹⁸⁵ UA, 703-10/687

brenge¹⁸⁶. In 1805 dreigde zich een aantal Italiaanse schoorsteenvegers in Utrecht te willen vestigen. Alle (zeven) aanwezige schoorsteenvegers wendden zich daarop tot het stadsbestuur met het verzoek om dat te voorkomen.¹⁸⁷ De schippers van het Vaartsche Rijnschuitenveer verzochten het stadsbestuur om een ontstane vacature niet meer op te vullen.¹⁸⁸ Een ultieme poging tot verbetering van de eigen positie werd in 1806 door de commissarissen van het voormalige smedengilde gedaan. Ze dienden namelijk, aanhakend bij de nationale rekestactie naar aanleiding van het wetsvoorstel voor de invoering van corporaties, een verzoek in bij de koning om de gilden in hun vroegere staat te herstellen. Het gemeentebestuur werd verzocht om dit rekest te steunen.¹⁸⁹

In zes gevallen ging het in het rekest om een financiële kwestie, in drie andere ging het om een infrastructureel probleem. De laatste twee rekesten waren verzoeken tot verlenging van een vergunning. De meest opvallende was het rekest van de “commissarissen van het sterkedrank-verkopers-handelsbedrijf mitsgaders alle slijters en kleinverkopers van sterke drank” die verzochten om hun nering te mogen blijven uitvoeren. De vergunning daarvoor moest namelijk jaarlijks verlengd worden. Het rekest was ondertekend door meer dan vierhonderd personen.¹⁹⁰ Wellicht is de verklaring voor dit hoge aantal te vinden in het feit dat er in Utrecht een behoorlijk garnizoen was gelegerd, met in hun gevolg ook een fors aantal marketentsters en “soldatenhoeren die ook uit een jenevervaatje taptten”.¹⁹¹ Ook de aanwezigheid van een groot aantal studenten kan als een verklarende factor voor een hoge drankconsumptie worden gezien.¹⁹² In ieder geval kan het grote aantal drankgelegenheden, waarvan het merendeel heel klein was, gezien worden als een uitdrukking van het verzorgende karakter van de stad.¹⁹³

Het een en ander is in Tabel 12 samengevat, en ook weer uitgezet naar de verschillende perioden. De rekesten hebben allemaal betrekking op zaken die de beroepsgroep direct aangingen. In deze periode is er, voor zover uit de aan de orde gestelde kwesties af te leiden, geen enkele sprake van kritiek op het stadsbestuur. Het aantal rekesten over andere zaken dan het privilege of de rechtspositie is terug naar het niveau van voor 1748.

¹⁸⁶ UA, 702-1/504

¹⁸⁷ UA, 703-1/146

¹⁸⁸ UA, 703-1/158

¹⁸⁹ UA, 703-1/136

¹⁹⁰ UA, 703-1/115

¹⁹¹ 't Hart, *Utrecht* 12

¹⁹² Rommes, *Oost, west* 135

¹⁹³ 't Hart, *Utrecht* 21

Tabel 12: Aard van de verzoeken per periode 1783-1813

Aard van het verzoek	1783-1792	1793-1802	1803-1813	Totaal
Inbreuk op het privilege			6	6
Verbetering rechtspositie	3		12	15
Financiële kwestie		1	5	6
Infrastructurele kwestie			3	3
Verlengingsrekest			2	2
Totaal	3	1	28	32

Tenslotte wordt de aard van het verzoek afgezet tegen het soort beroepsgroep. De resultaten zijn weergegeven in Tabel 13. Opmerkelijk is dat de meeste rekesten over inbreuk op een privilege afkomstig waren van niet formeel georganiseerde groepen. Die groepen waren de jagers aan de Nieuwersluis en de gepatenteerde kruiers, respectievelijk ‘de gepatenteerde kooplieden, winkeliers en handwerkers’. Daarnaast valt op dat het zowel bij de niet georganiseerde groepen als bij de gilden in deze periode met name ging om het verbeteren van de eigen rechtspositie.

Tabel 13: Aard van de verzoeken per beroepsgroep 1783-1813

Aard van het verzoek	Niet formeel georganiseerd	Ambachts- of handelsgilde*	Stadsambtgilde	Totaal
Inbreuk op het privilege	3	1	2	6
Verbetering rechtspositie	6	6	3	15
Financiële kwestie	1	1	4	6
Infrastructurele kwestie	1		2	3
Verlengingsrekest	1	1		2
Totaal	20	10	3	33

* dan wel handelsbedrijf/corporatie

5.4 Analyse van de argumenten

In de voorgaande periode viel over het geheel gezien een verschuiving waar te nemen van de argumenten met betrekking tot de gevolgen naar de argumenten met betrekking tot de rechten. In deze periode was er sprake van een beweging terug: er werd weer meer nadruk gelegd op de gevolgen dan op de rechten.

Het belangrijkste individuele argument dat in deze periode werd gehanteerd, bleef onveranderd ten opzichte van de eerdere perioden: het argument van het nadeel voor de leden van de beroepsgroep. Waar voorheen altijd onbetwist het beroep op het (veronderstelde) recht van de beroepsgroep op de tweede plaats kwam, is dat nu echter niet meer het geval. Het argument werd namelijk aanzienlijk minder vaak gehanteerd dan eerder. Omdat andere

argumenten juist iets vaker gebruikt werden was er in deze periode sprake van een gedeelde tweede plaats. Het formele recht van de groep, het argument van het precedent, en de gevolgen voor beroepsgroep, andere burgers en de stad (of andere overheid) kwamen allemaal ongeveer tien keer voor. De afname van het aantal keren dat er een beroep werd gedaan op het formele recht verklaart voor een groot deel de verschuiving naar beneden. De verklaring daarvoor is al eerder aan de orde geweest: er waren vanaf 1798 steeds minder privileges waarop de gilden – of andere beroepsgroepen – zich konden beroepen. Dat het argument steeds minder werd gebruikt geeft aan dat het voor met name de leden van de ambachts- en handeslgilden duidelijk was dat het argument allengs minder kracht kreeg.

Opvallend is daarnaast dat in deze periode een aantal keren het argument werd gebruikt dat een (voorgenomen) besluit niet rechtsgeldig zou zijn, of althans dat men zich af kon vragen of het besluit wel rechtsgeldig was. De beurtschippers op Rotterdam hadden in 1803 te kennen gegeven, dat van hen niet verwacht kon worden dat zij gehoorzaam zouden zijn aan een door het (voormalige) gemeentebestuur genomen besluit, omdat dat besluit “*zonder concurrentie van het stadsbestuur van Rotterdam, zonder wettige ampliatie op de ordonnantie van anno 1770*” genomen was.¹⁹⁴ In 1806 rekestreerden de schoenmakers tegen de Patentwet. In de optiek van de schoenmakers was deze wet in Utrecht niet geldig, omdat alle plaatselijke keuren en ordonnantiën gewoon van kracht waren gebleven.¹⁹⁵ De schietschuitshippers op Amsterdam sloten zich daar in 1811 bij aan. Het nemen van een patent kon in hun optiek nooit het recht geven om “*oude en langen tijde bestaan hebbende inrichtingen, zoals bij ons, op eens den bodem in te slaan, en alzo aan UweEd de macht te beneemen om ons in onze voorrechten te handhaven*”.¹⁹⁶ Een jaar eerder hadden dezelfde schippers zo hun twijfels over een door het stadsbestuur van Amsterdam genomen besluit. Wat zouden de gevolgen zijn “*indien de ene stad om haar bijzonder eijgenbelang met eenen enkelen pennestreek de voorrechten van een andere stad zouden kunnen vernietigen en den bodem inslaan*”?¹⁹⁷ In geen van deze gevallen werden overigens beslissingen van het zittende stadsbestuur van Utrecht betwist.

De gehanteerde argumenten zijn Tabel 14, verdeeld over de verschillende periodes, samengevat.

¹⁹⁴ UA, 703-1 / 161

¹⁹⁵ UA, 703-1 / 145

¹⁹⁶ UA, 703-10 / 694

¹⁹⁷ UA, 703-10 / 692

Tabel 14 Argumenten per periode 1783-1813

Argument	1783-1802	1803-1813	Totaal
Beroep op rechten			
- formele rechten	1	9	10
- recht als burger		4	4
- precedent			
andere groep			
in het verleden	1	7	8
Elders		3	3
- bedoeling stadsbestuur		4	4
- rechtsgeldigheid besluit		4	4
Subtotaal	2	31	33
Directe gevolgen voor:			
De beroepsbeoefenaar	2	16	18
Versterking: onderhoud gezin		5	5
De beroepsgroep/het gilde	1	10	11
Andere burgers	1	9	10
De stad	1	6	7
- risico van ordeverstoring		3	3
- ongehoorzaamheid			
Subtotaal	5	49	54
Technisch/praktisch argument		2	2
Totaal argumenten	7	80	87

Tenslotte zijn de argumenten in Tabel 15 afgezet tegen de soort beroepsgroep. Bij de niet georganiseerde beroepsgroepen bleef de verhouding ‘beroep op rechten’ versus ‘gevolgen’ net als in de voorgaande perioden ongeveer 1:2. Dat die verhouding constant bleef had alles te maken met het feit dat er voor deze groep in de hele achttiende eeuw eigenlijk niets veranderde in de relatie tot het stadsbestuur. Datzelfde gold eigenlijk ook voor de stadsambtgilden. De verhouding ‘rechten’ ten opzichte van ‘gevolgen’ was bij deze groep steeds ongeveer 1:1. Toch is er een marginale verschuiving waar te nemen: waar voorheen de gevolgen steeds iets vaker ingezet werden, waren het in deze periode de rechten die licht in de meerderheid waren. Een opvallende groep daarbinnen waren de argumenten waarin de legitimiteit van een eerder genomen besluit in twijfel werd getrokken. In deze onzekere tijden probeerden de stadsambtgilden hun positie dus vooral met juridische argumenten te beschermen. Bij de ambachts- en handeslgilden was er wel sprake van een duidelijke verandering. Er was een beweging terug naar de argumenten over de gevolgen. De oorzaak daarvan moet gezocht worden in de omstandigheid dat juist deze groep zich voorheen vaak

beriep op haar formele rechten, terwijl die in deze periode steeds verder verdwenen. Deze gilden moesten dus op zoek naar meer zakelijke argumenten, en dat deden ze dan ook.

Tabel 15 Argumenten naar soort beroepsgroep 1783-1813

Argument	Niet in gilde georganiseerd	Ambachts- of handelsgilde	Stadsambt-gilde	Totaal
Beroep op rechten				
- formele rechten	1	2	7	10
- recht als burger	2	2		4
- precedent				
andere groep				
in het verleden	1	4	3	8
elders	2	1		3
- bedoeling stadsbestuur	2		2	4
- rechtsgeldigheid besluit		1	3	4
Subtotaal	8	10	15	33
Directe gevolgen voor:				
De beroepsbeoefenaar	8	5	5	18
Versterking: onderhoud gezin	2	2	1	5
De beroepsgroep/het gilde	2	5	4	11
Andere burgers	3	5	2	10
De stad	2	5		7
- risico van ordeverstoring		3		3
- ongehoorzaamheid				
Subtotaal	17	25	12	54
Technisch/praktisch argument		1	1	2
Totaal argumenten	25	35	27	87

6 Proces en resultaat

6.1 Het proces

In de voorgaande hoofdstukken is voornamelijk gekeken naar de inhoud van de ingediende rekesten als manier om invloed uit te oefenen. Invloed wordt echter niet alleen uitgeoefend op basis van inhoud, maar ook op basis van de relatie tussen de partijen, en op de wijze waarop die relatie onderhouden wordt. Het gaat in deze context dan vooral om de contacten tussen de indieners van een rekest en het stadsbestuur. Het rekest zelf was een voorbeeld van zo'n contact, mogelijk waren er voor- of nadat een rekest werd ingediend nog wel meer, of andere contactmomenten. Om daar achter te komen moet onderzocht worden hoe de processen van totstandkoming van en besluitvorming op een rekest verliepen. Aan de hand van een voorbeeld met betrekking tot een probleem binnen het zilversmedengilde zal in eerste instantie een algemene schets van het proces opgezet worden. Vervolgens zal deze schets verder verfijnd worden aan de hand van informatie over een aantal andere rekesten. Het doel is een uitspraak te doen over het belang van het rekestproces en de mogelijkheden voor invloedsuitoefening daarbinnen.

Om het voorbeeld te kunnen begrijpen is eerst enig inzicht in de handel en wandel binnen het zilversmedengilde noodzakelijk. In het gilde waren een aantal verschillende beroepen verenigd, die alle te maken hadden met de handel in en verwerking van zilver. Onderscheiden werden (onder andere) kassiers en kleinwerkers. De kassiers waren daarbij enerzijds de opdrachtgever en leverancier van onbewerkt zilver aan de kleinwerkers, en vormden anderzijds het enige verkoopkanaal voor die kleinwerkers. De kleinwerkers bewerkten het zilver tot allerlei gebruiks- en siervoorwerpen, en verkochten het gemaakte werk terug aan de kassiers. Die ruilden dat dan meestal weer om tegen onbewerkt zilver. Bij het leveren van het zilver waren de kassiers verplicht om het *“silver, na de volle waarde, met het teeken van de Leveraar”* aan de kleinwerkers te leveren. Daarmee was bewerkstelligd dat de kleinwerkers kwalitatief goed zilver ter beschikking kregen, en dus ook goede kwaliteit zilverwerk konden produceren. Op verzoek van de kleinwerker betaalden de kassiers soms ook gewoon in geld, aangezien de kleinwerkers dat voor hun levensonderhoud nu eenmaal nodig hadden. De prijs die dan betaald werd, was echter inmiddels onder het voor de kleinwerkers acceptabele minimumniveau gedaald. Toen de kleinwerkers weigerden tegen dermate lage prijzen te leveren, weigerden de kassiers verder zaken met hen te doen. De

kassiers verstrekten eenvoudigweg geen opdrachten meer, en lieten wat ze aan zilverwerk nodig hadden in Holland maken. De kleinwerkers zaten daarmee in een heel vervelende positie.

In 1711 was er sprake van een achteruitgang in de kwaliteit van het Utrechtse zilver. Dat veroorzaakte problemen bij de afzet van Utrechts zilverwerk. Het probleem was bekend geraakt bij de dekens en keurmeesters van het gilde. Om het probleem aan te pakken hadden die de gildenleden *“eerst voor de helft, en naderhand voor een gedeelte”* bij elkaar geroepen voor een gildenvergadering. Om prijs en kwaliteit weer met elkaar in overeenstemming te brengen werd door de dekens voorgesteld om de aan de kleinwerkers te betalen prijs nog verder te verlagen. Dit voorstel werd door de kleinwerkers, *“het meerderdeel van dien in der silversmedengilde”*, afgewezen. Daarop riepen de dekens op 31 oktober 1711 het gehele gilde in vergadering bijeen. Er werd nu een reglement voorgelegd, met het verzoek aan alle gildenleden om dat te ondertekenen. Aangezien het reglement dezelfde ongewenste clausules bevatte als het eerdere voorstel, weigerden de kleinwerkers opnieuw. Vervolgens hadden de dekens op 11 november het gilde *“op een buiten gewoone en ongehoorde manier”* ter vergadering geroepen. Ze hadden namelijk aangezegd dat *“niemand mochte komen als [...] die haer soo genaemde nieuwe ordonnantie wilde ondertekenen, om op die wijze de timide te persuaderen, en de weijgerende als te brandmercken, en op die wijze den Souverain te spelen”*. Daarop greep de heer van Nieveld, de door de Vroedschap aangestelde eerste commissaris, in ten gunste van de kleinwerkers. Op welk moment en op welke manier hij dat deed is niet bekend. Het gevolg echter wel: de plannen van de dekens en keurmeesters gingen niet door. Voor zover bekend werd vanuit het gildenbestuur aan het probleem, althans op dit moment, verder geen vervolg gegeven. Het is denkbaar dat men zich, na het ingrijpen door de commissaris, even moest bezinnen op de mogelijke vervolgstappen

Tot nu toe waren de kleinwerkers *“door timiditeit & onkunde verhindert”* om zich tot de Vroedschap te wenden. Nu wilden ze echter, mogelijk gesteund door Van Nieveld, wel degelijk een rekest indienen. Over hoe dat georganiseerd werd is geen informatie beschikbaar. Het is waarschijnlijk dat Van Nieveld of één of enkele kleinwerkers het voortouw namen. Op de een of andere manier moest er geld beschikbaar komen. Voor het schrijven van het rekest werd ongetwijfeld een jurist ingeschakeld, die betaald moest worden. Daarnaast moest ook aan de secretarie van het stadsbestuur een bedrag betaald worden voor het indienen van het rekest. Dat gebeurde door het kopen van een zegel, dat met een handtekening van de secretaris werd gewaarmerkt. De prijs daarvan was acht stuivers.

In het rekest gaven de kleinwerkers aan dat zij *“niet langer konden supporteren de seer onredelijke ende gansch severe handelingen der cassiers, nevens de verdubbelinge van dien door de tegenwoordige overliden van den selven gilde”*. Ze vroegen aan de vroedschap om die maatregelen te nemen, *“als naer derselver hooghberoemde wijsheijt, ende der Burgerije welstand, nodigh en dienstigh sullen oordeelen”*. Meer concreet verzochten ze om een invoerverbod op gemaakt goud- en zilverwerk. Daarmee zouden de cassiers dan uiteraard gedwongen worden om weer zaken te doen met de kleinwerkers.

Tussen de elfde en de zestiende november 1711 werd het rekest ingediend bij de secretarie van het stadsbestuur. Op 16 november 1711 werd het doorgegeven aan Van Nieveld, de eerder genoemde commissaris van het gilde, en verdere gecommiteerden tot het goud- en zilversmedengilde. Van Nieveld en de gecommiteerden werden verzocht om een advies voor de vroedschap op te stellen.¹⁹⁸ Waarschijnlijk werd dat verzoek al direct na het indienen door de secretarie van het stadsbestuur gedaan. In de notulen van de vroedschap wordt het rekest in ieder geval niet genoemd op deze datum.¹⁹⁹ Het is daarom niet waarschijnlijk dat het rekest toen al in de vergadering van de vroedschap aan de orde is geweest.

Het opstellen van het adviesrapport duurde enkele maanden, onderdeel daarvan was een concept van een nieuwe ordonnantie. Daarin werd een heel andere oplossing voor het probleem voorgesteld. In plaats van de prijs te verlagen, werden de eisen die aan het zilveragehalte werden gesteld aangescherpt, en in overeenstemming gebracht met dat wat in Holland en elders gebruikelijk was. Hoe de ordonnantie precies tot stand kwam is niet duidelijk, echter wel dat niet alle leden van het zilversmedengilde blij waren met het resultaat. Er werden in ieder geval *“veele mondelingen en schriftelijke vertoogen en versoecken”* tegen het nieuwe reglement ingediend.²⁰⁰ Blijkbaar waren de gildenleden op de hoogte van de voorstellen, waarschijnlijk werden ze bij het opstellen van het rapport geraadpleegd. Hun mening was echter niet van doorslaggevend belang. Uiteindelijk kwam het punt op 18 april 1712 op de agenda van de Vroedschap. In de vroedschapsvergadering werd besloten om de voorgestelde nieuwe ordonnantie op de goud- en zilversmeden vast te stellen.²⁰¹

Het vastgestelde reglement werd door de gecommiteerden van het gilde aan de dekens gegeven. Deze riepen vervolgens, na daarvoor permissie te hebben gevraagd aan de gecommiteerden, het gilde in vergadering bijeen, *“om het selve den gildenbroeders voor te dragen”*. Ter vergadering werd het reglement voorgelezen, en werd *“daar op omvragen*

¹⁹⁸ al het voorgaande: UA, 702-1/500 rekest 16-11-1711

¹⁹⁹ UA, 702-1/138 16-11-1711

²⁰⁰ UA, 702-1/500 rekest 09-05-1712

²⁰¹ UA, 702-1/138 18-04-1712

gedaen [...] off sij gildebroeders in staet waren sigh naer den inhoude te gedraegen en den eed in het reglement vermeldt, en gevorderdt, te presteren en na te komen.” Waarschijnlijk waren niet alle gildenleden aanwezig, of de kleinwerkers er bij waren is niet bekend. Vermeld wordt in ieder geval dat alle aanwezige gildenbroeders verklaarden dat ze geen gevolg konden geven aan de in het reglement voorgeschreven werkwijze, en dat ze daarom de eed niet konden afleggen. Aan de dekens werd gevraagd om de bezwaren van de gildenleden aan de Vroedschap over te brengen. Daarop dienden dekens en keurmeesters van het gilde een rekest in *“uijt den name der kashouderen off winckelieren als meede van de vrije meesters off werkluijden”* van het gilde. De kleinwerkers werden hier niet genoemd, het is gezien de voorgeschiedenis goed mogelijk dat het rekest ook inderdaad niet namens hen werd ingediend. Het rekest zelf was slechts twee bladzijden lang, als bijlage was er echter een vertoog van elf bladzijden toegevoegd. In de inleiding van het vertoog werd vermeld dat het voornamelijk de winkeliers en kashouders waren, die tegen het nieuwe reglement protesteerden. Vervolgens werd per artikel van het nieuwe reglement aangegeven wat exact de bezwaren daartegen waren.²⁰²

De kwestie was dus nog lang niet opgelost. De details van het vervolg zijn echter vaag en bovendien voor het voorbeeld minder relevant. Een korte samenvatting is echter wel op z'n plaats. Het tegenrekest was (waarschijnlijk) te lang om in de vroedschapsvergadering gelezen te kunnen worden. Daarom werd het, om alle leden van de vroedschap ervan kennis te kunnen laten nemen, acht dagen ter inzage gelegd op de secretarie. De vroedschap raakte echter niet overtuigd, op 25 mei 1712 werd de eerdere ordonnantie bevestigd,²⁰³ *“onaengemerkt alle voorgaende remonstrantien en rekesten”*. Dat leidde opnieuw tot een rekest. Dit keer werd het echter niet ingediend door de dekens en keurmeesters van het gilde, maar door *“die van den goud- en zilversmedengilde, soo well de winkeliers off kashouders als de werkluijden off vrije meesters”*: de leden zelf, dus. Het rekest was door vijfendertig individuele gildeleden ondertekend.²⁰⁴ Ook dat rekest mocht echter niet baten. Toch vond op 25 augustus nog een aanpassing plaats, waarbij de prijs iets werd verlaagd.²⁰⁵ Mogelijk was hier alsnog sprake van een kleine tegemoetkoming aan de kassiers. Voldoende was dat echter niet: een aantal leden van het gilde dienden opnieuw een rekest in. Dit keer waren er echter maar achttien ondertekenaars. Ten opzichte van het voorgaande rekest was de enige nieuwe ondertekenaar de weduwe Van Roon. Ongeveer de helft van de oorspronkelijke ondertekenaars was dus

²⁰² UA, 702-1/500 rekest 09-05-1712

²⁰³ UA, 702-1/138, aantekening bij 18-04-1712

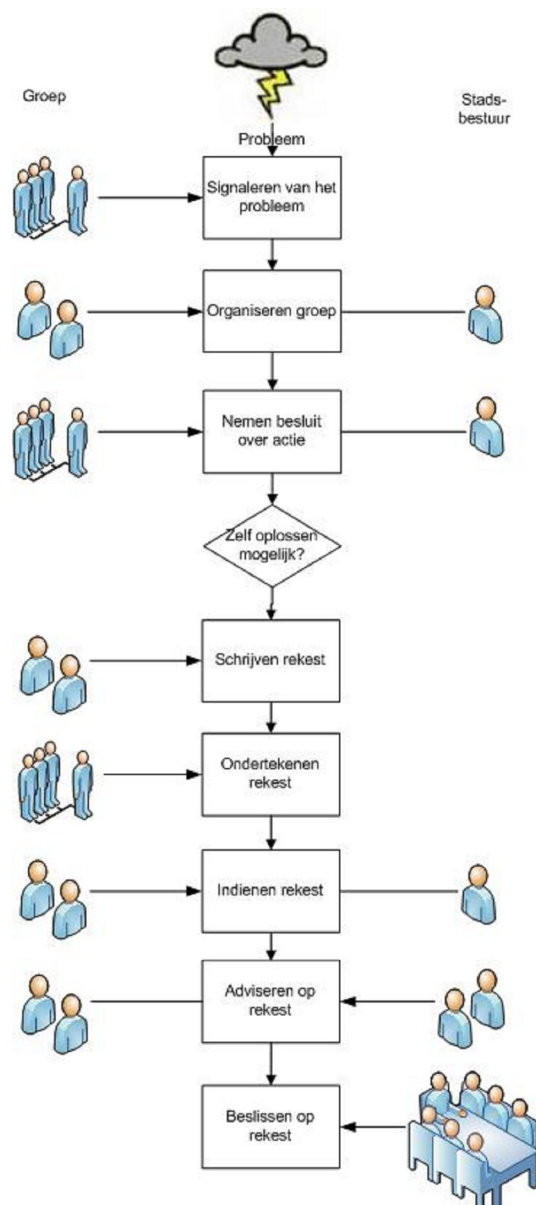
²⁰⁴ UA, 702-1/500 rekest 30-05-1712

²⁰⁵ UA, 702-1/138 25-08-1712

afgevallen. Dit laatste rekest lijkt niet eens meer ter advisering doorgegeven te zijn. De normale aantekening daarvan op het rekest ontbreekt, en onderaan het rekest is alleen vermeld “gelesen 19 sept 1712”.²⁰⁶ De kwestie van de eed speelde nog door tot in 1715. Op 11 februari van dat jaar werd er uiteindelijk besloten dat “den eed door de goud- en zilversmeden alleen naar het exempel van de provincie van Hollant zal worden gedaan op de gehalte en niet generalijk op de gehele ordonnantie gepubliceert 6. july 1712”.²⁰⁷ Ook deze aanpassing kan beschouwd worden als een tegemoetkoming aan de indieners van het tweede rekest. In juli van datzelfde jaar werd tenslotte een ‘generaal placcaat’ vastgesteld, “rakende het

onderhouden van de juiste keuren op de werken van die van den goud en zilversmeden gilde”.²⁰⁸

Daarmee kwam, althans voorlopig, een einde aan de kwestie.

Op basis van het voorbeeld is het proces grafisch uitgewerkt in het schema hiernaast. In eerste instantie werd een probleem gesignaleerd. Dat was respectievelijk de te lage kwaliteit van het zilver, het gedrag van de kassiers en van het gildenbestuur, en de nieuwe ordonnantie op de keur. Vervolgens werden de belanghebbenden georganiseerd. In twee gevallen werd het gilde door de dekens in vergadering bijeen geroepen. Tenminste één keer, maar vermoedelijk steeds, was daar een vertegenwoordiger van het stadsbestuur, de commissaris, bij aanwezig. In ieder geval de laatste keer werd voor het bijeenkomen permissie gevraagd. In het rekest dat daarna opgesteld werd, werd zelfs expliciet vermeld “dat sij supplianten permissie hebbende gevraegt of sij dit nieuwe reglement ook vermogten te brengen in haere vergaderinge om het selselve

²⁰⁶ UA, 702-1/500 rekest 19-09-1712

²⁰⁷ UA, 702-1/138 11-02-1715

²⁰⁸ UA, 702-1/138 01-07-1715

den gildebroederen voor te dragen”.²⁰⁹ Mogelijk was dit om er de nadruk op te leggen dat er (nu) geen sprake was slecht gedrag van de kant van de dekens. Daaruit kan geconcludeerd worden dat het van enig belang was om aan te tonen dat men volgens de juiste procedure handelde. Hoe de kleinwerkers en de kassiers zich organiseerden is onbekend. Vervolgens moest een besluit genomen worden. Tijdens de gildenvergadering werd daarvoor een voorstel door de dekens gepresenteerd. De kleinwerkers hadden daarbij het recht om te protesteren, en de macht om het voorstel te blokkeren. Of dat kwam doordat zij het merendeel van de gildenleden uitmaakten is niet bekend.

Als de gekozen oplossing niet binnen de directe invloedssfeer van de groep viel, kon een rekest geschreven worden aan het stadsbestuur. Het rekest werd geschreven door een jurist, waarbij uiteraard (vertegenwoordigers van) de indieners betrokken werden. Vervolgens kon het rekest ondertekend worden. De rekesten van de kleinwerkers en van het gilde waren niet ondertekend, beide rekesten van de kassiers waren hoofdelijk ondertekend door de indieners. Het rekest werd ingediend bij de secretarie, die het vervolgens (meestal) voor nader onderzoek en advisering bij een commissie van het stadsbestuur neerlegde. Daarbij werden de indieners, indien nodig, gehoord. De commissie stelde tenslotte een rapport op, dat samen met het rekest in de vergadering van het stadsbestuur behandeld werd.

In het hele proces was dus sprake van vier contactmomenten. Ten eerste moest toestemming verzocht worden om te vergaderen. Daarbij was het van belang dat de dekens duidelijk maakten waarover en met welk doel er vergaderd ging worden. Vervolgens was er bij de vergadering een vertegenwoordiger van het bestuur aanwezig. Deze commissaris hield een oogje in het zeil, en kon ingrijpen als de vergadering niet volgens de regels verliep. Overigens waren deze eerste twee momenten alleen van toepassing bij een gilde, bij de niet-georganiseerde beroepsgroepen speelden ze niet. Het derde contactmoment was bij het indienen van het rekest bij de secretarie. Over hoe dat contact verliep zijn geen gegevens beschikbaar. Waarschijnlijk beperkte het zich tot het eenvoudigweg afgeven van het rekest. Het zou echter ook kunnen dat er gepoogd werd om invloed uit te oefenen op de behandeling van het rekest. Het laatste, en inhoudelijk het belangrijkste, contactmoment lag tijdens het behandelen van het rekest door de betreffende commissie - tenminste als de indieners dan nog een keer gehoord werden. Uiteraard was er overigens ook nog een formeel contactmoment nadat het stadsbestuur een beslissing genomen had, namelijk het informeren van de indieners en andere betrokkenen over het besluit.

²⁰⁹ UA, 702-1/500 09-05-1712

Aan de hand van een aantal andere rekestten zal nu gecontroleerd worden of het proces zoals dat hierboven is geschetst ook in andere gevallen zo verliep, of dat er nog wezenlijke aanpassingen nodig zijn. Daarvoor zal het proces stap voor stap worden bekeken.

De eerste stap betreft het signaleren van het probleem. In een rekest van de marslieden stond dat de dekens “*door veele van hun meede borgeren seer ernstigh sijn aangesogt*” om een bepaald probleem aan de orde te stellen.²¹⁰ In 1720 stelden commissaris en dekens van de voerlieden dat zij “*dagelijx van de voerluijden groote klachten*” ontvingen.²¹¹ De hoofdlieden van het wolkammersgilde werden “*door verscheijde leeden*” verzocht om een kwestie aan de vroedschap voor te leggen.²¹² De dekens van het schoenmakersgilde meldden in 1776 “*dat zij supplianten dagelijks van de medegildebroeders klachten krijgen*”.²¹³ Hieruit kan geconcludeerd worden, dat de dekens van de gilden voortdurend bereikbaar waren voor de gildenleden om hun problemen en zorgen kenbaar te maken. In het merendeel van de gevallen blijft echter onbekend door wie het probleem oorspronkelijk was gesignaleerd.

Als het probleem eenmaal gesignaleerd was, moesten de belanghebbenden georganiseerd worden. In 1741 dienden de dekens van het grutters- en gortersgilde een rekest in met de mededeling dat zij “*tot welweezen van ’t gild, met den anderen, hadden genoomen een resolutie waerbij eenparigh was gestatueerd ..*”, en het verzoek aan het stadsbestuur om die resolutie te bekrachtigen.²¹⁴ Het geeft de indruk dat die resolutie, in een gildenvergadering met algemene stemmen was aangenomen. In 1762 werd een rekest door de bus- en rekenmeesters van de stofjeswerkersgildebus ingediend, dat was ondertekend “*uijt naam van de present zijnde leeden van den 24e en 31e julij 1762*”. Ook hier was er blijkbaar sprake geweest van een vergadering. Van enige betrokkenheid van de kant van het stadsbestuur daarbij is geen spoor te vinden. Het ligt overigens voor de hand om te veronderstellen dat er in de meeste andere gevallen waarin uiteindelijk een rekest is geschreven ook wel een bijeenkomst geweest zal zijn.

In de drie gevallen (zilversmeden, grutters en gorters, stofjeswerkers) dat er sprake was van een vergadering lijkt het er op dat de beslissing omtrent het vervolg met algemene stemmen genomen moest worden. Dat betekende echter niet altijd dat er direct een rekest werd geschreven. De gezamenlijke huurkoetsiers hadden, om een probleem rond één van de voerlieden op te lossen, eerst contact opgenomen met de commissaris en dekens van het Grote

²¹⁰ UA, 702-1/473 1711

²¹¹ UA, 702-1/596 25-11-1720

²¹² UA, 702-1/467 03-12-1759

²¹³ UA, 702-1/473 29-04-1776

²¹⁴ UA, 702-1/466 17-04-1741

Veer. Die hadden de koetsiers vervolgens geadviseerd om een rekest in te dienen.²¹⁵ In 1730 lieten de busmeesters van de stofjes- en trijpwerkersbus in hun rekest weten, dat zij al “*tot verscheijde maal de heer commissaris de Milan hebbe lastig gevalle*”. Dat had echter geen effect gehad.²¹⁶ Die bierdragers hadden hun klanten die weigerden de lonen te betalen in eerste instantie voor het gerecht gedaagd. Hoewel ze in het gelijk gesteld waren, werd er nog steeds niet betaald. Daarop restte geen andere mogelijkheid dan een rekest in te dienen.²¹⁷ De dekens van het smedengilde oordeelden dat ze in een conflict met de pompenmakers “*genoodzaakt zijn geworden daarvan kennis te geven aan de heeren commissarissen van hun lieder gild*”.²¹⁸ In 1765 hadden de marslieden een probleem met de erfhuisverkoop. Daarover hadden de dekens van het marsliedengilde eerst zelf contact opgenomen met de erfhuismeester. Toen dat niet tot een bevredigend resultaat leidde hadden de marslieden een deurwaarder ingeschakeld.²¹⁹ De beurtschippers op Rotterdam hadden in eerste instantie bij de commissaris geklaagd. Omdat dat niet het gewenste effect had, dienden ze alsnog een rekest in.²²⁰ In 1806 stelden de schietschuitschippers op Amsterdam een probleem aan de orde, waarover zij zich al “*diverse malen aan leden van dit Bestuur hebben geaddressseerd, en zig daar over beklaagd*”.²²¹ Een paar jaar later hadden dezelfde schippers een conflict met de volkschuitschippers. “*Niettegenstaande van tijd tot tijd door de requestanten klagten zijn gedaan*” weigerden de volkschuitschippers zich te houden aan de eerdere afspraken.²²² Uit deze voorbeelden blijkt, dat het rekest niet het enige middel was om een probleem aan te pakken, en ook niet de voorkeur genoot. In eerste instantie werd geprobeerd om het probleem zelf op te lossen, eventueel werd er een gerechtelijke procedure aangespannen. Ook werden vertegenwoordigers van het stadsbestuur min of meer informeel aangesproken om te helpen om tot een oplossing te komen. Aangezien dit onderzoek juist gebaseerd is op rekesten, en het dus alleen gevallen betreft waarin alternatieve strategieën niet tot een oplossing hebben geleid kunnen er hier geen conclusies getrokken worden over hoe vaak dat gebeurde, en hoe vaak dat leidde tot het gewenste resultaat. Het wordt echter wel duidelijk dat het van belang werd geacht om aan te tonen dat de indieners al andere oplossingen hadden geprobeerd, voordat er een rekest werd ingediend.

²¹⁵ UA, 702-1/581 16-12-1720

²¹⁶ UA, 702-1/467 23-06-1730

²¹⁷ UA, 702-1/323 28-10-1748

²¹⁸ UA, 702-1/470 28-12-1754

²¹⁹ UA, 702-1/514 11-02-1765

²²⁰ UA, 703-1/161 07-03-1803

²²¹ UA, 703-1/155 24-04-1807

²²² UA, 703-10/690 28-11-1808

Over het schrijven van het rekest is geen informatie beschikbaar. Het ligt voor de hand dat een jurist ingeschakeld werd voor de juiste formulering. Waarschijnlijk adviseerde hij ook wel over de haalbaarheid van het rekest en over de te hanteren argumenten. In een aantal gevallen werd het rekest hoofdelijk ondertekend door de indieners: door de kruideniers,²²³ de kassiers uit het zilversmedengilde,²²⁴ de winkeliers,²²⁵ de leden van het lont- en lijndraaiersgilde,²²⁶ de warmoesiers,²²⁷ de getrouwde bazinnen van het kleermakersgilde,²²⁸ de pruikenmakers en kappers²²⁹ en de sterkedrankverkopers.²³⁰ In bijna alle gevallen ging het dan om de niet-georganiseerde groepen. Als een rekest namens een gilde of veer werd ingediend, werd het vrijwel altijd ondertekend door de dekens en andere betrokken functionarissen.

Vervolgens werd het rekest ingediend bij de secretarie van het stadsbestuur. Het rekest werd daarna meestal ter advisering voorgelegd aan een van de commissies van het stadsbestuur. Voor de meeste gilden was er een aparte commissie, als een rekest betrekking had op een specifiek gilde werd het voor advies dan ook meestal toegewezen aan de betreffende gecommiteerden. Er waren echter ook algemenere commissies. Voorbeelden van de laatste waren de commissies tot het voerwerk, tot de rijding (die toezag op alles wat met het graan en de broodbereiding te maken had), of de commissie voor de fabricage van zijden en wollen manufacturen. Alles wat direct gevolgen had, of kon hebben op de financiën van de stad werd toegewezen aan de commissie voor de stadsfinanciën. In een enkel geval werd het rekest voor advies aan een andere partij voorgelegd. De wijnkopers dienden in 1711 een rekest in waarbij werd gewaarschuwd tegen een plotselinge toestroom van vreemdelingen als gevolg van de vredesconferentie van 1712. Dat werd voor advies voorgelegd aan de ‘burgemeesteren en oud-burgemeesteren’.²³¹ Het rekest waarmee de sterkedrankverkopers verzochten om hun beroep te mogen blijven uitoefenen werd voor advies aan de hoofdschout en rentmeesters van het ambachtskinderhuis gegeven.²³² Een enkele keer werd een rekest niet in handen van een commissie gesteld. Op 7 december 1711 ontving het stadsbestuur een notificatie dat Utrecht uitverkozen was als plaats voor de vredesonderhandelingen aan het

²²³ UA, 702-1/473 20-12-1700

²²⁴ UA, 702-1/500 30-05-1712; 19-09-1712

²²⁵ UA, 702-1/514 22-03-1734; 703-10/689 10-06-1811

²²⁶ UA, 702-1/473 26-02-1753

²²⁷ UA, 702-1/473 22-01-1753

²²⁸ UA, 702-1/467 26-06-1762

²²⁹ UA, 702-1/504 16-04-1787

²³⁰ UA, 703-1/115 09-12-1805

²³¹ UA, 702-1/473 24-12-1711

²³² UA, 703-1/115 09-12-1805

eind van de Spaanse Successieoorlog. Een week later werd door de vroedschap besloten “*dat gedurende het aanstaande Vredescongres alhier aan niemant van buiten inkomende zal worden geaccordeert het burgerrecht dezer stad, ten ware degene die het verzoeken genoegzame verzekering kunnen geven dat hier permanent zullen blijven wonen.*”²³³ Hoewel niet expliciet vermeld lijkt het waarschijnlijk dat dit besluit genomen is naar aanleiding van een rekest van de marslieden, ook namen de andere burgers, waarin exact dit probleem werd aangekaart. Dat het rekest in de Vroedschap behandeld is, is zeker. Op het rekest is namelijk – helaas vrijwel onleesbaar gemaakt – een besluit van de vroedschap aangetekend. Nog net herkenbaar zijn de woorden “*De Vroedschap, gehoord ...*”.²³⁴ De tijd tussen het indienen van het rekest en het besluit daarop was dus op z’n hoogst een week. Klaarblijkelijk was de behandeling urgent, vermoedelijk vond de vroedschap het belangrijk om de onrust onder de bevolking zo snel mogelijk weg te nemen. Ook op een rekest van de groente- en fruitverkopers uit 1712 werd geen advies gevraagd. Het verzoek werd zonder advies behandeld, en afgewezen, zonder toelichting: “*De vroedschap verstaat dat hierin niet kan worden getreden*”.²³⁵ Hetzelfde gold voor een rekest van de hoveniers en verkopers van verse groenten uit 1805, ook dit werd zonder advies behandeld en afgewezen: “*gehoord de lectuure van nevenstaande requeste verstaat de raad dat in der requestranten verzoek niet kan worden getreden als persisterende bij de resolutie ten dien opzigten den 29sten julij jongstleden genomen*”.²³⁶ Ook rekesten van de schoorsteenvegers, de smeden en de schietschuitschippers werden niet ter advies voorgelegd.²³⁷ Mogelijke redenen om dat achterwege te laten waren dat deze kwestie zo duidelijk was dat een nader rapport niet nodig was, of zo urgent dat niet op een nader rapport gewacht kon worden, of dat het onduidelijk was aan welke commissie het rekest toegewezen moest worden.

Eén keer is er een indicatie, dat de indieners bewust een bepaald moment van indienen kiezen, los van het probleem. De boekverkopers meldden in 1753 dat een aantal problemen “*al van overlange*” waren opgemerkt. Omdat de voorgestelde oplossing ook effect zou hebben op het ambt van de erfhuismeester, “*hadden de supplianten tot hier toe uitgesteld Uw Ed: Gr: Achtb: met verzoeken dienaangaande lastig te vallen*”. Aangezien de ambtstermijn van de zittende erfhuismeester bijna bereikt was, leek het de boekverkopers nu wel het goede

²³³ UA, 702-1/138 07-12-1711 en 14-12-1711

²³⁴ UA, 702-1/473 1711

²³⁵ UA, 702-1/473 14-03-1712

²³⁶ UA, 703-1/119 05-08-1805

²³⁷ UA, 703-1/146, 136, 155

moment om het een en ander aan de orde te stellen.²³⁸ Zij achtten de kans op een positief besluit daardoor groter. Dat hadden ze goed ingeschat, want de vroedschap besloot inderdaad om de ordonnantie op de erfhuizen aan te passen.²³⁹ Verder is er geen enkele indicatie te vinden met betrekking tot een poging van de indieners om bij het indienen het verloop (of de uitkomst) van de behandeling van het rekest te beïnvloeden.

De commissie moest een adviesrapport opstellen voor de behandeling in de vroedschap. Daarbij konden de betrokken partijen, waaronder ook de indieners, nader gehoord worden. De getrouwde bazinnen van het kleermakersgilde verzochten in 1762 om gelijkstelling van vrouwen en mannen, voorzover het ging om het recht op een uitkering uit de bus. Zij vonden dat bij hun overlijden hun echtgenoot recht zou moeten hebben op een weduwnaarsuitkering. Het rekest werd voor advies aan de gecommitteerden tot het kleermakersgilde gegeven. Door 'de vierentwintig van het kleermakersgild' werd daarop een tegenbericht gepresenteerd met de argumenten waarom aan het rekest echt niet kon worden voldaan. Ze sloten het bericht af met de opmerking "*En hier meede kortelijk der gilde bezwaar ende der supplianten ongefundeertheid aangetoond zijnde, vertrouwen de remonstranten dat op rapport van Ued:Achtb: 't versoek bij der supplianten requeste gedaan bij Haar Ed:Gr:Achtb: zal worden van de hand gewezen*".²⁴⁰ Op dit rekest is helaas geen besluit gevonden. Een tweede voorbeeld speelde zich in 1775 af. Op 6 maart werd in de vroedschap een rapport van de gecommitteerden tot stads financies behandeld. Het ging over een verzoek van Wijnand Koopmans om een stijfselfabriek binnen Utrecht op te richten. In de vroedschapvergadering werd besloten om dit rapport ter hand te stellen aan de gecommitteerden van het marsliedengilde, met het verzoek daarop ook hun opmerkingen te maken.²⁴¹ Via de commissarissen werd het rapport de dag daarna doorgegeven aan de dekens van het gilde, die vervolgens hun overwegingen op schrift lieten stellen.²⁴² Op 13 maart werd het stuk door de gecommitteerden weer in de vroedschapvergadering gebracht. Er werd besloten om het enige dagen ter raadpleging door de leden te laten liggen. Koopmans was inmiddels ook op de hoogte en had weer een antwoord geformuleerd op de punten van de marslieden. Zowel de argumenten van Koopmans als die van het gilde werden bij de uiteindelijke beslissing meegenomen.²⁴³ De bakkers dienden op 1806 een rekest in, waarbij ze aangaven dat het broodbakken volgens het geldende voorschrift niet meer mogelijk was. Of de prijzen moesten

²³⁸ UA, 702-1/516 13-08-1753

²³⁹ UA, 702-1/138 17-09-1753

²⁴⁰ UA, 702-1/467 26-06-1762

²⁴¹ UA, 702-1/138 06-03-1775

²⁴² UA, 702-1/497 (07-03-1775)

²⁴³ UA, 702-1/138 13, 17, 20 en 22-03-1775

verhoogd worden, of de kwaliteit moest naar beneden. Daar hadden ze al vaker over geklaagd, maar zonder succes. De gecommiteerden tot de rijding hadden nu een concept-reglement opgesteld. Toen de bakkers dat ter becommentariëring onder ogen kregen waren ze niet echt onder de indruk. Onder de verzuchting “*Mogen wij het vragen? Welke zijn toch de redenen, waarom wij langer in die onzekerheid moeten blijven?*” trokken zij nu het initiatief naar zich toe om het reglement naar hun zin aan te passen. De door de bakkers voorgestelde aanpassingen werden voor een gedeelte overgenomen. In augustus 1806 werd uit dit alles een nieuw reglement vastgesteld.²⁴⁴

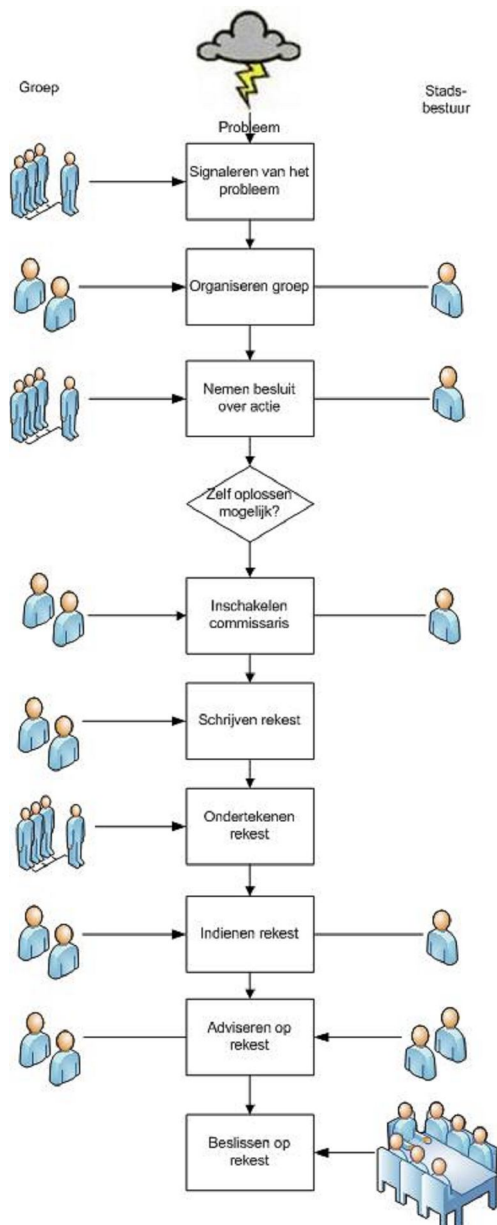
Als het rapport van de gecommiteerden klaar was werd het ingebracht in de vergadering van het stadsbestuur en daar behandeld. Het was dan, dankzij de voorbereiding door de gecommiteerden, meestal een hamerstuk. Het rapport werd ter vergadering voorgelezen, een enkele keer werd het, om alle leden in staat te stellen er kennis van te nemen, een aantal dagen ter inzage gelegd. Soms werden er ook nog andere stukken mee in beschouwing genomen. Zo werd in 1734 bij een probleem met betrekking tot de erfhuisverkoop niet alleen het rapport van de gecommiteerden tot stads financiën gehoord, maar ook een verklaring van de erfhuismeester zelf, en werd tenslotte ook een tegenrekest van de verkopende partij voorgelezen. In dit geval werd overigens volledig in het voordeel van de marslieden beslist.²⁴⁵

Uit het voorgaande blijkt dat de eerste gemaakte schets van het proces ook goed past op de overige rekesten. Toch is er een aanpassing nodig. In een aantal gevallen werd namelijk, voordat overgegaan werd tot het schrijven van het rekest, de commissaris van het betreffende gilde gevraagd om in actie te komen. Dat is een nog niet onderkend contactmoment tussen het gilde en (een vertegenwoordiger van) het stadsbestuur. Het schema komt er dan uit te zien zoals op de volgende pagina weergegeven.²⁴⁶

²⁴⁴ 703-1/141 17-03-1806

²⁴⁵ 702-1/514 22-03-1734

²⁴⁶ Vegelijk Slokker, *Ruggengraat* 131. Slokker heeft de indruk dat de gecommiteerden “in veelal mondelinge contacten met de gilden in overleg traden over zaken als: hoe moeten we de ordonantie interpreteren of toepassen en kan er opgetreden worden tegen beunhazen”. Pas als de gecommiteerden er samen met de deken niet uitkwamen zou dan een rekest ingediend worden bij de vroedschap. Die indruk wordt in dit onderzoek niet bevestigd: de gecommiteerden kwamen echt pas in beeld nadat er een rekest was ingediend.

In vrij veel rekesten werd iets gezegd over het tot dan toe gevolgde proces en de problemen die de rekestranten daarbij waren tegengekomen. Daaruit blijkt dat de indieners het belangrijk vonden om te laten zien wat ze allemaal al geprobeerd hadden om tot een oplossing te komen. Ze wilden het stadsbestuur niet zomaar lastigvallen, dit rekest was echt het laatste redmiddel. Bovendien wilden ze in een enkel geval laten zien dat zij wel, en de andere partij juist niet, de juiste procedures had gevolgd. Daarmee hoopten ze een voordeel te halen. In die zin werd het proces dus wel degelijk gebruikt als ondersteuning van het ingediende verzoek.

De indieners leken op een enkele uitzondering na nauwelijks gebruik te maken van de mogelijkheden tot beïnvloeding van het stadsbestuur die in het proces aanwezig waren. De gehanteerde bronnen – rekesten – hebben echter een groot nadeel. Door van de rekesten uit te gaan, worden namelijk alleen problemen bekeken die niet zonder rekest opgelost konden worden. Alle gevallen die wel opgelost konden worden – al dan niet door beïnvloeding van het stadsbestuur – vallen dus buiten het onderzoek.

Daardoor ontstaat waarschijnlijk een zeer vertekend beeld. Daarom kan er geen conclusie worden getrokken over het gebruik van de contactmomenten vóórdat een rekest werd ingediend als extra mogelijkheden voor beïnvloeding.

6.2 Het resultaat

In het voorgaande is steeds gekeken naar op welke wijze en op basis waarvan getracht werd om invloed uit te oefenen. Om uiteindelijk iets te kunnen over hoe effectief die pogingen waren, moeten de beslissingen van het stadsbestuur onderzocht worden. Daarvoor is gekeken naar de aantekeningen op het rekest zelf, naar de notulen van de vergaderingen van

het stadsbestuur, en naar de resoluties van het stadsbestuur. In totaal is op negenendertig (38% van alle gebruikte) rekesten een besluit gevonden. Of er op de overige rekesten een besluit is genomen, en zo ja welk besluit dan, is onbekend. Met het trekken van conclusies moet daarom voorzichtig worden omgegaan.

De besluiten kunnen worden ingedeeld naar resultaat. Er is sprake van een positief besluit als het voorstel dat in het rekest gedaan werd volledig of voor het grootste deel werd overgenomen. De gevallen waarin het rekest niet of nauwelijks worden gehonoreerd wordt als negatieve besluiten geclassificeerd. Als het resultaat wordt afgezet tegen de periode vallen wel enkele zaken op. Het eerste is het hoge percentage positieve besluiten: 77%. De slagingskans van de rekesten was daarmee hoog te noemen. Daarnaast valt op dat het aandeel positieve besluiten in de laatste periode (60%) duidelijk lager was dan in de voorgaande perioden (80-86%). Dat zou heel goed veroorzaakt kunnen zijn door de ontwikkelingen rond de gilden in die periode. Ook is het goed mogelijk dat de een aantal besluiten niet langer door het stadsbestuur genomen werden, maar door een hogere autoriteit. Tenslotte valt op dat het percentage besluiten in de periode 1749-1782 hoger ligt dan in de periode daarvoor en daarna. Misschien is de verklaring daarvoor dat de legitimatie van het stadsbestuur in die periode vooral gezocht moest worden in het feit dat ze ook inderdaad de stad bestuurden, er moesten beslissingen genomen worden. De verkiezing en aanstelling gebeurde immers in die periode door de stadhouder, het bestuur kon zich er niet zonder meer op beroepen dat het de burgers vertegenwoordigde. In Tabel 16 is het een en ander samengevat.

Tabel 16 Besluiten op rekesten per periode

Besluit	1700-1748		1749-1782		1783-1813		Totaal	
	Aantal	Percent	Aantal	Percent	Aantal	Percent	Aantal	Percent
Positief	12	86%	12	80%	6	60%	30	77%
Negatief	2	14%	3	20%	4	40%	9	23%
Totaal besluiten	14	36%	15	48%	10	31%	39	38%
Totaal rekesten	39		31		32		102	

Het resultaat kan ook afgezet worden tegen de aard van de beroepsgroep: ambachts- of handeslgilde, stadsambtgilde en niet-georganiseerde groep (zie Tabel 17). Op rekesten van ambachts- en handeslgilden zijn meer besluiten gevonden dan op rekesten van de niet georganiseerde groepen en van de stadsambtgilden. Daaruit zou geconcludeerd kunnen worden dat het stadsbestuur het belangrijker vond om op deze rekesten te reageren dan op rekesten van de andere groepen. Misschien ligt de verklaring daarvoor er ook in, dat het stadsbestuur zich vooral tegenover deze gilden moreel moest legitimeren door het nemen van

besluiten. Ten opzichte van de niet georganiseerde groepen speelde dit wat minder, terwijl het probleem van de legitimiteit ten opzicht van de stadsambtgilden veel kleiner was. De leden van de stadsambtgilden werden immers aangesteld door het stadsbestuur, en er was sprake van een directe afhankelijkheidsrelatie. Naast het hoge percentage beslissingen is ook het hoge percentage (deels) positieve besluiten op de rekesten van de ambachts- of handeslgilden opvallend, maar liefst 88%. De stadsambtgilden waren een goede tweede met 80%, terwijl de niet georganiseerde groepen er met maar 44% niet zo best afkwamen.

Tabel 17 Besluiten op rekesten per soort organisatie

Besluit	Ambachtsgilde		Stadsambtgilde		Niet georganiseerd		Totaal	
	Aantal	Percent	Aantal	Percent	Aantal	Percent	Aantal	Percent
Positief	22	88%	4	80%	4	44%	30	77%
Negatief	3	12%	1	20%	5	56%	9	23%
Totaal besluiten	25	49%	5	21%	9	31%	39	38%
Totaal rekestes	51		24		29		102	

Als de gevonden besluiten afgezet worden tegen de aard van het verzoek (Tabel 18), valt, gezien het voorgaande, te verwachten dat er een hoog percentage positieve besluiten gevonden zal worden als het gaat om (vermeende) inbreuken op het privilege. Dat type verzoeken maakte immers het grootste deel uit van de rekestes van de gilden. Die verwachting komt inderdaad uit: het aandeel positieve besluiten was 79%. Onverwacht is, dat ook het aantal (positieve) besluiten op rekestes die tot doel hadden de rechtspositie verbeteren groot was. Op 45% van de rekestes is er een besluit gevonden, dat in 78% van de gevallen positief was. Dat lijkt tegenstrijdig met eerdere bevindingen: een groot deel van deze rekestes was afkomstig van niet-georganiseerde groepen, voor die groep was echter zowel het totaal aantal besluiten als het aantal positieve besluiten relatief laag. Een nadere analyse bevestigt dat: slechts op twee van de vijftien rekestes van de niet georganiseerde groepen met een verzoek tot verbetering van hun positie is er sprake van een positief besluit. Dat is ruim onder het gemiddelde. Het lage aantal wordt echter gecompenseerd door het grote aantal positieve besluiten bij de rekestes van de ambachts- en handeslgilden. Daar viel op negen van de achttien rekestes een positieve beslissing. In de overige categorieën zijn er te weinig rekestes en besluiten om er een conclusie uit te kunnen trekken.

Tabel 18 Besluiten op rekestes naar aard van het verzoek

Aard van het verzoek	Positief		Negatief		Totaal	
	Aant	Perc	Aant	Perc	Besluiten	Rekestes
Inbreuk op het privilege	11	79%	3	21%	14 (38%)	37
Verbetering rechtspositie	13	76%	4	24%	17 (45%)	38

Tabel 18 Besluiten op rekesten naar aard van het verzoek

Aard van het verzoek	Positief		Negatief		Totaal	
	Aant	Perc	Aant	Perc	Besluiten	Rekesten
Financiële kwestie	1	50%	1	50%	2 (13%)	15
Misbruik van ambt						2
Protest tegen besluit	1				1	1
Fiscaal probleem						1
Infrastructurele kwestie	1		1		2	3
Verlengingsrekest	1				1	2
Totaal	28		9		37 (37%)	99

Het lijkt er dus op dat gilden veel vaker succes hadden met hun rekesten dan de niet-georganiseerde groepen. Vooral de aard van de relatie tussen de beroepsgroep en het stadsbestuur en het belang dat het stadsbestuur daaraan hechtte leken daarbij een belangrijke factor te zijn. Om daar zeker van te zijn moet echter nog één aspect onderzocht worden, te weten of er een relatie is tussen de gehanteerde argumenten in en het resultaat van een rekest. Als daarbij blijkt dat dezelfde argumenten bij verschillende groepen tot een significant verschillend resultaat leidden, dan kan inderdaad geconcludeerd worden dat de aard van de relatie de overheersende factor was. In Tabel 19 zijn de resultaten daarvan weergegeven.

Over het geheel genomen was het krachtigste argument dat van de ongehoorzaamheid. In 75% van de gevallen waarin dit argument gebruikt werd, nam het stadsbestuur een positief besluit. Daarna kwam het argumenten dat betrokkenen hun gezin niet meer konden onderhouden (58%), het beroep op een precedent elders (57%), dat er een voor- of nadeel voor de andere burgers zou ontstaan (46%) en het beroep op het verdiende recht als burger (38%). Bij het ongehoorzaamheidsargument en het precedent moet wel opgemerkt worden dat het aantal malen dat het argument gebruikt werd klein is (vier, respectievelijk zeven keer). Daardoor kan er een vertekening optreden. Het meest gebruikte argument, de gevolgen voor de betrokkenen zelf, viel met 37% net buiten de top-5. Het beroep op de formele rechten werd weliswaar vaak gedaan, maar was als argument niet erg krachtig: slechts in 21% van de gevallen waarin dit argument gebruikt werd was er sprake van een positief besluit.

Voor vrijwel alle argumenten gold, dat er bij een ambachts- of handeslgilde vaker een positief besluit genomen werd dan bij de andere twee groepen. De top-5 van argumenten die door deze gilden werden gebruikt zag er als volgt uit: het kunnen onderhouden van het gezin (86%), het precedent elders (75%), het verdiende recht als burger (57%), de gevolgen voor betrokkene zelf (56%) en de gevolgen voor andere burgers (54%). Soms hadden de andere groepen meer succes: de stadsambtgilden bijvoorbeeld met het precedent uit het verleden, de

gevolgen voor andere burgers, en de vermelding van ongehoorzaamheid. Ook de niet in een Gilde georganiseerde groepen scoorden beter met het laatste argument. De oorzaak daarvan moet echter waarschijnlijk niet gezocht worden in de inhoud. In al deze gevallen is het aantal keer dat het argument gebruikt is klein, waardoor er procentueel makkelijk grote verschillen kunnen ontstaan. De conclusie is dan ook dat de ambachts- en handesgilden inderdaad succesvoller waren met hun rekestten dan de overige groepen, en dat werd niet veroorzaakt door de gebruikte argumenten. Met gelijke argumenten werd er immers een hoger percentage positieve besluiten genomen.

Tabel 19 Besluiten op rekestten naar argument

AG = aantal keer dat het argument is gebruikt

AP = aantal keer dat het argument is gebruikt waarbij er een positief besluit is genomen

PP = percentage AP/AG

Argument	Niet in Gilde georganiseerd			Ambachts- of handels- Gilde			Stadsambt- Gilde			Totaal		
	AG	AP	PP	AG	AP	PP	AG	AP	PP	AG	AP	PP
Beroep op rechten												
- formele rechten	4	1	25	20	6	30	15	1	7	39	8	21
- recht als burger	5	1	20	7	4	57	1	0	0	13	5	38
- precedent												
- andere groep	2	0	0	5	1	20	1		0	8	1	13
- in het verleden	2	0	0	8	1	13	6	1	17	16	2	13
- elders	3	1	33	4	3	75	0			7	4	57
- bedoeling stadsbestuur	3	0	0	6	2	33	2	0	0	11	2	18
- rechtsgeldigheid besluit	0			1	0	0	3	0	0	4	0	0
Directe gevolgen voor:												
De beroepsbeoefenaar	20	3	15	32	18	56	13	3	23	65	24	37
Versterking: onderhoud gezin	3	1	33	7	6	86	2	0	0	12	7	58
De beroepsgroep/het Gilde	3	1	33	19	7	37	8	1	13	30	9	30
Andere burgers	8	2	25	13	7	54	3	2	67	24	11	46
De stad	5	1	20	15	5	33	1	0	0	21	6	29
- risico van ordeverstoring	1	0	0	8	2	25	1	0	0	10	2	20
- ongehoorzaamheid	1	1	100	2	1	50	1	1	100	4	3	75

7 Conclusie

De Utrechtse gilden in de periode 1700-1813 oefenden door middel van rekesten wel degelijk invloed uit. Ze streefden politieke macht en invloed na en hadden die ook. De onderwerpen waarover gerekestreed werd, hadden vrijwel uitsluitend betrekking op het beleidsterrein van de economie. De gebruikte argumenten betroffen echter ook aspecten die niet direct tot de economie gerekend kunnen worden. Het stadsbestuur werd vooral vaak aangesproken op zijn verantwoordelijkheid voor de stad en haar burgers. Impliciet werd daarmee aangegeven, dat als het stadsbestuur niet goed voor de gemeenschap zou zorgen, dat de gemeenschap dan het stadsbestuur niet meer kon steunen. Het stadsbestuur zou dan zijn legitimiteit verliezen.

De kracht van het argument was afhankelijk van de relatie tussen stadsbestuur en burgers. Een autonoom stadsbestuur, dat voor zijn legitimiteit daadwerkelijk afhankelijk was van de burgers bleek toegankelijker dan een stadsbestuur dat van boven door de stadhouder was benoemd. De gilden speelden hierop in met het gebruik van argumenten. Bij een autonoom stadsbestuur werd de nadruk op de gevolgen van een bepaalde situatie gelegd, en werd, met een beroep op het recht, van het stadsbestuur verwacht dat die gevolgen weggenomen zouden worden. Bij een van boven af benoemd stadsbestuur waren de gilden met name op zoek naar rechtvaardigheid in plaats van recht. In de laatste decennia was de politieke situatie veranderlijk. Daarbij rezen er voortdurend vragen omtrent de beslissingsbevoegdheid van de verschillende overheden. Ook hier speelden de gilden in hun rekestes op in, door in hun argumenten de kwestie van de legitimiteit aan de orde te stellen.

De gilden maakten nauwelijks gebruik van de extra beïnvloedingsmogelijkheden die in het rekestproces aanwezig waren. Het proces was echter wel belangrijk, regelmatig werd uitvoerig uit de doeken gedaan welke stappen allemaal al waren doorlopen voordat het rekest werd ingediend. Daaruit bleek, dat het rekest zeker niet het enige middel was om een probleem te verhelpen, het had zelfs niet de voorkeur. Het werd alleen ingezet als de andere middelen niet tot succes geleid hadden.

De ambachts- en handeslgilden bleken aanzienlijk succesvoller met hun rekestes dan de andere groepen. Dat werd niet veroorzaakt door de inhoud van hun rekestes, maar door hun relatie met het stadsbestuur.

De slotconclusie luidt dan ook dat de Utrechtse gilden ook in hun politieke gedrag flexibel waren, en zich aan pasten aan de heersende situatie. Daardoor bleef de relatie met het stadsbestuur in stand, waardoor zeker de ambachts- en handesgilden in staat bleven om het stadsbestuur te beïnvloeden.

“Dit doende,”

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Utrechts Archief

Toegang 702-1 Stad Utrecht, secretarie 1577-1795,

Inventarisnummers voor rekesten:

79

323

327

333

335

455

466

467

469

470

471

472

473

495

497

500

504

514

516

558

581

590

596

Inventarisnummers voor notulen:

138

Toegang 703-1 Stad Utrecht, secretarie 1795-1808

Inventarisnummers voor rekesten:

83

94

115

119

136

137

138

139

141

143

145

146

147

148

155
156
158
161
165
185

Inventarisnummers voor notulen:

1

Toegang 703-10 Stad Utrecht, secretarie 1808-1813

Inventarisnummers voor rekesten:

685
687
689
690
691
692
694
695
697
786

Inventarisnummers voor notulen:

608

Secundaire bronnen

- Aten, D., 'Amsterdamse gilden en regenten contra de Zeeuwse nijverheid, 1600-1800' in Lesger, C., en Noordegraaf, L. (red), *Ondernemers & bestuurders. Economie en politiek in de noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 61-77
- Blickle, P. (red), *Resistance, Representation, and community* (Oxford, 1997)
- Boone, M. en Prak, M., 'Rulers, patricians and burghers: the great and the little traditions of urban revolt in the Low Countries', in Davids, K. en Lucassen, J. (red), *A miracle mirrored. The Dutch Republic in European perspective* (Cambridge, 1995) 99-134
- Davids, C.A., 'Deregulering in de stedelijke exportnijverheid in de vroegmoderne tijd. Beschouwingen over de Republiek in europees perspectief', in Lesger, C. en Noordegraaf, L. (red), *Ondernemers & bestuurders. Economie en politiek in de noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 109-128
- Deceulaer, H., 'Conflicten en conflictregulering in de Antwerpse ambachtswereld, 1585-1796', in Lis, C. en Soly, H. (red), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994) 137-177
- Deschouwer, K. en Hooghe, M., *Politiek: een inleiding in de politieke wetenschappen* (Amsterdam, 2005)
- Dillen, J.G. van, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* (Den Haag, 1970)
- Dorren, G., 'Stadsbestuur en ambachtsgilden in Haarlem in de zeventiende eeuw', in Lesger, C., en Noordegraaf, L. (red), *Ondernemers & bestuurders. Economie en politiek in de noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 129-138

- Gustafsson, B., 'The rise and economic behaviour of mediaeval craft guilds', in Gustafsson, B., *Power and economic institutions. Reinterpretations in economic history* (Aldershot, 1991) 69-109
- Hart, P.D. 't, *De stad Utrecht en haar inwoners. Een onderzoek naar samenhangen tussen sociaal-economische ontwikkelingen en de demografische geschiedenis van de stad Utrecht 1771-1825* (proefschrift Utrecht, 1983)
- Huberts, L.W.J.C., 'Intensieve procesanalyse', in: Huberts, L.W.J.C. en Kleinnijenhuis, J. (red), *Methoden van invloedsanalyse* (Amsterdam, 1994) 38-60
- Hulzen, A. van, *Utrecht in de patriottentijd* (Zaltbommel, 1966)
- Isenmann, E., 'Norms and values in the European city, 1300-1800' in Blickle, Peter (red), *Resistance, Representation, and community* (Oxford, 1997) 185-216
- Lesger, C. en Noordegraaf, L. (red), *Ondernemers & bestuurders. Economie en politiek in de noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999)
- Lis, C. en Soly, H., 'De macht van 'vrije arbeiders': collectieve acties van hoedenmakersgezellen in de Zuidelijke Nederlanden (zestiende-negentiende eeuw)', in Lis, C. en Soly, H. (red), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994) 15-50
- Lis, C. en Soly, H., 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15e-18e eeuw', in Lis, C. en Soly, H. (red), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 11-42
- Lis, C. en Soly, H., 'Craft guilds in comparative perspective: the Northern and Southern Netherlands, a survey', in Prak, M. e.a. (red), *Craft guilds in the Early Modern Low Countries. Work Power and representation* (Aldershot, 2006) 1-31
- Lourens, P. en Lucassen, J., 'Ambachtsgilden in Nederland: een eerste inventarisatie', in: *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis 57* (Amsterdam, 1994) 34-62
- Nierop, H. van, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', in Blickle, P. (red), *Resistance, Representation, and community* (Oxford, 1997) 272-290
- Persson, K.G., *Pre-industrial economic growth. Social organization and technological progress in Europe* (Oxford, 1988)
- Prak, M., 'Verfassungsnorm und Verfassungsrealität in den Niederländischen Städten des späten 17. und 18. Jahrhunderts. Die Oligarchie in Amsterdam, Rotterdam, Deventer und Zutphen 1672/75-1795', in Ehbrecht, W. (red), *Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas. Beiträge zu Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit in altständischer Zeit* (Keulen, 1994) 55-83
- Prak, M., 'Ambachtsgilden vroeger en nu', in: *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis 57* (Amsterdam, 1994) 11-33
- Prak, M., 'Individual, corporation and society: the rhetoric of Dutch guilds (18th C.)', in Boone, M. en Prak, M. (red), *Statuts individuels, statuts corporatifs et status judiciaires dan les villes européennes (moyen âge et temps modernes)* (Leuven/Apeldoorn, 1996) 255-279
- Prak, M., 'Individu, corporatie en samenleving. De retoriek van de Amsterdamse gilden in de 18de eeuw' in Lis, C. en Soly, H. (red), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 293-319
- Prak, M., *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het revolutietijdvak 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999)
- Prak, M., 'Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries' in Prak, M. e.a. (red), *Craft guilds in the Early Modern Low Countries. Work Power and representation* (Aldershot, 2006) 74-106

- Remmerswaal, L.H., *Een duurzame alliantie. Gilden en regenten in Zeeland 1600-1800* (proefschrift Utrecht, 2006)
- Rommès, R., *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e-begin 19e eeuw)* (proefschrift Amsterdam, 1998)
- Rommès, R., 'De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800', in Lesger, C., en Noordegraaf, L. (red), *Ondernemers & bestuurders. Economie en politiek in de noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 445-464
- Rommès, R. en Spek, J. van der, *Met hand en hart. Zeven eeuwen smedengilde en St.Eloyengasthuis in Utrecht 1304-2004* (Utrecht, 2004)
- Slokker, N., *Ruggengraat van de stedelijke samenleving. De rol van de gilden in de stad Utrecht, 1528-1818* (proefschrift Utrecht, 2009)
- Streng, J.C., 'Stemme in staat'. *De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum, 1997)
- Streng, J.C., *Vrijheid, gelijkheid, broederschap en gezelligheid. Het Zwolse Sint Nicolaasgilde tijdens het ancien régime* (Hilversum, 2001)
- Struick, J.E.A.L., *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht, 1968)
- Tijn, Th. van, 'Dutch economic thought in the seventeenth century', in Daal, J. van, en Heertje, A., *Economic thought in the Netherlands: 1650-1950* (Aldershot, 1992) 7-28
- Vijlbrief, I., *Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht* (Amsterdam, 1950)
- Vries, J. de, en Woude, A. van der, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995)
- Wiskerke, C., *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam, 1938)